

Світ фінансів

Випуск 1
2004 рік

Науковий журнал
Заснований у травні 2004 року

Затверджено рішенням Вченої ради ТАНГ,
протокол № 1 від "20" вересня 2004 р.

Видання Тернопільської академії народного господарства

Головний редактор

ЮРІЙ Сергій Ілліч, д. е. н., професор

Заступники головного редактора

КИРИЛЕНКО Ольга Павлівна, д. е. н., професор

КРАВЧУК Наталія Ярославівна, к. е. н.

Відповідальний секретар

ДЕМ'ЯНИШИН Василь Григорович, к. е. н., доцент

Редакційна колегія

Андрущенко В. Л., д. е. н., професор

Гончаренко В. В., д. е. н., професор

Гуцал І. С., д. е. н., професор

Дзюблюк О. В., д. е. н., професор

Луцишин З. О., д. е. н., професор

Лютий І. О., д. е. н., професор

Івашук О. Т., к. е. н., професор

Крисоватий А. І., к. е. н., професор

Адамик Б. П., к. е. н., доцент

Безгубенко Л. М., к. е. н., доцент

Квасовський О. Р., к. е. н., доцент

Кізіма Т. О., к. е. н., доцент

Мартинюк В. П., к. е. н., доцент

Оленчик А. Я., к. е. н.

Степанюк О. І., к. ю. н., доцент

Здано до друку 02.12.2004 р. Формат 70x100/16.

Папір офсетний №1. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,0. Друк. арк. 10,0.

Тираж 500 прим. Зам. 12-02.

Усі права захищені. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Редакція не завжди поділяє думку автора й не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився

© "Світ фінансів", 2004

© "Економічна думка" ТАНГ, 2004

© Ігор Барський, комп'ютерне верстання, 2004

Адреса редакції: 46004, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11 (кафедра фінансів)

Телефон-факс 8 (0352) 43-61-33. Телефон 8 (0352) 43-59-45

E-mail: svitfin@tane.edu.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації

КВ №8797 від 27 травня 2004 р.

ЗМІСТ

Слово редактора	5
Юрій С. І. Фінансова парадигма місцевого самоврядування	6
ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТІЇ	
Кізима Т. О. Демократія і державні фінанси: двоєдинство проблем і можливостей	15
Кириленко О. П. Державні фінанси в умовах формування демократичного суспільства	22
Іващук О. Т., Кравчук Н. Я. Кількісні методи фінансового прогнозування боргової стратегії держави: концептуалізація, методологія, практика	34
Дерлиця А. Ю. Нерівність розподілу доходів та економічне зростання: діалектика ефективності і справедливості	48
БЮДЖЕТ І СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА	
Дем'янишин В. Г. Бюджетне планування та його особливості в умовах демократичних перетворень	62
БАНКІВСЬКА СИСТЕМА І МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА	
Адамик Б. П. Вибір цільової стратегії монетарної політики в Україні	72
Гончаренко В. В. Створення кооперативної банківської системи для обслуговування аграрного сектору економіки	82
Гуцал І. С. Глобалізація та шляхи розвитку вітчизняної банківської системи	90
ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА	
Квасовський О. Р., Герчаківський С. Д. Проблемні аспекти формування податкових округів в Україні	97
РИНОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	
Лютий І. О., Алексєєнко Л. М. Стратегічні перспективи ринку фінансового капіталу в контексті інтеграційних процесів	109
Хавтур О. В. Формування та розвиток національного страхового ринку в умовах трансформаційних перетворень	118
ФІНАНСИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
Козюк В. В. Актуальні проблеми монетарної уніфікації у Західній Африці у контексті глобалізації та регіональної інтеграції	130
Співак І. В. Стратегія перерозподілу важелів впливу на міжнародних фінансових ринках: США, Європа, Китай	141
ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ	
Даниленко Т. П. Досудова санація підприємств	149
Довкола фінансових проблем: круглі столи, конференції, диспути	152
Наші автори	158

CONTENTS

The word of editor	5
Serhiy YURIY	
Financial paradigm of the local self-management	6
STATE FINANCES UNDER THE CONDITIONS OF DEMOCRACY	
Tetyana KIZYMA	
Democracy and state finances: unification of problems and opportunities	15
OIha KYRYLENKO	
State finances under the conditions of democratic society formation	22
Oleh IVASHCHUK, Nataliya KRAVCHUK	
Quantitative methods of financial forecasting of the state debt strategy: conceptualization, methodology, practice	34
Andriy DERLYTSYA	
Inequality of Incomes Distribution and Economic Growth: the Efficiency and Justice Dialectics	48
BUDGET AND SOCIAL POLITICS	
Vasyl DEM'JANYSHYN	
Budget planning and its peculiarities under the democratic conditions	62
BANKING SYSTEM AND MONETARY POLITICS	
Bohdan ADAMYK	
The choice of target strategy of monetary policy in Ukraine	72
Vladyslav HONCHARENKO	
Formation of cooperative banking system for services agricultural sector of economy	82
Ihor HUTSAL	
Globalization and ways for of development of national banking system	90
TAXES AND FISCAL POLICY	
Oleksandr KVASOVSKYI, Svyatoslav HERCHAKIVSKYI	
Problematic aspects of fiscal regions formation in Ukraine	97
FINANCIAL SERVICES MARKET	
Ihor LYUTYI, Lyudmyla ALEKSEYENKO	
Strategy perspectives of financing capital market in the context of integrations processes	109
OIha KHAVTUR	
Formation and development of national insurance market under the conditions of transformation	118
FINANCE UNDER THE GLOBALIZATION CONDITIONS	
Viktor KOZYUK	
Actual Problems of Monetary Unification in West Africa in the Context of Globalization and Regional Integration	130
Inna SPIVAK	
Redistribution strategy of control-levels at international financial markets: USA, Europe, China	141
VIEW ON THE PROBLEM	
Teodoziya DANYLENKO	
Pre-juridical sanation of enterprises	149
Financial problems: round tables, conferences, debates	152
Our authors	158

СЛОВО РЕДАКТОРА

Нині Україна намагається позбутися залишків командно-адміністративної системи, які гальмують її розвиток. Вибори 2004 р. показали, що влада як представник цієї системи прагне будь-якою ціною втриматися біля державного керма й уникнути відповідальності перед народом за економічний і політичний стан, в якому опинилася наша країна.

Проте побудова демократичного співтовариства неможлива без створення міцних підвалин, у тому числі економічних, для формування нового цивілізованого суспільства.

Тисячолітній розвиток людства свідчить, що найважливішими інструментами регулювання господарських процесів є вартісні чинники, основа яких – фінанси. Саме за їх допомогою суспільство може активно забезпечувати належний економічний і соціальний розвиток, оптимізувати процеси розширеного відтворення, розподілу й перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту.

Фінанси мають об'єктивний характер. Водночас вони залежать від суб'єктивних дій держави та суб'єктів господарювання, якості законів, фінансової політики та рівня організації фінансового механізму. Фінанси – основа економічного іміджу держави, добробуту народу, база економічної політики, де переплітається величезна різноманітність інтересів і протиріч. За допомогою фінансів і фінансової політики здійснюється багатосторонній вплив на організацію ринкових відносин та процеси розширеного відтворення. Як серцевина соціально-економічних та політико-ідеоло-

гічних питань фінанси зосередили в собі фундаментальність філософії, прагматизм політики та раціональність економіки. Сучасні фінанси – об'єкт боротьби ідеологій, наукових доктрин, політичних переконань, уявлень про соціальну справедливість.

Восени 1995 р. з ініціативи Міністерства фінансів України створено фаховий журнал *Фінанси України* (головний редактор – проф., д. е. н. О. Д. Василик), який успішно висвітлює функціонування фінансової системи України. Проте одного періодичного видання для висвітлення теоретичних, практичних, методологічних та інформаційних аспектів фінансового життя незалежної держави недостатньо.

Репрезентуючи нове видання, не маю наміру применшити значення окремих періодичних видань загальноекономічного характеру, що висвітлюють в тому числі проблеми фінансів. Часопис *“Світ фінансів”* намагатиметься досліджувати теоретичні постулати фінансової доктрини України, відобразити діяльність фінансової системи держави та її місце і роль у світових глобалізаційних процесах, тобто охоплювати все, що стосується наукової спеціальності 08.04.01. – фінанси, грошовий обіг і кредит.

Редколегія не претендує на безальтернативність шляхів дослідження й висвітлення проблем фінансів. Ми готові вислухати й узяти до уваги будь-яку критику та щирі побажання тих фахівців-фінансистів, які прагнуть прискорити формування фінансової доктрини демократичної соціально-економічної держави, якою повинна стати і стане Україна.

**Головний редактор
С. І. Юрій**

**ЮРІЙ
Сергій Ілліч,**
доктор економічних наук, професор

ФІНАНСОВА ПАРАДИГМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Розглянуто теоретичні й практичні засади організації місцевого самоврядування, його фінансового забезпечення, закцентовано увагу на наповненні та зміцненні дохідної бази місцевих бюджетів.

Theoretical and practical fundamentals of local government formation as well as its financial provision are considered in the paper. Special attention is paid to felling and strengthening of income bases of local budgets.

Ейфорія політичного ґатунку незалежності України поступово переходить у прагматизм економічних реалій сьогодення. Досвід входження України в ринкове господарство засвідчив, що така трансформація є набагато складнішою і тривалішою. Цей шлях має розгалуження у два різні напрямки. Один веде до тоталітаризму, формування олігархічних кланів, зубожіння маси людей та народження владних "дахів". Інший – до такого суспільства, що забезпечує механізм реалізації вимог "людського виміру" в усіх сферах життєдіяльності особи – економічній, матеріальній, екологічній, соціальній, духовній, культурній, рекреаційній тощо, відповідно до міжнародних стандартів і вселюдських ідеалів. Людина – найвища і найпріоритетніша цінність – повинна бути юридично й соціально-економічно забезпеченою у своїх основних правах відповідно до положень, задекла-

рованих у програмі ООН з розвитку людини. Найвища мета суспільства – досягти того, щоб увесь "життєвий простір" існування особистості став насправді людським.

Основна роль у забезпеченні цієї мети належить фінансам. Саме вони є тим базисом, на якому та за допомогою важелів якого трансформуються економічні процеси. Розроблення ефективних методів фінансової політики, їх реалізація на практиці змушують кардинально змінювати погляди на фінанси та визнавати їх фундаментальне значення у контексті стратегічних завдань економічної розбудови України. Проте фінанси як економічна категорія та фінансова архітектура як каркас, що забезпечують життєвонеобхідні ресурси демократичного суспільства, є ієрархічно складними, непростими щодо пізнання їхньої суті, впливу на створення умов і функціонування відкритого сус-

пільства. Один із сегментів фінансової доктрини демократичної держави – це парадигма місцевих фінансів як підвалин реального існування місцевого самоврядування.

Серцевина місцевих фінансів – місцеві бюджети. У них зосереджено понад вісім десятих усіх фінансових ресурсів, що мають у розпорядженні місцеві органи самоврядування.

Глибинне дослідження місцевих бюджетів виявляє структурованість цієї дефініції. За формою місцеві бюджети – це баланси розрахунків фінансових ресурсів, що знаходяться у розпорядженні місцевих органів самоврядування. За суттю такі бюджети віддзеркалюють економічні процеси у певному регіоні, населеному пункті, пов'язані з відтворенням їхнього життєвого циклу.

Аналіз абстракцій категорії місцевого бюджету, як правило, торкається його форми, того, що лежить на поверхні – утворення та використання певних фондів грошових коштів. Водночас майже не приділяється увага такому атрибуту місцевих бюджетів, як невід'ємність демократичних процесів в економіці України та функціонування місцевого самоврядування. Однак саме стан місцевих бюджетів є домінантом справжнього самоврядування – оплотом демократії і тому незмінно має підтримку мас. Ось чому політичні партії і суспільні рухи, що обрали за мету прогрес і свободу, освіту та культуру, народне самоуправління, завжди стояли і стоять за розвиток місцевого самоврядування та розширення його функцій.

Найболючішою проблемою функціонування регіональної влади було й залишається фінансове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування. Це постійно враховується у світовій практиці і знаходить відображення у законодавстві всіх країн та міжнародних документах. У Європейській хартії місце-

вого самоврядування, підписаній у 1985 р., проголошено, що місцева влада має право в рамках національної економічної політики на власні адекватні фінансові ресурси, якими вона може вільно розпоряджатись у межах своїх повноважень. Саме це заклало загальноєвропейські принципи організації місцевого самоврядування. У листопаді 1996 р. до Європейської хартії про місцеве самоврядування приєдналась і Україна.

Нагальна проблема сьогодення – глибока розробка, директивне затвердження і втілення в життя алгоритму розподілу бюджетних ресурсів на всіх рівнях управління: між урядом, регіонами та місцевим самоврядуванням. Зведений бюджет як фінансовий план утворення і використання фонду з основних коштів, необхідних для виконання функцій суспільного розвитку, має дію особливої сутності – регіональної локалізації. Саме на регіональному рівні концентрується просторове буття населення, виробництво матеріальних цінностей, функціонування інфраструктури зі станом навколишнього природного середовища і наявним природно-ресурсним потенціалом. Таким чином, створюються об'єктивні умови для економічних зв'язків між державним бюджетом і потенціалом регіону.

Нині ідея зміцнення виконавчої вертикалі суттєво переважає ідею децентралізації – так у нас було завжди. Це дуже просто пояснюється: формування бюджету з низових адміністративних ланок призведе до розпаду держави. Прихильники самоуправління – за зміцнення районних структур, стрижня колишньої радянської адміністративної системи, а противники – за збереження в обласних адміністраціях багатьох прерогатив командних рішень, які вони цінували та успішно виконували. Саме через це не тільки уповільнюється дискусія, а й найголовніше – відсутні позитивні зміни на практиці. Видається, ключову проблему

вирішити майже неможливо: посадові особи усіх рівнів – від Кабміну до сільської ради – згодні перекласти один на одного свої обов'язки, однак не хочуть поділитися правами. Пересічні ж громадяни не квапляться "самокеруватись", напевне, вважаючи за ліпше, як і колись, бути об'єктами чиновницьких благодіянь. А, можливо, багатвікова відсутність державності та героїчна боротьба за неї породили не в одному поколінні українців культ держави, непохитну віру в її все-сильність, готовність жертвувати власними інтересами заради неї.

Чи не головна вада чинної системи в тому, що вона не забезпечує реальної рівноваги, збалансованості загальнодержавних та місцевих інтересів. Фактично збереглася і діє успадкована від радянської влади ієрархічна вертикаль, побудована не знизу догори, як має бути в демократичному суспільстві, а навпаки – згори донизу. Саме цій моделі Україна зобов'язана тим, що майже всі місцеві бюджети з року в рік залишаються дотаційними. Така авторитарна піраміда доволі стійка, але вона практично цілком унеможлиблює будь-яку ініціативу та мобілізацію власних ресурсів розвитку на місцях. І передусім тому, що там не бачать ні сенсу, ні стимулів для пошуку та використання своїх джерел фінансування, бо відразу в таких же обсягах зменшуються усі можливі державні дотації, трансферти та субвенції. Тому й необхідно діалектично поєднати інтереси та ініціативу органів влади на місцях з центральними прерогативами. Критерієм ефективності таких інтересів має бути економічний ефект, що досягається у результаті комплексної діяльності суб'єктів господарювання, об'єднання їхніх зусиль щодо нарощування обсягів виробництва, поліпшення добробуту населення та задоволення його зростаючих потреб, екологічного устрою території. Для цього необхідний такий тип відносин суб'єктів

господарювання з органами територіального управління, при якому економічний і особливо соціоекологічний розвиток регіону безпосередньо залежатимуть від результатів діяльності усіх суб'єктів господарювання, розташованих на його території. Саме в цьому контексті слід розуміти поняття регіону обласного рангу як центральної ланки ланцюга, в якому визрівають основні соціально-економічні процеси, що визначають провідні тенденції розвитку територіального органу в цілому.

Регіонам обласного рангу варто застосовувати організаційні та мобілізуючі функції у використанні природно-сировинних ресурсів, нарощуванні трудової активності населення області як складної територіальної системи – основної ланки територіальної організації суспільства й держави, що об'єднує первинні територіальні утворення. Тут область виступає як інтерпретаційна ланка одиничного і загального, як результат дії зустрічних процесів. З цього приводу виникає принципово важлива проблема розподілу прав і повноважень між центральними та регіональними органами управління. Кожен рівень повинен мати чітко окреслені завдання, обов'язки та межі відповідальності й управління конкретними сферами, керовані економічними процесами в державі. Зокрема, регіональна ланка в управлінні має забезпечити створення належних умов для життя населення, ефективне використання територіальних ресурсів, розвиток взаємовигідних міжрегіональних виробничих відносин.

Щодо функцій держави, то вона, насамперед, повинна забезпечити контроль та вирішення найважливіших питань стратегії і тактики економічних реформ, координувати й узгоджувати з регіонами діяльність централізованих загальнодержавних органів виконавчої влади в інтересах розвитку територій, контролювати дотримання законності дій вико-

навчої влади на регіональному рівні. У випадку відхилення результатів діяльності окремих регіонів від критеріїв сталості розвитку держава повинна певним чином впливати на них шляхом державного регіонального розвитку.

Практика свідчить, що важливо не тільки чітко окреслити повноваження всіх державних управлінських установ та органів місцевого самоврядування, а й зробити так, щоб вони не перетинались. У демократичних державах, визнаючи за територіальними колективами різних рівнів право на самоврядування та самостійне вирішення питань свого життя, активно сприяючи його реалізації через централізацію внутрішньодержавного територіального управління, державні органи міцно мають два могутні важеля управлінського впливу: жорсткий контроль за дотриманням встановлених "правил поведінки", тобто чинного законодавства, та не менш жорсткий контроль за фінансовою діяльністю. Це в демократичних державах є стрижнем регіональної політики, яку в Україні ще належить формувати.

Не менш важливе питання у становленні реального самоврядування в Україні – взаємодія державних структур з органами місцевого самоврядування. Зберігаючи ознаки декларативного характеру, місцеве самоврядування не має, насамперед, належної законодавчої бази. Методологічним принципом усунення цієї прогалини та забезпечення самовідтворювального розвитку є комплексність. Комплексний розвиток регіону означає такий його поступ, котрий передбачає комбінування й кооперування на певній території різних виробників з метою раціонального використання усіх видів ресурсів, виробничої та соціальної інфраструктури в інтересах якнайповнішого задоволення потреб соціуму при збереженні високої якості середовища та його життєдіяльності. І саме з принципами

комплексності тісно пов'язаний принцип природогосподарського збалансування та оптимальності управління. Він передбачає дотримання обґрунтованої відповідності між нарощуванням виробничого потенціалу галузей господарства та розробкою і реалізацією заходів щодо охорони навколишнього середовища, раціоналізацією використання природних ресурсів, забезпеченням соціальних гарантій і гуманізацією суспільних відносин.

Щодо декларативного характеру місцевого самоврядування, то проблема в тому, що багато питань, епіцентр яких знаходиться в регіонах, мають глобальний характер, через що не піддаються лише їх силам. Тому зв'язки між регіонами і центром у вирішенні екологічних, соціально-демографічних, фінансових проблем при переході до ринкових відносин обов'язково посилюватимуться. В умовах широкого розвитку економічних методів управління регіональний господарський механізм має бути побудований таким чином, щоб галузеві й державні ланки управління були поставлені в рівноправне, однаково економічне, відповідальне один щодо одного становище. Серцевиною цього процесу є узгодженість інтересів. В усі часи суспільні процеси розвивалися під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Їх співвідношення в державах із різною історією, традиціями, в різний час, при різних зовнішніх і внутрішніх чинниках – неоднакові, проте вони завжди і всюди реалізовували певні інтереси. Там, де інтереси вступали в конкурентні стосунки, їх розмежування, як свідчить історія, здійснювалось жорсткою, з кров'ю. Тому життєво необхідним є створення більш досконалої моделі у взаємовідносинах сільського, селищного, міського голови, відповідних рад з територіальними органами виконавчої влади.

Центральна державна влада повинна постійно вдосконалювати цю модель і

паралельно володіти правом втручання в діяльність органів місцевого самоврядування, проте лише у встановлених законодавством випадках і лише для забезпечення дотримання законності в діяльності цих органів. Для того, щоб уряд у управлінській вертикалі з високим рівнем децентралізації дійсно вистачило механізму впливу на діяльність виконавчих органів регіонів, необхідно створити розвинуту систему власного фінансового забезпечення законодавчого, судового та адміністративного нагляду за діяльністю регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування. Водночас місцеве самоврядування в Україні повинно завжди відчувати державну фінансову підтримку, адже в жодній державі світу воно не обходиться без державних субсидій. Особливо це важливо для сільських органів місцевого самоврядування, оскільки їхні фінансові можливості з місцевих зборів і податків дуже обмежені та недостатні для вирішення соціально-економічних проблем на своїй території, а недостатня чисельність штатно-посадових осіб зумовлює функціональну неспроможність сільських і селищних виконавчих органів.

З огляду на нинішній процес трансформації умов власності на селі, формування підприємницьких і ринкових взаємовідносин, розширення мережі газопостачання та інших інженерно-виробничих структур фінансові проблеми дедалі більше й більше стають гальмом при вирішенні багатьох соціально-економічних проблем українського села. Тому необхідно змодельювати оптимальну структуру доходів місцевих бюджетів в умовах фіскальної децентралізації.

Фінансова практика виробила, переважно, два підходи до формування місцевих бюджетів, а саме: принцип бюджетної еквівалентності, або фіскальної рівності та принцип національної солідарності, який отримав назву "вирівнювання

фінансових можливостей". В основі першого лежать ідеї податкової справедливості, або фіскальної рівності, застосовувані в цьому випадку не тільки до окремих громадян чи суб'єктів господарювання, а й до жителів регіону загалом. Згідно з цим принципом обсяги фінансування з місцевих бюджетів мають безпосередньо залежати від того податкового навантаження, яке несуть жителі регіону. Це означає, що кожен регіон може забезпечити надання більшої кількості суспільних благ і підвищення добробуту своїх мешканців за умов одержання достатнього обсягу податкових надходжень у ньому. Отже, можливості одержання жителями суспільних благ і послуг, які надають за рахунок місцевих бюджетів, мають визначитися обсягом податків, які збирають у регіоні. Такий підхід є не тільки соціально справедливим, а й створює стимули для ефективного розвитку.

Аналізуючи практичне застосування цього принципу, потрібно зауважити на окремі аргументи, з огляду на які держава має прагнути певною мірою вирівнювати фінансові можливості регіонів. Для того, щоб ефективно працював фінансовий механізм регіонування, необхідно формувати грошове забезпечення відповідних органів влади на основі реально наданих їм повноважень.

Другий принцип базується на спільному бажанні промислових та сільськогосподарських регіонів функціонувати як єдиний господарський комплекс держави. Він передбачає перерозподіл фінансових ресурсів, щоб у такий спосіб підтримувати більш-менш однаковий рівень забезпечення регіонів суспільними благами. Таким чином, податки – це не тільки економічна, а й соціальна дефініція, що має враховуватись у регіональній політиці. Крім цього, суспільна ціна податків вимірюється втратою частки особистого добробуту конкретними платниками з

переміщенням цієї частини через бюджетну систему до всього населення України. Отже, розуміння податку як об'єктивно обумовленого платежу фізичних і юридичних осіб до бюджетів органів влади різних рівнів прийнятне, здебільшого, для практичних цілей. У теоретичному плані варто зауважити, що будь-який податок, крім фіскальної та регуляторної дії, має ще й побічні, зовнішні для фіску, соціальні наслідки.

Еволюція фінансових знань про суспільний характер податків нерозривно пов'язана з теоретичною концепцією державних благ. Державні блага – це такі види суспільних благ, джерелом забезпечення яких є кошти органів державної влади. Ті блага, що є суспільними, не виробляє і не надає приватна економіка, їх забезпечує лише функціонування держави. Причому, якщо держава – інститут виробництва незамінних суспільних благ, то реалізують їх споживачі за цінами, рівень яких запроваджено за суспільною згодою. Ціною суспільних благ є податки, а оплата державних благ – достовірне використання податкових надходжень. Завдяки цьому між державою – виробником суспільних благ – і суспільством досягається еквівалентна мінова угода "блага – податки".

У 1997 р. в Україні був прийнятий закон "Про місцеве самоуправління". Цей юридичний документ відкрив шлях до децентралізації системи управління, встановлення інших взаємовідносин з органами державної влади й місцевого самоуправління. Однак практична сутність реалізації закону виявила кілька серйозних проблем. По-перше, немає чіткого розмежування повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. По-друге, не розроблено юридичну основу державних мінімальних соціальних стандартів, без якої не можуть бути сформовані мінімальні місцеві бюджети. По-третє, відсутній механізм

передачі органам місцевого самоврядування фінансових ресурсів, необхідних для виконання делегованих їм державних функцій. По-четверте, найголовніше – відсутній правовий захист місцевого самоуправління.

Аналіз фінансових можливостей місцевого самоврядування свідчить, що його можна значно поліпшити за рахунок зменшення податкового навантаження на суб'єкти господарювання у регіонах України. За таких умов добробут населення України загалом зросте за рахунок збільшення суми оборотних коштів, які залишатимуть підприємствам усіх форм власності. Тому доцільним є надання місцевим бюджетам більшої кількості бюджетних трансферів під виконання делегованих державних повноважень, фінансування яких держава покладає на органи місцевого самоврядування. Фіскальна децентралізація доходів з центрального до місцевих бюджетів є цілком виправданою та економічно ефективною.

Практика розвинутих країн Заходу свідчить, що лише при погодженій діяльності усіх рівнів влади і підтримці місцевого інтересу центральними та регіональними органами влади місцеве самоврядування стає активно діючим чинником, що сприяє реалізації прагнень міських і сільських громад до стабільного відтворення оптимальних умов місцевого життя.

У процесі становлення демократії проблеми місцевого самоврядування і самоуправління стають особливо актуальними, адже ці органи наділені реальними повноваженнями, забезпечують кінцевий ефект і максимальне наближення до громадян усіх структур влади. Важко переоцінити роль місцевого самоуправління і в політичній системі суспільства. Влада цього рівня є найближчою до населення, ним формується і безпосередньо йому підпорядковується. Раціонально організоване самоуправління

дає змогу ефективно використовувати місцеві ресурси, знімати соціальну напругу в суспільстві, підвищувати довіру населення до влади. Іншими словами, без розвитку цього інституту про демократію в Україні не може бути й мови.

Актуальність проблем формування місцевих бюджетів, їх ролі в соціально-економічному розвитку регіонів, розв'язання суперечностей між державою та органами місцевого самоврядування не викликає сумнівів ні у вчених-теоретиків, ні у практиків. Нам хочеться звернути особливу увагу на те, що трансформаційні процеси в економіці держави негативно вплинули на стан місцевих бюджетів України. Механізм формування місцевих бюджетів є недостатньо ефективним, що підтверджується несталистю та незабезпеченістю їх дохідної частини, виникненням конфліктних ситуацій між державним бюджетом та регіонами щодо обсягів трансфертної підтримки. Тому оптимізація механізму управління процесом формування місцевих бюджетів стає однією з нагальних проблем, від вирішення якої залежить і розвиток економіки, і зростання добробуту населення.

У свою чергу, проблеми інституціональних змін у фінансовій системі не слід зводити тільки до недосконалості чинного законодавства та ігнорування регіональних інтересів з боку центральних органів влади. Аналітичні матеріали свідчать, що основою суперечностей при формуванні та виконанні місцевих бюджетів, як і в попередні роки, є розрив між власними доходами та видатковою частиною місцевих бюджетів. У цих умовах концептуальні основи фінансової незалежності місцевого самоврядування, реформування міжбюджетних відносин повинні базуватися на оптимальному поєднанні та врахуванні інтересів держави, підприємницьких структур, населення і місцевого самоврядування. При цьому

прагнення територіальної громади до реальної фінансової незалежності цілком виправдане.

Моніторинг практики формування й використання коштів бюджетів міст дає змогу зробити висновок, що фінансова самостійність територіальних громад залишається формальною, декларативною. Місцева влада з року в рік змушена працювати в умовах обмеженості власних фінансових ресурсів і глибокої залежності від державного бюджету.

Для вирішення окреслених вище бюджетних проблем, на наш погляд, необхідно: залишати більшу частину доходів, яка збирається на території відповідних громад, для фінансування територіальноорієнтованих витрат з місцевих бюджетів. Зокрема, за Бюджетним кодексом до місцевих бюджетів зараховується лише податок на прибуток підприємств комунальної власності, які зазвичай є збитковими, тому до місцевих бюджетів слід спрямовувати частину податку на прибуток підприємств усіх форм власності. Не зайвим буде взаємоузгодити нормативно-законодавчі акти, що стосуються сплати податків. Відповідно до положень Бюджетного кодексу України при складанні проектів місцевих бюджетів різноманітність місцевих умов вимагає застосування ширшого спектра коригуючих коефіцієнтів. Мова йде про такі з них, що дають змогу диференціювати бюджетні видатки залежно від багатьох чинників. Також необхідно розробити і прийняти дієвий механізм компенсації втрат місцевих бюджетів. Без вирішення цих та інших проблем неможливо вести мову про фінансову незалежність місцевого самоврядування, повну реалізацію його функцій і повноважень та наближення його організації до стандартів країн Європейського Союзу.

У розвинутих країнах Заходу, де вже давно прижились класичні зразки місце-

вого самоврядування, є навіть необхідність страхувати ризики фінансового банкрутства органів місцевого самоврядування. Роль гаранта недопущення такої ситуації частково беруть на себе державні органи влади. Це означає, що органи місцевого самоврядування, поряд з власними податковими та іншими доходами, мають право отримувати трансфери з центру. У США їхня частка приблизно дорівнює чверті всіх надходжень у місцеві бюджети. У цій країні органи місцевого самоврядування відповідають за надання житла, медичного обслуговування, освіти, пенсій і цільових грошових допомог. Тобто, американські органи місцевого самоврядування як автономні суб'єкти управління, створені за ініціативою громадян, маючи власну компетенцію, фінансову базу та систему управління, одночасно виконують функцію кінцевих виконавців програм і проектів федерального уряду та влади штатів. Таким чином, при всіх особливостях у формах організації і ступені територіального самоуправління воно завжди має подвійну природу, включаючи, крім власне самоуправління як форми самоорганізації громадян, ще й необхідну основу державності.

З огляду на вступ України до Ради Європи і ратифікацію нею Європейської хартії місцевого самоврядування уряд взяв на себе обов'язки щодо захисту прав органів місцевого самоврядування. Крім цього, у Конституції України гарантовано місцеве самоврядування (ст. 140), а в Законі "Про місцеве самоврядування в Україні" підтверджено закріплене у Конституції право встановлювати, відповідно до Закону, місцеві податки і збори, а також передбачено, що вони зараховуються до місцевих бюджетів (ст. 69). Однак практика свідчить про протилежне.

У більшості органів місцевого самоврядування можливості для цього вкрай обмежені. Проблема полягає в низькому

правовому статусі та обмеженій фінансовій самостійності, недостатньому організаційно-технічному і кадровому забезпеченні. Досить сказати, що власні податкові та інші доходи органів місцевого самоврядування становлять 5–10% від їхніх бюджетів (питома вага таких доходів у міських бюджетах США становить 60–70%). У післявоєнний період в країнах Західної Європи органи місцевого самоврядування стали успішною формою втілення державою заходів з підвищення загального добробуту. За такої загальнодержавної форми правлячі політичні рішення формально можуть розроблятися у центрі, а реально – втілюватися на місцевих рівнях.

За останній період масштаби роботи органів місцевого самоврядування в Україні суттєво зросли чкрз покладання на них основного тягаря соціальних витрат. Певні категорії громадян і посадових осіб користуються пільгами, наданими нашим законодавством.

Найвагомішою перешкодою для нормального функціонування українських органів місцевого самоврядування є відсутність інституції державних мінімальних соціальних стандартів. Закон, який мав би закласти основу для визначення їх мінімального бюджетного забезпечення, не прийнято. На основі нормативів цього закону повинні формуватись муніципальні бюджети. Крім цього, в Україні склалася ситуація, коли муніципальні утворення, володіючи за Конституцією правом на землю, фактично її не мають. Досі жоден закон не встановив критерії, за якими можна відносити міські і селищні землі до муніципальної власності.

Таким чином, податкова система України, перегрупувавши доходи бюджетів різних рівнів, знекровила місцеві бюджети, внаслідок чого абсолютна більшість органів місцевого самоврядування "сидить на дотаціях". Муніципальна влада,

володіючи 90% власності соціальної сфери, має менше половини коштів, необхідних для її утримання. Частка муніципальних бюджетів у зведеному бюджеті країни становить 15,6%. Таке "відносне зубожіння" органів місцевого самоврядування обумовлене відчуженням усього, що заробляє місцева влада, на користь центру регіонів, водночас кошти, що повертаються на місця у вигляді дотацій і субвенцій, становлять копійки.

Отже, постає нагальна потреба в реальних можливостях формування місцевих бюджетів. У протилежному випадку про жодну самостійність місцевих органів самоврядування не може бути й мови. Триватиме практика вибудовування політики місцевого самоврядування відповідно до вказівок вищих органів державної влади навіть тоді, коли це суперечитиме інтересам місцевого населення. За цим неможливо буде уникнути падіння авторитету муніципальної влади, розчарування населення в одному з найбільш значущих інститутів української системи народовладдя. Така ситуація може поставити під сумнів перспективи розвитку демократії не лише на місцевому рівні, а й у масштабах країни. Через це необхідне розроблення конструкції механізму раціональних інструментів організації міжбюджетних відносин у регіонах. Об'єктами планування та менеджменту є міжбюджетні відносини трьох рівнів, а саме: а) між Києвом та областями і районами; б) між регіональною державною владою та місцевим самоврядуванням; в) між Києвом та базовим рівнем управління. У цих відносинах методологічними принципами повинні стати наступні: пошуки визначальних аспектів перерозподільних відносин у бюджетній

системі, вивчення регіональної складової бюджетної системи за критеріями вертикального ранжування доходів і видатків та залежності обсягів фінансування соціального розвитку від результатів господарювання у регіонах; узагальнення практики регіональної диференціації бюджетної системи та визначення шляхів трансформації міжбюджетних відносин на основі фінансової самодостатності регіону; досягнення стабільності й прозорості нагромадження та витрачання бюджетних ресурсів.

Методичні засади цих відносин також потребують доповнень, а саме: наочності та об'єктивності нормативної бази з питань доходів і видатків між центром і регіонами, гласності критеріїв трансфертів у бюджетній системі, стабільності перерозподільних взаємин між рівнями бюджетної системи, економічної зацікавленості.

В умовах демократії, однією з фундаментальних ознак якої є інституція місцевого самоврядування, роль місцевих податків і зборів важлива з таких позицій: забезпечення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування від органів влади вищого рівня й уряду, що відповідає основному принципів побудови фінансової системи розвинутих держав та є необхідною передумовою і гарантією стабільного фінансування місцевих потреб незалежно від суспільно-політичних і соціально-економічних змін на державному рівні; виконання фіскальної, регулюючої і стимулюючої функції оподаткування на місцевому рівні. Тільки за таких умов місцеве оподаткування для органів самоврядування стане атрибутом фінансової влади та інструментом регулювання соціально-економічного розвитку території.

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТІЇ

КІЗИМА
Тетяна Олексіївна,
кандидат економічних наук, доцент

ДЕМОКРАТІЯ І ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ: ДВОЄДИНСТВО ПРОБЛЕМ І МОЖЛИВОСТЕЙ

Розглянуто історичні аспекти становлення і розвитку демократії як моделі управління державними фінансами. Подано погляди відомих вчених щодо наявності умов, необхідних для успішного розвитку демократичних засад у суспільстві. Визначено спільні точки дотику між демократичним механізмом і сферою державних фінансів та основні переваги і вади демократичної та авторитарної (диктаторської) моделей управління фінансами.

In the article the history aspects of becoming and development of democracy are considered as management models of state finances, the outlook of well-known scientists are considered in relation to the presence of terms which are necessary for successful development of democratic bases in society, common points between a democratic mechanism and sphere of state finances are chosen, main advantages and disadvantages of democratic and authoritarian (dictatorial) management models of finances are determined.

Упродовж усього трансформаційного періоду проблема вибору оптимальної стратегії розвитку України є визначальною у виборі засобів, механізмів та спрямованості практичних кроків реформування. Відсутність чітких уявлень щодо сутнісних ознак задекларованих суспільних орієнтирів – демократії, ринкової економіки, соціальної держави, належного розуміння системи їх зв'язків і взаємозумовленостей суттєво гальмують темпи суспільних перетворень, зумовлюють непослідовність і фрагментарність у проведенні реформ. З огляду на це нині, надзвичайно важливим

є вивчення процесу еволюції та становлення демократичних засад в управлінні державними фінансами.

Дослідження різних аспектів цієї специфічної проблеми здійснювали такі видатні зарубіжні вчені, як Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, Т. Гоббс, Е. Даунс, Ф. Хайск, Й. Шумпетер та ін. Серед українських вчених, які систематизували теоретичні підходи вищезазначених науковців через призму сучасної вітчизняної фінансової науки, слід визначити В. Л. Андрущенко, В. М. Федосова, С. І. Юрія.

Вивчаючи будь-яку проблему, на наш

погляд, потрібно проаналізувати її історичний аспект.

Первинною формою безвладного суспільства була анархія – ідеал для вільно мислячого індивіда. В умовах анархії відсутніми є будь-які інститути у формі законів, що регламентують людські дії. Це означає, що кожен індивід може приймати індивідуальне рішення на власний розсуд – навіть у тому разі, якщо інші члени суспільства вважають це рішення помилковим. Наприклад, ніхто не може зашкодити індивідові пофарбувати свої входні двері в зелений колір, якщо суспільство вважає прийнятним для цього тільки червоний. Отже, анархія надає індивідам максимальну свободу дій.

Анархічне суспільство можна відстоювати, керуючись багатьма мотивами, наприклад етичними. Проте з економічної точки зору відсутність держави характеризується насамперед двома основними недоліками:

а) за відсутності держави немає чіткого обмеження свободи дій індивідів. Відсутніми також є інститути, що забезпечують захист особистої свободи громадян від зазіхань інших осіб;

б) у такому суспільстві неможливо втілити спільні інтереси, тобто досягти цілей, реалізація яких одним індивідом потребувала б занадто великих затрат, тоді як за наявності держави цю проблему можна було б вирішити спільними зусиллями. Доволі часто в суспільстві без держави індивідам надзвичайно важко прийти до спільного знаменника при досягненні спільної мети. Завжди є небезпека того, що аутсайдер буде використовувати благо, не здійснюючи затрат на його виробництво.

З огляду на ці обставини індивіди, заснувавши державу, отримали змогу поліпшити своє становище. Таким чином, основна мета заснування держави полягає не в цілковитому підкоренні кожного індивіда державній владі, а в упорядкуванні анархії.

Ще за кілька століть до нашої ери древньогрецький філософ Аристотель розумів, що були, є і будуть три основні типи державної влади: монархія, аристократія і демократія, тобто влада одного, небагатьох і більшості. Проте вчений застерігав, що ці три типи влади можуть трансформуватися у спотворені форми: монархія – в тиранію (жорстке безконтрольне владарювання), аристократія – в олігархію (влада вузької групи політиків-товстосумів), а демократія – в охлократію (тобто влада юрби).

Разом із цим, демократія залишається одним із найпривабливіших і найсуперечливіших політичних ідеалів сьогодення. Демократи переконані, що люди мають здатність до самоврядування або ж їх можна навчити цьому мистецтву; їхні опоненти вважають, що люди надто нерозумні та ниці, щоб правити мудро. Вони мусять підпорядковуватись або вищим прошаркам суспільства (аристократії), або ж абстрактним принципам (таким, як розум, справедливість, закон, право тощо). Ж.-Ж. Руссо щодо цього песимістично зазначив, що "ця форма правління (демократичний устрій) більше годиться для янголів, аніж для людей" [1, 49].

Усі, хто вивчав науку врядування, починаючи від Аристотеля до науковців наших днів, намагалися визначити умови, за яких можна найуспішніше розвивати демократію. Ж.-Ж. Руссо стверджував, що це залежить від таких особливих умов, таких як держави (в малій країні громадяни знають одні одних); вид поведінки (якнайпростіші, невимушені стосунки між людьми); відповідність здібностей людей рангам, які вони займають; неухильне дотримання певних норм і правил (суворість життя та звичаїв), – умов, характерних для незначної кількості штучно створених малих суспільств (таких, як міста-республіки та сільські общини, гідні стати поруч з іще простішим світом

античної Греції або щойно народженої Європи). За наявності згаданих умов демократія видається майже неунікною; за їх відсутності – ані інституції, ані договір, ані конституція не в змозі зберегти її. Якщо керуватися такими стандартами, то сучасне масове суспільство є надзвичайно несприятливим середовищем для розвитку демократії.

Лауреат Нобелівської премії Й. Шумпетер наголошує на умові ефективності демократичного механізму. “Переваги демократичної форми правління виявляються повністю лише тоді, коли всі впливові верстви практично однотайні не тільки у вірності батьківщині, а й у вірності засадам її соціальної структури” [2, с. 366]. В суспільстві, розколеному на ворожі табори, демократія функціонуватиме неефективно. Якщо ж з’являються проблеми, які виключають будь-який компроміс, демократичний механізм взагалі може зупинитись. Вище сказане наводить на думку, що демократія – це насамперед система, орієнтована на умови злагоди та однорідності суспільства. За потреби об’єднання різнобічних, а то й непримиримих позицій, вона буде неефективною. Системою вирішення конфліктних ситуацій, за Й. Шумпетером, є жорстка централізована влада. Між цими двома екстремальними позиціями, на наш погляд, і знаходиться той оптимальний механізм управління фінансами, який найкраще підійшов би для вітчизняних умов політичної конфліктності: досить сильна та морально стійка влада, щоб відмовити корисливим інтересам і зуміти не використовувати привілейованого становища, та одночасно доволі гнучка й орієнтована на людину, щоб скористатись перевагами демократії, децентралізації та індивідуальної ініціативи.

Світова історія засвідчила доцільність і необхідність існування демократії як форми управління в сучасному суспільстві.

На нашу думку, демократію не слід ототожнювати з поняттям “громадянського суспільства”, тобто із ситуацією, коли люди можуть створювати багато незалежних від держави спілок. Разом із цим, демократія доволі тісно поєднана із громадянським суспільством, проте воно існувало в низці країн Західної Європи ще в XIX ст., тобто перед запровадженням масової демократії. Так само демократії не варто ототожнювати і з правовою державою, альтернативою до якої є поліцейська держава. Демократію традиційно супроводжувала правова держава, але вона існувала у згаданих країнах Західної Європи ще перед масовим поширенням розвинених демократичних засад. Таким чином, демократія – поєднання трьох механізмів: демократії як особливого способу набору та відкликання керівників, громадянського суспільства та правової держави. Демократія не може стабільно існувати без цих двох механізмів, хоча вони (принаймні за певних обставин) можуть існувати без демократії.

Державні фінанси, як відомо, дислокуються у сфері взаємодії між господарською і політичною системами, між економікою і політикою. Один із видатних науковців Заходу Р. Масгрейв щодо цього зазначив: “Справді, було б важко розшукати ще одну наукову дисципліну, такою мірою придатну для взаємодії економічного аналізу, соціальної філософії, політичної думки, а також змінюваних політичних інститутів, як державні фінанси” [3, 15].

Пріоритет наукової постановки питання про взаємозв’язок між демократією, ринком і суспільною системою належить Й. Шумпетеру. В праці “Капіталізм, соціалізм і демократія” він проаналізував сферу політики як ринок, на якому “політичні підприємці” цікавляться голосами виборців, а не їхніми доларами. З подібних трактувань почала формуватись економічна теорія політики (“economics of

politics”), а також теорія суспільного вибору (“public choice theory”), на основі яких державних діячів, політиків, навіть простих виборців уподібнюють господарюючим суб’єктам, які переслідують власні інтереси.

Вітчизняний вчений, доктор економічних наук, професор В. Л. Андрущенко в монографії “Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів” визначає спільні точки дотику між системою сучасної політичної демократії й державними фінансами як формою фіскально-бюджетного господарювання. Спорідненість проявляються в низці моментів.

По-перше, у процесі боротьби за владу ведеться конкурентна боротьба за розпорядження фінансовими ресурсами держави. Конкуренція у сфері політичного контролю за державними фінансами має багато спільного з конкурентною боротьбою господарюючих суб’єктів. У конкурентній боротьбі за голоси виборців політики виборюють владу як право ухвалювати рішення (у сфері державних фінансів зокрема).

По-друге, фінансова політика уряду – це один із найсуттєвіших чинників його популярності у виборців. Популярність може проявитись лише в умовах вільного політичного ринку, подібно до попиту та пропозиції на товарному ринку. Завоювати популярність доволі складно. За спостереженням американських соціологів, вимоги більшості виборців до фінансової діяльності уряду часто бувають поверхневими й неузгодженими. Так, наприклад, вимога щодо зменшення податків і одночасного збереження максимального обсягу соціальних видатків; відстоювання високого рівня бюджетних видатків і викорінення марнотратства й неефективності тощо. Часто, маючи змогу проголосувати за програму, ефективну з точки зору виборців, вони надають

перевагу економічно необґрунтованій програмі, запропонованій із популістських міркувань.

По-третє, сфера державних фінансів є сприятливим середовищем для досягнення прагматичних компромісів між економічною ефективністю, соціальною справедливістю і політичною реальністю. На цій основі складається конкурентна рівновага інтересів у загальносуспільному масштабі.

По-четверте, через процедури суспільного вибору й бюджетного процесу під впливом демократичного процесу функціонує система соціальних допомог і трансфертів із бюджету, що перетворює державні фінанси в чинник добробуту для ринково незадіяних та економічно неактивних верств населення [4, 108–110].

Доволі часто у вітчизняних періодичних виданнях на економічну тематику ведеться дискусія щодо переваг і недоліків демократичної та авторитарної моделей управління державними фінансами.

Так, ідеалізуючи демократію, її визначають як систему влади народу, хоча щодо конкретних та емоційно нейтральних категорій – це система, в якій державну владу обирає і змінює загальні виборці під час регулярних та автентичних виборів. З огляду на це легше аналізувати переваги й недоліки демократичного ладу, уникаючи небезпеки ідеалізації. Адже такі дефініції можуть сформувати нездійсненні уявлення, а відтак призвести до розчарування, а подекуди й відмови від вирішення суспільно важливих проблем.

Як зазначають автори статті “Державні фінанси і демократія: до проблеми раціоналізації бюджетного вибору” С. І. Юрій та А. Ю. Дерлиця, “відмінність демократичної та диктаторської моделей прийняття фінансових рішень настільки вагома, що є підстави говорити про існування двох різних концепцій державних фінансів” [5, 5]. Як одна, так й інша моделі мають свої переваги й недоліки.

За певних умов диктатура може бути ефективнішим способом управління державними фінансами. Зокрема, їй властиві такі переваги, як стабільність бюджетної політики, єдність, цілісність, стратегічна виваженість і своєчасність прийняття фінансових рішень, швидкість реагування тощо.

Незважаючи на це, демократичний спосіб управління державними фінансами має і недоліки, які яскраво проявились після розпаду командно-адміністративної системи господарювання.

Зокрема, недоліком демократичної форми правління вважають те, що фінансові заходи, які проводить уряд, не є комплексно виваженою та ідейно єдиною програмою, а строкатою сукупністю багатьох складових, сформованою під впливом вимог і прагнень різних суспільних груп. Це значить, що доволі часто політики, боячись програшу на виборах або під тиском лобістських груп, не приймають необхідних для держави рішень. Це може призвести до нагромадження проблем, а далі – до загальної кризи в усій країні, найчастіше – до зростання бюджетного дефіциту й державного боргу.

Наявність цього недоліку доволі часто провокує появу політичних криз. Вони нерідко супроводжуються зміною уряду, що не може не відобразитись на фінансовій політиці країни. Часта зміна урядів та окремих міністрів є досить звичним явищем і в державах із традиційною ринковою економікою. Так, у Франції за період з 1959 по 1993 рр. змінилось 30 урядів (у середньому – 1 рік і 4 місяці роботи). В Греції з 1974 по 1990 рр. замінено 10 урядів; в Італії з 1947 по 1992 рр. – 45; у Португалії з 1976 по 1991 рр. – 13. Оскільки окремі аспекти діяльності кожного уряду ще протягом тривалого періоду впливають на стан економіки та фінансів, це створює певні обмеження для активності його нас-

тупників. Таке твердження є справедливим щодо фінансового законодавства, боргових зобов'язань держави, сформованої податкової системи, структури суспільних благ тощо. Для України також характерною є значна нестабільність політичних умов, зокрема часта зміна урядів.

Ще одним недоліком вищезгаданої демократичної процедури є несвоечасність прийняття фінансових рішень, що проявляється в бюджетному процесі на стадії ухвалення бюджету. Ця проблема загалом позбавлена економічного змісту. Її основою є ідейні, а не економічні суперечності, різне бачення пріоритетів, тобто суб'єктивні чинники, "політична торгівля", що перешкоджає досягненню компромісу. Демократична процедура у цьому разі є методом реалізації політичного тиску та пошуку вигоди. Це означає, що в умовах парламентської конфронтації напрями та пропорції витрачання бюджетних коштів не завжди відповідають суспільним інтересам і вимогам раціональності [5, с. 6].

Іншим недоліком є те, що, використовуючи свободу об'єднання, виникають групи тиску, лобісти ("lobbies"), які прагнуть здобути для себе якнайбільше вигод. Усе це відбувається під гаслом всезагального добра. Лобістські групи намагаються досягти індивідуальних вигод саме шляхом отримання суспільних благ у натуральній формі, а не у вигляді грошових трансферів, оскільки перші, на відміну від останніх, маючи позитивні суспільні характеристики, дають змогу досягти консенсусу при їх розподілі. Вищезазначене можна підтвердити низкою прикладів:

- при затвердженні розміру державних витрат вимоги лобі-вчителів щодо збільшення кількості вчительських місць і надання додаткових асигнувань задовольняють швидше, ніж вимоги щодо збільшення заробітної плати;
- одержати субвенції з метою збіль-

шення заробітної плати тим, хто працює у галузі кораблебудівної промисловості, значно важче, ніж отримати асигнування у такому самому обсязі, але для будівництва кораблів з метою поліпшення берегової охорони країни;

- ініціативи щодо розширення мережі лікувальних установ швидше матимуть підтримку, ніж лобювання представниками тютюнової галузі законопроекту про надання податкових пільг.

Депутати, в свою чергу, зацікавлені в активній підтримці з боку впливових виборців, оскільки збільшує шанси їх переобрання на новий термін. Лобізм дає змогу вишукувати джерела фінансування передвиборної кампанії та політичної діяльності. Отримання лобістами вигод (як грошових, так і негрошових) називають “економічною рентою”.

В Україні дослідники цього явища визначають такі групи лобістів: політичні (партії, рухи, блоки); соціальні (профспілки, громадські організації, асоціації); економічні (фінансово-промислові групи, галузеві комплекси, корпорації); регіональні (відстоюють інтереси окремих регіонів та місцевої еліти). У нашій країні значним є вплив економічних лобі при доволі низькій активності соціальних.

Типовим явищем, характерним для представницької демократії, є логролінг – “політична торгівля”, “обмін голосами”, тобто ситуативна домовленість про взаємні поступки у парламенті (“logrolling” у перекладі з англійської означає “перекачування колоди”). Цей термін розуміють як здатність різних груп меншості взаємно підтримувати одна одну й перетворюватися за певних умов у більшість. Обмін голосами може здійснюватися у відкритій формі – при голосуванні щодо тієї чи іншої пропозиції в парламенті або у прихованій – при об’єднанні передвиборних програм різних груп чи схваленні

пропозицій (рішень) у загальному пакеті. Обмін голосами активно використовується в парламентській практиці демократичних держав, оскільки за відсутності постійної більшості застосування логролінгу є єдиною умовою прийняття будь-якого рішення.

Окремі дослідники недовіком демократичного устрою вважають дію так званого “правила більшості”, коли прийняття рішень щодо колективного сектору (окрім “правила одностайності”) спричинює потенційну загрозу інтересам меншості. Щодо цього Дж. Б’юкенен зазначив: “Безперечно, суттю процесу колективного вибору за правилом більшості є примушування меншості до дій, яких вона не може попередити і за збитки від яких не може вимагати компенсації” [6, 214]. Вчений першим визначив, що колективна діяльність на основі правил, відмінних від умов одностайності, пов’язана із виникненням зовнішніх ефектів (екстерналій) для осіб, подібно до зовнішніх ефектів, наявних за ринкової взаємодії.

Проте, незважаючи на певні недоліки, демократична модель є прогресивнішою порівняно з диктаторською, і, як свідчить історія, поширенішою у світовій практиці.

Переваги сучасних західних демократій саме в тому, що вони розвивались еволюційно, органічно переплітаючись з історичними традиціями і політичними умовами. Адже демократію характеризують саме як еволюційно встановлену протягом століть систему (наприклад, в США, Англії, Франції), політичний порядок в якій є результатом своєрідного “еволюційного відбору”.

Світовий досвід показує, що демократія найбільш ймовірна в країнах, де діє продумана соціальна політика, а уряд об’єднаний з громадянами так званим (у нас цей термін не популярний) “соціальним договором”. Тобто, населення справно платить податки на користь держави, а та під його ж контролем використовує їх за

призначенням. Якщо ж джерелом отримання коштів державою є не податки з населення, а, скажімо, розпродаж природних ресурсів, то вона не відчуває залежності від платників податків на виборах, і це породжує певні зловживання та нецільове використання цих коштів з одночасним витрачанням значних сум на утримання репресивного апарату. Наприклад, Венесуела, Нігерія та інші т. зв. нафтові країни доволі багаті, проте через корупцію на всіх суспільних рівнях вони витрачають величезні зусилля для збереження порядку і спокою в державі.

Вчені – дослідники демократичних засад функціонування державних державних фінансів стверджують, що в економічно розвинених країнах, громадяни яких отримують на рік по 6 тис. дол. США, демократія є стійкою. Наприклад, у “старій” Швейцарії чи “молодій” Словенії немає жодних подібних проблем саме в зв’язку з досягненням такого рівня, в той час як у сусідніх бідніших країнах соціальні бурі не вщухають донині. Якщо громадянин отримує 9 тис. дол. США на рік, то, як зазначають дослідники, демократичний устрій є надзвичайно надійним і міцним. Народ утримує уряд за рахунок податкових відрахувань і суворо його контролює. Півтори тисячі доларів США на рік вчені вважають нижньою межею надійності, зоною ризику, тому що уряд при цьому вже не залежить від податків, а, отже, й від волі виборців. Він більше заклопотаний максимізацією власної вигоди, а прем’єр-міністра такого уряду часто порівнюють з вершником, який “більше заклопотаний тим, як утриматися в сідлі, ніж тим, куди несе його кінь” [7, 186].

Таким чином, демократія – це суспільний устрій, що дає змогу громадянам облаштувати своє життя в межах правової держави, яка про них турбується. Але варто пам’ятати й про спотворений варіант демократії – охлократію, тобто владу

агресивної юрби знедолених людей, що втратили надію на ліпше життя. Тому нині розвинені країни світу турбуються про те, щоби насамперед зробити своїх громадян багатшими, заможнішими, оскільки розуміють: і невдоволених стане менше, і державі буде спокійніше.

Насамкінець варто зазначити, що справжня демократія набуває дієвості лише тоді, коли теорія втілюється у практику. І навпаки – її соціальна енергетика та конструктивізм зникають, коли вона сприймається як щось чужорідне й недоречне у вирішенні повсякденних державних проблем, в тому числі фінансових.

У світі немає нічого досконалого. Демократія – не виняток. Але її цінність у тому, що при справжній демократії не буває зайвих людей. До цього ми і повинні прагнути.

Література

1. Руссо Ж.-Ж. *Общественный договор: Пер. с франц.* – М., 1906. – 208 с.
2. Shumpeter J. A. *Capitalism, Socialism and Democracy.* – 3-d ed. – New York: Harper & Brothers Publishers, 1950. – 186 p.
3. Musgrave R. A. *Theory of Public Finance.* – New York etc.: McGraw-Hill Book Company, 1959. – 282 p.
4. Андрущенко В. Л. *Фінансова думка Заходу в XX столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів.* – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
5. Юрій С. І., Дерлиця А. Ю. *Державні фінанси і демократія: до проблеми раціоналізації бюджетного вибору // Фінанси України.* – 2001. – № 6. – С. 3–13.
6. Бьюкенен Дж. *Сочинения: Пер. с англ.* – М.: Таурус альфа, 1997. – 560 с.
7. Hayek F. A. *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas.* – Chicago: Chicago University Press, 1978. – 314 p.

КИРИЛЕНКО
Ольга Павлівна,
доктор економічних наук, професор

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто окремі теоретичні та практичні питання функціонування державних фінансів. Вказано на найсуттєвіші недоліки діючої системи міжбюджетних відносин в Україні, механізму надання бюджетних трансфертів, формування дохідної бази місцевих бюджетів, порядку казначейського обслуговування бюджетів. Наголошено на необхідності подолання наявних негативних тенденцій як важливої передумови підвищення ефективності державних фінансів в Україні.

The separate theoretical and practical questions of functioning of state finances are considered. The most substantial lacks of the operating system of interbudgetary relations in Ukraine are marked, mechanism of grant of budgetary transfert, forming of profitable base of local budgets and order of treasury maintenance of budgets. The necessity of overcoming of existent negative tendencies as important pre-condition of rise of efficiency of state finances in Ukraine is marked.

Однією зі складових фінансової системи кожної країни є державні фінанси, що становлять у ній значну частку; їм належить вирішальна роль у забезпеченні виконання державою властивих їй функцій щодо економічного, соціального і політичного розвитку. Функціонування державних фінансів у сучасних умовах вимагає зміни багатьох теоретичних підходів і стереотипів щодо природи згаданого явища відповідно до надбань фінансової науки Заходу. Без цього неможливо сформувати оптимальний і результативний фінансовий механізм, спрямований на підвищення ефективності державних фінансів.

Наука про державні фінанси почала формуватися у XVIII ст., хоча їх функціонування має тривалішу історію і тісно пов'язане з виникненням та розвитком інституту держави. Характерною особливістю наукової думки Заходу є принципова відмінність від пануючих у пострадянському науковому просторі уявлень про сутність державних фінансів. За влучним висловом д. е. н. проф. В. Л. Андрущенка, у своїх дефініціях західні вчені уникають неконкретних алегорій на зразок ототожнення державних фінансів з "відносинами"[1, 100].

Найбільш розповсюджені точки зору щодо суті державних фінансів полягають

у представленні їх наступним чином: як державного господарювання; державного сектору; суспільного багатства у формі грошей і кредиту, що знаходиться у розпорядженні держави; грошових фондів суспільного використання, зосереджених у державних органах; державної діяльності та альтернативних способів фінансування державних видатків; завжди лімітованих грошових коштів у розпорядженні державних властей та супутньої їм інституційно-організаційної діяльності [1, 5, 79–84]. Такі підходи дають змогу більш точно відобразити зміст категорії державних фінансів, пов'язати їх функціонування з конкретними кількісними параметрами, зокрема державними доходами і видатками, бюджетом, державним боргом тощо.

Державні фінанси за своїм складом можуть розглядатися у вузькому і широкому значеннях. Відповідно до першого вони включають лише фінанси центральної влади або загальнодержавні фінанси, а за другим – охоплюють загальнодержавні та місцеві фінанси [2, 800]. Ми схилиємося до ширшого тлумачення державних фінансів, що закономірно передбачає включення до їх складу загальнодержавних, регіональних та місцевих грошових фондів і відповідних організаційних інститутів. Саме широке трактування державних фінансів актуалізує постановку й вирішення таких завдань: фінансове забезпечення загальнонаціональних потреб, проведення подальшої децентралізації фінансових ресурсів, оптимальне поєднання інтересів країни та окремих територіальних формувань, вдосконалення міжбюджетних відносин, зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування.

Концептуальним підґрунтям сучасного вчення про державні фінанси є теорія суспільних благ, відповідно до якої держава, а отже й органи місцевого самоврядування, продукують певні

суспільні блага або блага колективної необхідності, колективних потреб, які ринкові структури не можуть і не здатні виробляти (оборона, правоохоронна діяльність, освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, охорона навколишнього природного середовища). Задовольняються колективні потреби за допомогою фіску і бюджету. При цьому суспільні блага обов'язково набувають окремих особливостей, характерних для товарного ринку, тобто вимагають визначення їх корисності і вартості як особливого підвиду товару. Все це, у свою чергу, потребує застосування принципово інших підходів до формування бюджету (особливо, визначення його видаткової частини), за рахунок якого і проводиться фінансування суспільних потреб. У контексті теорії суспільних благ стає очевидною помилковість розповсюдженого у вітчизняній науці поділу суспільного господарства на виробничу і невиробничу сфери і відповідно до цього – практичного застосування залишкового методу фінансування так званої невиробничої сфери, яка безпосередньо пов'язана із задоволенням саме колективних потреб.

Згадані вище концептуальні положення теорії державних фінансів набувають особливого значення у нинішній час, коли в Україні відбуваються широкомасштабні трансформаційні процеси, зумовлені переходом від однієї економічної системи до іншої – від командно-адміністративної економіки до ринкового господарювання. Власне цей перехід і визначає багато в чому складність процесу реформування державних фінансів у нашій країні.

Склалося так, що протягом усіх років незалежності саме в сфері державних фінансів України сконцентрувалися найбільш гострі проблеми, зокрема: забезпечення відповідними фінансовими ресурсами сталого розвитку країни; збільшення державних доходів та опти-

мізація державних видатків; скорочення державної заборгованості; здійснення ефективного перерозподілу бюджетних ресурсів між територіями країни, сферами діяльності, верствами населення; скорочення бюджетного дефіциту; проведення подальшої децентралізації бюджетної системи і встановлення партнерських взаємовідносин між рівнями влади тощо.

Необхідність вирішення згаданих проблем обумовила визначення центрального напрямку сучасної фінансової політики України – підвищення ефективності державних фінансів [3, 7; 4, 9]. Заходи, що проводяться у цій сфері, спрямовані на посилення впливу державних фінансів і зокрема бюджетної політики на соціально-економічний розвиток України. Найважливішими і невідкладними завданнями в урядових документах названо:

- запровадження середньострокового бюджетного планування;
- оптимізація кількості та підвищення результативності бюджетних програм, запровадження щорічної звітності головних розпорядників бюджетних коштів;
- удосконалення механізму застосування програмно-цільового підходу до складання і виконання бюджету шляхом упорядкування та оптимізації мережі бюджетних установ, реалізація принципу поступового переходу від утримання бюджетних установ до виділення їм коштів для надання суспільних послуг;
- підвищення якості казначейського обслуговування бюджетів усіх рівнів;
- посилення контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів за допомогою паспортів бюджетних програм;
- подальше зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів для забезпечення соціально-економічного розвитку територій;
- удосконалення міжбюджетних відносин у напрямку більш повного врахування динаміки фінансово-бюджетних та

соціально-економічних показників розвитку адміністративно-територіальних одиниць;

- врегулювання міжбюджетних відносин на рівні районів, територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення та їхніх об'єднань;
- поетапне запровадження програмно-цільового методу планування місцевих бюджетів як складової їх середньострокового планування;
- оптимізація підтримки з державного бюджету виконання галузевих програм розвитку з урахуванням вимог СОТ.

Як бачимо, поставлені завдання з підвищення ефективності державних фінансів мають різноплановий характер. Вони торкаються багатьох аспектів акумуляції, аллокації та використання фінансових ресурсів країни. Перелік актуальних проблем, які мають місце в цій сфері, можна продовжити. Ми розглянемо окремі теоретичні та практичні питання, що виникають у процесі реалізації поставлених завдань з удосконалення організації міжбюджетних відносин, формування та виконання місцевих бюджетів.

У першу чергу слід наголосити на негативній тенденції постійного збільшення державного споживання в Україні, яке стає непосильним для реального сектору економіки, що підтверджує зростання заборгованості суб'єктів господарювання перед бюджетом. Незважаючи на зміни, спрямовані на зменшення ставок податків та обов'язкових внесків, сукупний обсяг акумульованих коштів у централізованих грошових фондах збільшується. Так, якщо в 1999 р. доходи зведеного бюджету України, Пенсійного фонду та державних соціальних позабюджетних фондів становили 34,6% ВВП, то у 2002 р. – 38,8%, а в 2003 р. – 40,1% (див. табл. 1). Така динаміка свідчить про те, що як бюджетна, так і податкова системи виконують суто фіскальну функцію. Водночас досвід ринкових країн показує, що великі обсяги

державного споживання можливі лише за умови доволі високого соціально-економічного розвитку країни, незначного з позиції фінансової безпеки тіньового сектору, наявності ефективної системи контролю за використанням державних коштів.

Якщо розглянути бюджетну систему України, то можна зауважити значну централізацію бюджетних ресурсів, 70% яких зосереджується у державному бюджеті (див. табл. 2), причому спостерігається суттєве відхилення запланованих і фактичних пропорцій розподілу доходів і видатків між державним та місцевими бюджетами. Наприклад, згідно з Постановою Верховної Ради України "Про основні напрями бюджетної політики на 2003 рік" передбачалося досягнення цієї пропорції як 60% і 40% [7], а фактичне співвідношення склало 70% і 30%.

Як відомо, в 2001 р. в Україні розпочалася реформа міжбюджетних відносин, яка сприяла вирішенню багатьох проблем, що роками нагромаджувалися й набули надзвичайної гостроти, перетворилися на реальну загрозу державній цілісності та

повноцінному функціонуванню інституту місцевого самоврядування. Позитивними надбаннями реформи стало проведення на довготривалій основі розмежування доходів і видатків бюджетів усіх рівнів та видів із застосуванням принципу субсидіарності; визначення складу закріплених і власних доходів місцевих бюджетів, розширення переліку останніх; встановлення стабільних нормативів розподілу найважливішого, з позицій фіска, прибуткового податку з громадян (податку з доходів фізичних осіб); визначення видів міжбюджетних трансфертів; запровадження прозорого та неупередженого механізму бюджетного регулювання. Однак поряд з позитивними надбаннями залишається багато невирішених проблем.

Так, протягом останніх років в Україні зростала кількість дотаційних адміністративно-територіальних одиниць і відповідних місцевих бюджетів, збільшувалася питома вага дотацій і субвенцій у сукупних доходах бюджетів територіальних громад, особливо сільських бюджетах. Більшість місцевих бюджетів за теперішніх умов неможливо збалансувати без залучення

Таблиця 1
Динаміка державних фінансів України за 2000–2003 рр. [5]
(у % до ВВП)

	Роки			
	2000	2001	2002	2003
Зведений бюджет				
Доходи	28,9	26,9	27,4	28,5
Видатки	28,3	27,2	26,7	28,7
Дефіцит (-), профіцит (+)	0,6	-0,3	0,7	-0,2
Пенсійний фонд				
Доходи	7,6	8,0	8,9	9,5
Видатки	8,4	8,8	10,3	9,3
Державні соціальні позабюджетні фонди				
Доходи	1,4	1,7	2,1	2,1
Видатки	1,2	1,5	2,1	2,2
Сектор державних фінансів загалом				
Доходи	35,2	35,3	38,8	40,1
Видатки	35,8	36,4	38,4	40,2

Таблиця 2

**Доходи зведеного бюджету України
за 2000–2003 рр. (без офіційних трансфертів) [6, 46]**

(млн. грн.)

	Роки			
	2000	2001	2002	2003
Зведений бюджет	49118	54935	61954	75165
Державний бюджет	34806	37199	42525	52618
<i>питома вага (%)</i>	71	68	69	70
Місцевий бюджет	14312	17736	19429	22547
<i>питома вага (%)</i>	29	32	31	30

міжбюджетних трансфертів; перевищення доходів (власних і закріплених) над видатками властиве лише обмеженій кількості бюджетів. За даними Державного казначейства України питома вага офіційних трансфертів у сукупних доходах місцевих бюджетів зростає за 2001–2003 рр. з 29,2% до 34,6% (див. табл. 3).

Зростання абсолютних і відносних розмірів дотацій та субвенцій засвідчить про значні масштаби перерозподільчих процесів усередині бюджетної системи, спричинені недостатніми обсягами власних і закріплених на постійній основі доходних джерел місцевих бюджетів, розміри яких не дозволяють здійснити заплановані бюджетні видатки.

Ще одна негативна тенденція – збільшення диференціації середньодушових

видатків місцевих бюджетів у регіонах, основного показника, що віддзеркалює стан фінансового вирівнювання. Порівняння значень цих показників протягом останніх років свідчить, що політика фінансового вирівнювання проводиться неефективно. Отже, потреби населення задовольняються по-різному, залежно від того, на якій території воно проживає, тоді як Основний Закон країни гарантує всім однакові можливості щодо освіти, медичної допомоги, підтримки в старості тощо. Як свідчить практика, кошти, що виділяються з державного бюджету, використовуються не для проведення вирівнювання доходів і видатків місцевих бюджетів, а суто на покриття поточних потреб місцевого самоврядування.

Нині залишаються значні розбіжності в

Таблиця 3

Структура доходів місцевих бюджетів України за 2001–2003 рр. ¹

(%)

Групи доходів	Роки		
	2001	2002	2003
Податкові надходження	59,3	58,9	54,2
Неподаткові надходження	8,3	6,4	7,2
Доходи від операцій з капіталом	0,5	2,2	2,9
Цільові фонди	2,7	0,9	1,5
Офіційні трансферти	29,2	31,6	34,6
Усього	100	100	100

¹ Розраховано за даними [8, 9].

здійсненні видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу наявного населення як загалом, так і за основними функціями. Причому найбільші коливання середньодушових видатків спостерігаються в бюджетах міст обласного і районного значення порівняно з бюджетами обласних центрів. Мінімальні та максимальні значення видатків міських бюджетів України в 2003 р. у розрахунку на одну особу наявного населення подає в табл. 4.

Наведемо декілька прикладів, що стосуються рівнів видатків, пов'язаних із задоволенням життєво важливих потреб громадян. Так, за даними Асоціації міст України та громад, у 2003 р. [10] серед бюджетів обласних центрів середньодушові видатки на освіту коливалися від

109,2 грн. чол. в Одесі до 223,6 грн. ос. в Ужгороді; серед бюджетів міст обласного значення – від 108,1 грн. ос. у Бердянську до 354,4 грн. ос. у Кузнецовську; серед бюджетів міст обласного значення – від 14,0 грн. ос. у Теплогірську до 123,3 грн. ос. в Зеленодольську.

Найбільшою полярністю характеризуються видатки на охорону здоров'я з бюджетів міст обласного та районного підпорядкування; мінімальне значення середньодушових видатків у 2003 р. було 0,2 грн. ос. у Чугуєві, а максимальне в Алушті – 269,7 грн. ос. Такі ж великі коливання характерні й для видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення населення: від 0,01 грн. ос. у Хусті до 279,6 грн. ос. в Жовтих Водах.

Таблиця 4

Діапазони коливання середньодушових видатків міських бюджетів у 2003 р. [10, 78–91, 99–133]

(грн. чол.)

Видатки за функціями	Міста:		
	обласні центри	обласного значення	районного значення
Органи місцевого самоврядування <i>Розмах варіації</i>	14,1 – 34,5 20,4	11,8 – 108,4 96,6	6,2 – 68,6 62,4
Освіта <i>Розмах варіації</i>	109,2 – 223,6 114,4	108,1 – 354,4 246,3	14,0 – 123,3 109,3
Охорона здоров'я <i>Розмах варіації</i>	79,0 – 159,2 80,2	0,2 – 269,7 269,5	0,04 – 92,8 92,76
Соціальний захист і соціальне забезпечення <i>Розмах варіації</i>	65,3 – 140,0 74,7	0,01 – 279,6 279,59	0,1 – 99,6 99,5
Житлово-комунальне господарство <i>Розмах варіації</i>	22,8 – 84,3 61,5	0,5 – 121,7 121,2	0,5 – 107,7 107,2
Культура та мистецтво <i>Розмах варіації</i>	7,7 – 17,3 9,6	1,3 – 68,6 67,3	0,1 – 23,5 23,4
Засоби масової інформації <i>Розмах варіації</i>	0,3 – 3,4 3,1	0,02 – 11,4 11,38	0,1 – 3,1 3,0
Фізична культура і спорт <i>Розмах варіації</i>	1,8 – 13,8 12,0	0,2 – 22,8 22,6	0,03 – 6,4 6,37
Будівництво <i>Розмах варіації</i>	1,3 – 60,9 59,6	0,1 – 155,2 155,1	0,3 – 87,4 87,1
Транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика <i>Розмах варіації</i>	11,0 – 53,2 42,2	0,6 – 32,7 32,1	0,1 – 39,1 39,0

Ще одна проблема – механізм визначення обсягів міжбюджетних трансфертів: дотацій вирівнювання, додаткових дотацій і субвенцій. До 2001 р. процес надання та визначення їх абсолютних розмірів, був заполітизований, непрозорий і залежний від суб'єктивних, а не об'єктивних чинників. Запровадження формульного порядку розрахунку обсягів дотацій вирівнювання сприяло певною мірою подоланню цих недоліків. Проте механізм визначення субвенцій і надалі залишається непрозорим. Крім цього, недоліки, властиві дотаціям, стали характерними для субвенцій. Кількість цільових субвенцій постійно зростає саме під тиском політичних чинників. Це дуже тривожна ситуація, оскільки абсолютні розміри субвенцій постійно зростають: за останніх 6 років їхній обсяг збільшився в 17 разів. Більш того, обсяги субвенцій

зростають випереджаючими темпами порівняно з дотаціями (див. табл. 5). Це означає, що за межі формульних розрахунків виводиться значна частка бюджетних ресурсів, яка перерозподіляється усередині бюджетної системи – майже 6,5 млрд. грн. У складі цих коштів є також субвенції на інвестиційні проекти.

Стосовно порядку визначення дотацій вирівнювання слід зауважити, що він має окремі недоліки. Так, визначення рівня податкоспроможності територій проводиться на основі даних про фактичні надходження встановленого переліку закріплених за місцевими бюджетами доходів, більшість з яких характеризується надзвичайною нестабільністю, що не дає змоги об'єктивно оцінити податкову силу адміністративно-територіальних одиниць і, відповідно, проводити фінансове вирівнювання. Мова йде про податок із доходів

Таблиця 5

Міжбюджетні трансферти в складі державного бюджету України²

Роки	Міжбюджетні трансферти			
	дотації		субвенції	
	сума	% у видатках	сума	% у видатках
1992 (млн. крб.)	–	–	4992,3	0,7
1993 (млн. крб.)	–	–	68066,5	1,2
1994 (млрд. крб.)	–	–	16533,8	3,5
1995 (млрд. крб.)	48484,7	2,6	–	–
1996 (млрд. крб.)	81107,5	2,8	–	–
1997 (млн. грн.)	2119,5	7,7	–	–
1998 (млн. грн.)	2502,2	10,2	–	–
1999 (млн. грн.)	2045,1	8,1	381,2	1,5
2000 (млн. грн.)	3993,2	11,8	34,7	0,1
2001 (млн. грн.)	3817,7	9,1	3170,8	7,5
2002 (млн. грн.)	4252,8	8,6	4746,1	9,6
2003 (млн. грн.)	5561,1	10,7	4854,0	9,3
2004 (млн. грн.)	7356,7	11,5	6493,7	10,1

² Складено і розраховано на основі щорічних законів Про Державний бюджет України за 1992–2004 рр.

фізичних осіб, який становить більш ніж 2/3 кошика доходів, що враховуються при визначенні обсягів дотацій вирівнювання.

Ми вважаємо, що в перспективі при визначенні податкоспроможності територій слід враховувати не лише фактично зібрані доходи як результат діяльності органів податкової служби, а також об'єктивну спроможність територій щодо мобілізації податкових надходжень до місцевих бюджетів, тобто податкову базу. При цьому основний акцент має бути зроблений на обсягах доходів, що підпадають під оподаткування: доходах населення, прибутку підприємств, вартості нерухомого майна (при запровадженні податку на нерухомість) тощо. Врахування податкової бази, тобто сукупності об'єктів, що підлягають оподаткуванню, дає змогу об'єктивно оцінити податкову "силу" територій. Крім цього, такий підхід, як підтверджує досвід багатьох країн (Данії, Норвегії, Швеції, Великобританії, Франції), виключає можливість органам місцевої влади впливати на обсяги міжбюджетних трансфертів за допомогою політики в галузі доходів і видатків. Звичайно, врахування податкової бази в процесі фінансового вирівнювання можливе лише за умови формування значного масиву інформації про доходи, прибутки, нерухоме та рухоме майно, інші об'єкти оподаткування, а також наявності налагодженої системи контролю за їх станом і рухом.

Не менш важливим елементом формульного порядку є фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, необхідні для визначення потреби в коштах органів місцевого самоврядування з огляду на виконання покладених на них функцій. Аналіз процесу встановлення фінансових нормативів свідчить, що їх не можна розглядати нині як інструмент нормативного планування видатків місцевих бюджетів на основі науково обґрунтованого визначення потреби в бюджетних ресурсах; ці нормативи є лише важелем

для здійснення перерозподільчих процесів. Справа в тому, що фінансові нормативи бюджетної забезпеченості отримують не методом прямого розрахунку, на основі врахування потреб у коштах бюджетних установ, а "зворотним" шляхом – коли загальний прогнозний обсяг видатків на визначену мету з усіх місцевих бюджетів України ділиться на сукупний контингент отримувачів суспільних послуг.

Нормативи бюджетної забезпеченості не враховують регіональну специфіку, наявну мережу і стан об'єктів соціально-культурної сфери; розмір цих нормативів переважно недостатній для забезпечення нормальної роботи бюджетної сфери. Щорічно місцеві фінансові органи змушені вишукувати додаткові кошти для фінансування життєво важливих потреб. Ситуація весь час загострюється, адже повноваження місцевого самоврядування зростають, а їх фінансові ресурси збільшуються неадекватно до нових функцій і завдань. Окрім цього, ще й сам обсяг фінансових ресурсів визначається центральними органами державної влади.

Ми вважаємо, для проведення ефективного фінансового вирівнювання необхідно повніше враховувати відмінності в соціально-економічному становищі окремих територій, специфіку природно-кліматичних умов, особливості історичного розвитку населених пунктів, ступінь їхньої урбанізації, місцезположення тощо.

Хоча запровадження формульного порядку розрахунку обсягів дотацій вирівнювання стало важливим кроком на шляху до створення об'єктивної, зрозумілої і прозорої процедури визначення видаткових потреб територій, проте окремі з використовуваних елементів діючої методики залишаються непрозорими. Мова йде, насамперед, про встановлення чисельних коригуючих коефіцієнтів, визначення абсолютних сум окремих видатків, а також штучне й вибіркоче збільшення дохідної бази місцевих

бюджетів, яке здійснюється без необхідного пояснення і розрахунків.

Ми вважаємо, що слід обов'язково ув'язати механізм надання бюджетних трансфертів адміністративно-територіальним одиницям з виконанням найважливіших макроекономічних показників соціально-економічного розвитку території, забезпечити стимулювання збільшення податкового потенціалу, бюджетних доходів, зменшення рівня дотаційності місцевих бюджетів. Справа в тому, що нині недосить дієвими для органів місцевого самоврядування є стимули до збільшення власної дохідної бази, пошуку нових джерел доходів, а також перевиконання запланованих показників як державного, так і місцевих бюджетів. Потребує відпрацювання механізм надання додаткових дотацій місцевим бюджетам у зв'язку з перевиконанням плану надходжень загального фонду держбюджету.

Багато гострих і болючих проблем залишається у сфері місцевих фінансів і їх центральної ланки та фінансової основи органів місцевого самоврядування – місцевих бюджетах. На порядку денному дуже гостро стоїть питання всемірного зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування як однієї з необхідних умов для формування в нашій країні демократичного суспільства. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають проблеми складу і структури дохідної частини місцевих бюджетів.

За підсумками 2003 р. питома вага власних і закріплених на постійній основі доходів становила лише 65,8% сукупних доходів місцевих бюджетів України [9]. Незважаючи на розширення у Бюджетному кодексі України переліку власних доходів, їхній обсяг не дає змоги задовольнити поточні потреби територіальних громад, питома вага цієї групи дохідних джерел залишається незначною в сукупних доходах місцевих бюджетів. Так, у 2003 р. частка власних доходів бюджетів

обласних центрів коливалася від 9,4% в Житомирі до 30,9% у Чернівцях, у Тернополі вони становили 25,1%. У містах обласного підпорядкування діапазон коливань становив від 3,1% до 54,4%, в містах районного – від 3,7% до 52,3%. Більш висока частка цих доходів характерна для курортних, туристичних місцевостей, торгових центрів [10, 14–17].

Крім цього, протягом останніх років спостерігається поступове зменшення кошика власних доходів, головним чином через зменшення надходжень від:

- ринкового збору – в зв'язку із запровадженням прогресивніших форм торгівлі, зокрема супермаркетів;
- плати за землю – внаслідок переходу суб'єктів малого бізнесу на єдиний податок;
- орендної плати як результату проведення приватизації.

Неефективним в Україні є місцеве оподаткування, яке практично не виконує основної функції – фіскальної. Питома вага місцевих податків і зборів у сукупних доходах місцевих бюджетів знаходиться в межах 4%. За 5-ма з діючих 12 податків і зборів у 2003 р. надходжень не було, а на частку 2 (комунального податку і ринкового збору) припадає? усіх коштів від місцевого оподаткування (див. табл. 6).

Не працює нині й ще один інститут місцевих фінансів – місцеві запозичення. За рахунок місцевих позик у зарубіжних країнах формується в середньому 10–15% доходів місцевих бюджетів [11, 214]. У країнах з перехідною економікою місцеві позики становлять 2–3% валового внутрішнього продукту [12]. В Україні загалом за період з 1995 р. донині, тобто за 10 років, обсяг місцевих запозичень становив лише близько 400 млн. грн. або 0,2% валового внутрішнього продукту за 2003 р. Після окремих невдалих спроб випуску й розповсюдження облігацій місцевих позик у 2003–2004 рр. спостерігається деяке поживлення цієї практики.

Згідно з Бюджетним кодексом України

Таблиця 6

Структура надходжень місцевих податків і зборів³

(%)

Види місцевих податків і зборів	Роки			
	1998	2000	2002	2003
Місцеві податки: з реклами	1,3	2,2	3,4	3,1
комунальний	45,4	33,8	28,6	24,1
Місцеві збори: готельний	5,6	8,6	10,6	11,9
за припаркування автотранспорту	1,5	1,4	1,6	1,9
ринковий	32,9	41,5	48,2	50,3
за видачу ордера на квартиру	0,1	0,1	0,5	0
курортний	0,4	0,3	0,2	0,3
за право використання місцевої символіки	0,7	1,0	1,1	1,3
за проведення місцевих аукціонів	0,1	0,1	0	0,1
за проїзд прикордонними областями	3,9	3,8	1,6	1,6
за дозволи на розміщення об'єктів торгівлі	8,0	7,0	5,5	5,3
з власників собак	0	0,1	0,5	0,1
Усього	100	100	100	100

кошти від випущених місцевих позик повинні надходити до бюджету розвитку, який формується у складі кожного місцевого бюджету з метою акумуляції ресурсів, призначених для інвестицій та інновацій. Розміри бюджетів розвитку нині незначні, їх питома вага коливається від 2 до 11% сукупних доходів бюджетів обласних центрів (див. табл. 7), у багатьох невеликих містах, селах і селищах вони дорівнюють нулю. Водночас невирішених проблем на рівні територіальних громад дуже багато. Достатньо зазначити сучасний стан житлового фонду, в якому 1/4 загальної площі у містах не обладнана водопроводом, у селах – майже 3/4; приблизно така ж ситуація з каналізацією і центральним опаленням; близько 17% житлової площі не забезпечено газопостачанням [13].

На стан державних фінансів значною мірою впливає процес виконання бюджетів, який у нашій країні забезпечують органи казначейства. Як відомо, головною

метою створення системи Державного казначейства в Україні було забезпечення ефективного управління бюджетними коштами та підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних фінансових ресурсів. Переведення на казначейське обслуговування майже 12 тис. місцевих бюджетів привело до значного зростання обсягу грошових коштів, закумульованих на рахунках Державного казначейства України. Від початку 2004 р. залишки коштів у національній та іноземній валюті збільшилися в 2,5 разу порівняно з попереднім роком за станом на 19.07.2004 р. становили 15 млрд. грн., з них залишки коштів у національній валюті – 11–12 млрд. грн. [14]. Для порівняння: залишки коштів усіх банків на кореспондентських рахунках НБУ (кількість банків близько 160) на ту ж саму дату становили 8,6 млрд. грн. Наведені дані свідчать про необхідність проведення кардинальних організаційних та методологічних заходів для оптимізації управління єдиним казначейським рахунком на принципах економічної ефективності,

³ Розраховано за даними [8].

мінімізації екстерналій управління коштами бюджету на грошово-кредитну систему, залучення передового зарубіжного досвіду в цій сфері.

Як видно з досвіду останніх років, є багато проблем, пов'язаних з обліком зобов'язань розпорядників бюджетних коштів, здійсненням видатків бюджетних установ за рахунок власних надходжень. Значно утруднений нині контроль обсягів зобов'язань розпорядників коштів, через те, що, поряд з видатками із загального фонду, бюджетна установа здійснює видатки за рахунок власних надходжень. При цьому незрозуміло, за яким принципом і в якому обсязі підписують договори, в яких обсягах і хто потім відповідатиме за зобов'язаннями згідно з цими угодами, що приймаються нібито за рахунок власних надходжень.

Перехід на казначейське обслуговування, на жаль, зумовив чимало проблем, які суттєво ускладнили бюджетний процес загалом, а в деяких випадках унеможливили діяльність органів місцевого

самоврядування. На наш погляд, ці проблеми, можна згрупувати таким чином: методологічні, технічні, кваліфікаційні.

Методологічні проблеми полягають у надто ускладненому процесі здійснення видатків, що призводить до великого обсягу документообороту й бюрократизації бюджетного процесу. Вважаємо за можливе запровадити диференційований підхід до організації виконання бюджету залежно від виду місцевих бюджетів. Так, на рівні сільських та селищних бюджетів, де немає фінансових органів, виконання бюджету має бути максимально спрощеним, проте повинно забезпечувати, по суті, вимоги бюджетного законодавства. У випадку, коли сільська рада – єдиний розпорядник коштів сільського бюджету, вона повинна подавати в казначейство розпис бюджету та помісячний розпис, а представлений кошторис і план асигнувань мають йому дорівнювати, і тому доцільно відмовитися від подання останніх.

Зважаючи також на структуру видатків

Таблиця 7

Питома вага бюджету розвитку в доходах бюджетів обласних центрів України у 2003 р.⁴

(%)

Міста	Частка бюджету розвитку	Міста	Частка бюджету розвитку
Вінниця	3,4	Полтава	9,5
Дніпропетровськ	2,3	Сімферополь	2,3
Донецьк	3,2	Суми	6,2
Житомир	5,9	Тернопіль	5,7
Івано-Франківськ	6,2	Ужгород	11,6
Кіровоград	2,9	Харків	6,5
Луцьк	5,3	Херсон	5,3
Луганськ	3,5	Хмельницький	7,9
Львів	–	Черкаси	3,5
Миколаїв	2,8	Чернівці	9,1
Одеса	7,5	Чернігів	5,4

⁴ Розраховано за даними [10, с. 9].

сільських та селищних бюджетів (для прикладу: в цих бюджетах Тернопільської області на заробітну плату з нарахуваннями припадає понад 85%) та ефективність реєстрації зобов'язань органами казначейства, вважаємо за доцільне на початковий період відмовитися від реєстрації зобов'язань для цього рівня бюджету. Здійснення таких заходів усуне технічні та кваліфікаційні проблеми, оскільки саме при обслуговуванні сільських бюджетів вони відчуваються найбільш гостро.

Наявність оперативної та достовірної інформації є перевагою казначейської системи обслуговування бюджетів порівняно з банківською. При розробці вимог до інформації про виконання бюджету слід враховувати потреби не тільки органів влади, місцевого самоврядування, а й суб'єктів господарювання, недержавних громадських формувань, громадян країни, тобто усіх, хто є платниками податків або користувачами бюджетних коштів. Зрозумілість, доступність даних про стан виконання бюджетів сприятиме практичному втіленню таких важливих принципів бюджетної системи, як публічність та прозорість.

Постійний пошук оптимальних рішень, спрямованих на підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів, забезпечення їх цільового використання, запровадження механізмів прозорості та підзвітної діяльності органів, що виконують бюджет, сприятиме утвердженню в суспільстві демократичних відносин, формуватиме позитивну громадську думку про діяльність органів державної влади.

Література

1. Андрущенко В. Л. *Фінансова думка Заходу у ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів)*. – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
2. *Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3/Редкол.: С. В. Мочерний (відп.*

ред.) та ін. – К: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 952 с.

3. *Програма діяльності Кабінету Міністрів України “Відкритість, дієвість, результативність” // Урядовий кур’єр. Орієнтир.* – 2003. – № 173. – С. 1–13.

4. *Програма діяльності Кабінету Міністрів України “Послідовність. Ефективність. Відповідальність” // Урядовий кур’єр. Орієнтир.* – 2004. – № 60. – С. 1–16.

5. <http://www.niss.gov.ua/Evointeg/Prez1/roz2.htm>.

6. *Інформаційно-аналітичні матеріали до розширеного засідання колегії Міністерства фінансів України 5 березня 2004 року / Міністерство фінансів України.* – К., 2004. – 99 с.

7. *Постанова Верховної Ради України Про основні напрями бюджетної політики на 2003 рік // Державний вісник України.* – 2002. – № 14. – С. 5–7.

8. *Звіти про виконання бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя по доходах за станом на 1 січня 2002, 2003 та 2004 рр. Державне казначейство України.*

9. *Висновки про виконання Державного бюджету України та використання бюджетних коштів за 2003 рік / Підготовлено департаментом контролю та аналізу бюджетів України, затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 06.05.2004 р. № 9–1 / Київ: Рахункова палата України, 2004. – Вип. 8.*

10. *Фінансовий стан міст. 2003 р. / Асоціація міст України та громад.* – К., 2004. – 138 с.

11. *Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: Навч. посіб.* – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. – 487 с.

12. <http://www.ier.kiev.ua>.

13. *Статистичний щорічник України за 2002 рік. Державний комітет статистики України.* – К., 2003.

14. <http://budget.rada.gov.ua/>.

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ ФІНАНСОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ БОРГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА

ІВАЩУК
Олег Тимофійович,
кандидат економічних наук,
професор

КРАВЧУК
Наталія Ярославівна,
кандидат економічних наук

Розкрито питання стратегії і тактики боргової політики України, запропоновано й апробовано модельний інструментарій для прийняття аргументованих рішень щодо боргової стратегії держави. На основі регресійного моделювання (поліноміальна модель) аргументовано тісний кореляційний взаємозв'язок між дефіцитом бюджету й зовнішнім державним боргом; визначено гранично допустимий рівень дефіциту бюджету та зовнішнього державного боргу. Враховуючи боргові, фіскальні й монетарні аспекти ймовірної макроекономічної динаміки, запропоновано три сценарії еволюції боргової стратегії України.

The question of strategy and tactics of Ukrainian debt politics is opened; modeling toolkit for acceptance of the argued decisions concerning debt strategy of the state is offered and probed. On a basis of regressive modeling (polynomial model) close correlation interrelation between deficiency of the budget and external state debt is argued; maximum shortage level of the budget and external state debt is determined. Taking into account debt, fiscal, monetary aspects of probable macroeconomic' dynamic, three scripts of debt's strategy evolution of Ukraine is offered.

... не стільки математика є фактором розвитку фінансово-економічного знання, скільки навпаки – економіка і фінанси як сфери кількісних явищ постачають математиці матеріал для експансії методів математичного аналізу.

Дж. Б'юкенен

ЗОВНІШНЯ ЗАБОРГОВАНІСТЬ ДЕРЖАВИ: РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНИЙ ПРАГМАТИЗМ ТА БОРГОВА СТРАТЕГІЯ

Питання побудови ефективної системи управління й удосконалення механізму обслуговування зовнішнього боргу є особливо важливими в контексті суттєвих

змін у практиці формування й управління державним боргом, які впродовж останніх років переживає Україна. Перехід до ринкової економіки та подолання трансформаційної кризи (у 1-й пол. 90-х рр. ХХ ст.) в умовах дефіцитності фінансових ресурсів зумовили необхідність залучення

й використання зовнішніх запозичень. Останні стали фіскально-монетарним інструментом пом'якшення фінансових проблем. Разом з цим, неефективний механізм залучення позик та їх непродуктивне використання (особливо у 1-й пол. 1990-х рр.) зумовили доволі стрімке нагромадження боргу та концентрацію платежів щодо його обслуговування у вузькому часовому інтервалі. Як наслідок – загострення боргової кризи ліквідності й загрози дефолту наприкінці 1990-х рр., що зумовили трансформацію зовнішньої заборгованості держави з потенційної загрози фінансовій безпеці в реальну. Відтак, фінансовий стан України в кінці 90-х рр. ХХ ст. характеризувався безперервними реструктуризаціями, обтяжливими переговорами з кредиторами, відсутністю перспектив щодо повного та своєчасного обслуговування зовнішнього державного боргу в найближчому майбутньому. Це переконливо свідчило про те, що Україна перманентно перебувала у стані, наближеному до дефолту, та ймовірного загострення фінансової кризи.

За останні роки ситуація із зовнішнім боргом дещо поліпшилась: принаймні проблема дефолту не обговорюється настільки жваво, як це було раніше. При цьому борговий фактор залишається визначальним у стратегії макроекономічного розвитку України. Зокрема, за прогнозом Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 рр. держава у 2004–2011 рр. виплатить за зовнішнім боргом з урахуванням вартості його обслуговування майже 14 млрд. дол. США, що означає необхідність щорічно виплачувати в середньому по 1,8 млрд. дол. США. Однак аналітики припускають, що суми виплат можуть бути значно більшими. Незважаючи на заявлену урядом тенденцію на зменшення зовнішньої заборгованості, Україна продовжує демонструвати її зростання. Так, за

підсумками 2003 р. зовнішній борг України становив 8,554 млрд. дол. США, а вже до березня поточного року сума боргу зросла майже до 8,7 млрд. дол. США. При цьому, на думку аналітиків, борг зростатиме упродовж всього року. І хоча цей факт поки не викликає стурбованості експертів, тенденцію на збільшення вони оцінюють негативно. Крім цього, слід зазначити, що в державному бюджеті щорічно передбачається граничний розмір зовнішнього боргу, однак за підсумками року його реальна сума перевищується. Наприклад, у держбюджеті 2003 р. граничний розмір зовнішнього боргу зафіксований на рівні 8,11 млрд. дол. США, але за підсумками року він виявився на 0,4 млрд. дол. США більшими від запланованого. Аналогічна ситуація не виключена й у поточному році. Варто враховувати й те, що прогноз розвитку включає план погашення зовнішнього боргу до 2015 р., й у більшості зорієнтований на виплату боргів міжнародним організаціям. Натомість, він не враховує щорічне розміщення єврооблігацій, а тому навряд чи цей план погашення виконуватиметься.

Саме тому на сучасному етапі не потребує доказів факт, що від стратегії врегулювання боргової проблеми значною мірою залежатиме бюджетна дієздатність держави, стабілізація її національної валюти, інвестиційна насиченість та макроекономічна стабільність. Необхідність вирішення цих питань потребує пошуку шляхів удосконалення механізму управління та обслуговування державного боргу в Україні; розробки ефективних форм і методів зниження боргового тягаря в контексті переходу від антикризового менеджменту (тобто реструктуризації боргових зобов'язань) до стратегічного фінансового менеджменту із застосуванням інструментів активного управління зовнішнім державним боргом.

Проблему державного боргу вважають

доволі дослідженою у західній літературі. Більш того, упродовж багатьох років ця тема була фактично монополізована західними вченими, які формували власні наукові школи. В Україні науковці торкалися лише окремих аспектів даної проблеми, а тому вона комплексно не розроблялася; дослідження проводили не систематизовано, швидше фрагментарно, лише в площині з'ясування суті державної заборгованості, її причин чи соціально-економічних наслідків. За останні роки вітчизняна наука вже зробила певні зрушення і має здобутки у вивченні даної проблематики, змінивши сам концептуальний підхід до цієї проблеми. Різні аспекти державного боргу розкриті у працях сучасних українських вчених, зокрема В. Андрущенко, О. Василюк, Т. Вахненко, В. Козюка, В. Корнєєва, В. Лісовенка, В. Опаріна, В. Федосова. Серед російських вчених варто відзначити праці Б. Болдирєва, Л. Красавіної, Ю. Осіпова, А. Саркіянца, Г. Солюса, Л. Федякіної. Проблеми управління державним боргом значну увагу приділили

Т. Бондарук, А. Вавілов, Г. Трофімов.

Відаючи належне високому рівню наукових робіт зазначених авторів, зауважимо, якщо у працях іноземних авторів, зазвичай, основна увага приділяється управлінню зовнішніми позиками, що зумовлено інтересом до цієї проблеми, міжнародних фінансових організацій, то вітчизняні наукові розробки присвячені переважно аналізу нагромадженого боргу й проблемам, які він породжує. Поза увагою залишаються такі актуальні проблеми, як ефективно управління нагромадженими в минулому боргами, майже не знаходять відображення питання диференціації джерел фінансування бюджетного дефіциту й подальшого розвитку системи державних позик, бракує ґрунтовних, практично орієнтованих наукових розробок, пов'язаних із оптимізацією державних запо-

зичень, практично немає праць, спрямованих на розробку концептуальних засад стратегії і тактики управління боргом в Україні. Недоліком багатьох вітчизняних досліджень у сфері державного боргу є те, що вони недостатньо враховують математичний інструментарій для моделювання стратегії боргової динаміки, зорієнтовані переважно на аналіз минулих подій, без урахування особливостей формування державного боргу в майбутньому.

РЕГРЕСІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ

З огляду на проблеми у сфері управління зовнішнім боргом спробуємо застосувати математичний апарат і модельний інструментарій для оцінки ймовірних варіантів динаміки зовнішнього боргу та прийняття аргументованих рішень щодо переорієнтації з винятково зовнішніх боргових джерел фінансування на внутрішні, як боргові, так і монетарні.

Для початку спробуємо аргументувати гіпотезу про існування кореляційного взаємозв'язку й виявити ступінь залежності між дефіцитом бюджету і зовнішнім державним боргом в Україні. Для дослідження динаміки відносних індикаторів зовнішнього боргу й бюджетного дефіциту у ВВП на основі ретроспективного аналізу статистичної вибірки (табл. 1) та з метою виявлення форми залежності між даними показниками було розглянуто чотири види регресійних моделей (табл. 2).

Для визначення оцінок параметрів моделі використано процедуру "Регресивний аналіз" програмного продукту "STADIA" [5].

Враховуючи ступінь адекватності експериментальним даним, найприйнятнішою формою кореляційного зв'язку ($R = 0,9315$) є поліноміальна модель. Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,8676$ характеризує ступінь кореляції і вказує на те, що варіація зовнішнього боргу на

Таблиця 1

**Дефіцит зведеного бюджету та державний зовнішній борг України
в 1992–2001 рр. (у % до ВВП)¹**

Показники	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Дефіцит зведеного бюджету	13,5	5,1	10,4	6,5	4,9	6,6	2,2	1,5	+0,7	0,3
Зовнішній державний борг	5,1	30,9	41,8	26,3	20,5	19,4	38,4	51,0	37,0	26,8

* профіцит

Таблиця 2

Види регресійних моделей

Вид	Модель	Розрахункова модель	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнт детермінації
Лінійна	$Y = a_0 + a_1x$	$y = 40,55 - 1,937x$	$R = 0,5945$	$R^2 = 0,35344$
Логарифмічна	$Y = a_0 + a_1 \ln x$	$y = 40,48 - 7,75 \ln x$	$R = 0,5436$	$R^2 = 0,29544$
Поліноміальна	$y = a_0 + a_1x + a_2x^2 + \dots + a_nx^n$	$y = 20,45 + 27,93x - 10,59x^2 + 1,299x^3 - 0,04989x^4$	$R = 0,9315$	$R^2 = 86764$
Експонентна	$y = e^{a_0 + a_1x}$	$y = e^{3,879 - 0,1132x}$	$R = 0,6973$	$R^2 = 48615$

86,76% зумовлена варіацією дефіциту бюджету, а ще на 13,24% – іншими флуктуючими чинниками, зокрема об'єктивними: ревальвація (девальвація) обмінного курсу національної грошової одиниці, коливання середньої реальної відсоткової ставки, динаміка індексу інфляції, темпи зростання реального ВВП у 1992–2001 рр. і суб'єктивними: прийняття органами державного управління боргів підприємств (зобов'язань за кредитами, наданими під гарантії уряду) та боргів органів грошово-кредитного регулювання (заборгованість перед МВФ) шляхом перекладання їхніх боргових зобов'язань (у т. ч. прострочених) на державний бюджет. Графічне зображення кореляційного взаємозв'язку подано на рис. 1.

З метою експериментального дослідження ми послабили (і посилили) дію флуктуючих чинників на 50%, що дало змогу простежити тенденцію посилення

(послаблення) кореляційної взаємозалежності досліджуваних індикаторів і зробити висновок, що чим менша дія флуктуючих чинників, тим більший зв'язок зовнішнього державного боргу з дефіцитом бюджету, і навпаки. Це положення найбільш вдало відображається графічно – через побудову кривих кореляційної поліноміальної залежності (рис. 2).

Базова крива, що враховує тенденцію попереднього періоду, знаходиться у так званому борговому коридорі (на зразок “змія в тунелі”) дії флуктуючих чинників.

Для дослідження гранично допустимого рівня зовнішнього боргу у ВВП візьмемо похідну від поліноміальної функції ($y = 20,45 + 27,93x - 10,59x^2 + 1,299x^3 - 0,04989x^4$) і розв'яжемо рівняння $y' = 0$: $27,93 - 21,18x + 3,897x^2 - 0,19956x^3 = 0$. Розв'язком даного рівняння² буде $x = 1,9461$, що вказує на значення дефіциту бюджету, при

¹ Дані Міністерства фінансів України.

² Рівняння розв'язане методом половинного ділення на основі програми для розв'язку нелінійних алгебраїчних рівнянь [3, 229].

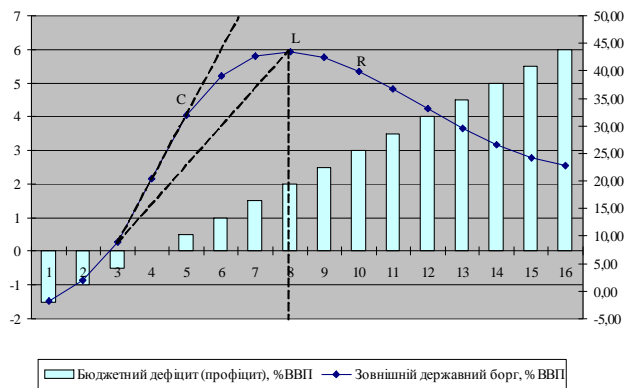

Рис. 1. Кореляційний взаємозв'язок дефіциту бюджету та зовнішнього державного боргу

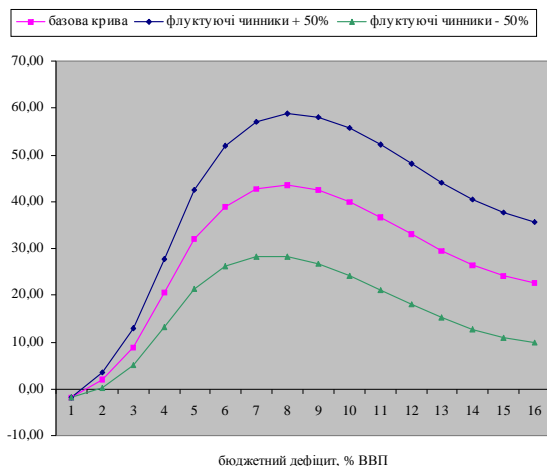

Рис. 2. Борговий коридор дії флуктуючих чинників

якому зовнішній борг матиме максимально граничне значення – 43,5556% ВВП. Або, іншими словами, бюджетний дефіцит на рівні 1,9461 є ціною додаткового боргового тягаря й одночасно передумовою загострення проблеми “боргового навісу”. Для аналізу такої ситуації повернемося до кривої на рис. 1.

При незначних обсягах запозичень (відрізок **OC**) очікуваний обсяг виплат за боргом збігається з обсягом зобов'язань. Це свідчить, що борг буде повністю погашений. Однак із деякого моменту його величина починає перевищувати обсяг

очікуваних виплат за ним (на малюнку це відрізок **CL**). У даному випадку, якщо зобов'язання країни перевищують її очікувану платоспроможність, зовнішній борг виступає як пропорційний податок, а додаткові доходи держави спрямовують не власним громадянам, а кредиторам. Виходячи з вищезазначеного, зростає імовірність дефолту, що, у свою чергу, призводить до падіння вартості нагромадженого боргу, а також скорочення валового припливу капіталу у формі нових кредитів (це період 1998–1999 рр.). Такий розвиток подій може стати каталізатором боргової кризи, а подальше збільшення обсягів запозичень (наприклад, до **t.R**) призводить до того, що разом із ринковою ціною падає сумарна вартість боргу (кінець 1999 – початок 2000 рр. – періоду загострення кризи ліквідності). Дестимулюючий вплив надлишкового боргового тягаря стає настільки великим, що крива зі зростаючої переходить у спадаючу. В такому випадку необхідне списання або реструктуризація боргу, що забезпечить відновлення платоспроможності боржника. Менеджмент зовнішнього боргу на цьому етапі доцільно зосередити на ранжуванні всіх потенційних варіантів між погашенням боргу й оголошенням дефолту, розрахунку й обґрунтуванні їх можливих наслідків та виборі найбільш оптимального серед них (виплата боргу, його реструктуризація чи абсолютний дефолт).

У випадку списання частини боргу крива на проміжку від **t.R** до **t.G** різко спадає. Розвиток подій за таким сценарієм малоімовірний і небажаний, оскільки списання боргових зобов'язань вкрай негативно позначається на репутації

України як позичальника. При реструктуризації боргу (що й було зроблено) важливе значення має вибір схеми подолання боргової кризи та подальший макроекономічний розвиток держави, відповідно до чого можливі два сценарії розгортання боргової динаміки: інерційний (суть реструктуризації полягає у пролонгації термінів або залученні нових кредитів для оплати минулих боргів; якщо в динаміці бюджетного дефіциту України не відбудеться суттєвих змін щодо його зменшення, то через деякий час відновиться зростання зовнішнього боргу, яке матиме характер “снігової кулі”) та реанімаційний (у випадку реструктуризації боргу ринковими методами з одночасним погашенням економічної кон’юнктури й поступовим зниженням бюджетного дефіциту, забезпечуючи тим самим погашення боргових зобов’язань у майбутньому (рис. 3.)). Так чи інакше, в разі вдалої реструктуризації відбувається свого роду “згладжування” боргової кривої, що демонструє відносну стабільність зовнішнього боргу (крива **AB**) у певному часовому інтервалі (це приблизно період 2000–2005 рр.).

Проведене нами моделювання базується на ретроспективному аналізі даних залежності зовнішнього боргу від

дефіциту, однак при цьому ігнорується дія кожного з флуктуючих чинників зокрема.

Теоретично такий підхід заслуговує уваги, оскільки передбачає прогнозування гранично допустимого рівня зовнішнього державного боргу, дає змогу “прокручувати” сценарії розвитку боргової динаміки. Однак з практичної точки зору, для нас неабияке значення має модель мінімізації (у крайньому випадку, стабілізації) зовнішньої державної заборгованості, яка була б достатньо агрегована, враховувала наявні тенденції і давала змогу розрахувати прогнозні траєкторії двох “боргових” величин:

- загальної маси зовнішнього державного боргу;
- витрат на його обслуговування, враховуючи при цьому вплив кожного з основних флуктуючих чинників.

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ МАТЕМАТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ БОРГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ

Однією з перших спроб математично спрогнозувати боргову динаміку можна вважати модель, запропоновану в 1991 р. Л. Соколовським [6]. Основна ідея базувалася на диференціальній моделі руху частки внутрішнього боргу в національному продукті³. Модель враховувала загальний механізм покриття бюджетного дефіциту за рахунок грошово-кредитної емісії та нових внутрішніх позик. Позитивом є те, що в моделі фігурує монетарний фактор. Однак останній Л. Соколовський врахував не

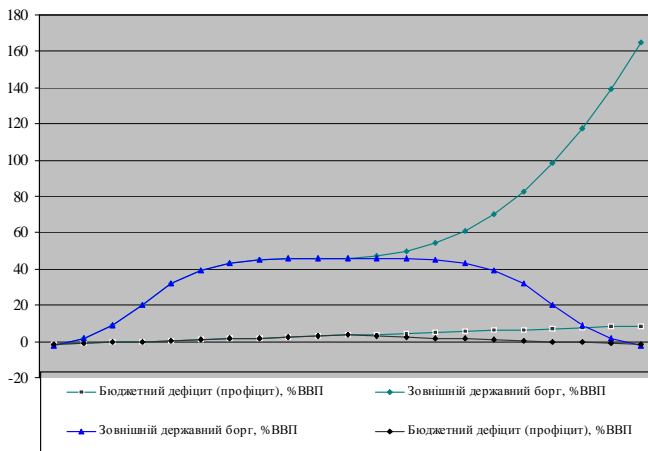

Рис. 3. Сценарії розвитку боргової моделі

³ Для того, щоб не ускладнювати текст математичними розрахунками, надалі вдаватимемося лише до економічного аналізу моделей, що розглядаються.

зовсім коректно: величина необхідної грошово-кредитної емісії ототожнювалася з абсолютним приростом грошової маси (агрегату M2). Але на практиці далеко не весь приріст грошової маси використовують на покриття бюджетного дефіциту. Ще один недолік – ототожнення нових позик із приростом державного боргу. З цим не можна погодитися, оскільки приріст боргу залежить не лише від суми нових боргів, а й від динаміки погашення старих з урахуванням відсотків.

Наступним етапом у побудові прогнозно-аналітичного інструментарію боргової сфери послужила модельна схема О. Замкова, запропонована в 1997 р. [4]. Як і в попередній моделі, відносний показник внутрішнього боргу пов'язаний з первинним дефіцитом бюджету, відсотками за борговими зобов'язаннями, темпами економічного зростання та інфляцією. Ця модель також має недоліки. По-перше, обмеження аналізу лише внутрішнім боргом (структура якого за борговим інструментом практично гомогенна), ускладнює можливість її поширення на зовнішньоборговий сегмент (для цього необхідно перебудувати усю її вихідну схему, враховуючи диференційовану структуру зовнішнього боргу). По-друге, в цій моделі відсутній монетарний фактор. Її автор виходить з того, що державний борг дорівнює нагромадженій сумі бюджетних дефіцитів за відповідні роки. Однак при моделюванні даного процесу варто враховувати, що сам бюджетний дефіцит погашається не лише за рахунок внутрішніх позик, а й частково грошово-кредитної емісії та зовнішніх позик.

Наступним кроком у напрямку моделювання боргової динаміки була модель, запропонована в 1997 р. Є. Балацьким [1]. В її основу закладені ті ж принципи, що і в моделі Л. Соколовського, й зроблено першу спробу об'єднати внутрішній і зовнішній борги в межах єдиної аналітичної схеми. Автор використав наступний

методичний прийом. Вся модель описувалася кількома рівняннями. Перше відображало формування загального бюджетного дефіциту, заданого у вигляді суми первинного дефіциту, відсотків, зараховуваних за внутрішнім і відсотків нарахованих за зовнішнім боргом, оцінених у національній валюті за допомогою поточного валютного курсу. Друге рівняння описувало процес покриття бюджетного дефіциту за рахунок грошової емісії, приросту внутрішнього і зовнішнього боргів. Насамкінець, динаміка кожного виду боргу описувалася "своїм" рівнянням, потім всі рівняння об'єднувалися в одне, для чого використовувалася гіпотеза про незмінність структури боргу в національній валюті. Сама редукція проводилася з метою отримання максимально аналітичної залежності, яка давала змогу досліджувати різні варіанти структурно-боргової політики, тобто вибору більш прийняттого виду боргового інструмента. Ідеологія такого спільного розгляду внутрішнього і зовнішнього боргів обґрунтовувалася неправомірністю автономного аналізу їхньої динаміки при моделюванні боргової стратегії країни. Однак запропонований підхід також мав певні недоліки. По-перше, отримані залежності виявилися доволі складними й громіздкими, що зменшувало їх прикладну цінність. По-друге, як і в моделі Л. Соколовського, тут некоректно враховувався монетарний фактор.

Значним вкладом у розвиток прогнозного інструментарію боргового процесу можна вважати модель Вавілова-Трофімова, запропоновану в 1997 р. [2]. На відміну від попередніх, вона від самого початку передбачала виключно прикладну мету – побудувати модель, придатну для прогнозування боргової ситуації з урахуванням можливих нестационарних траєкторій ключових макроекономічних параметрів. Основною гіпотезою, покладеною в основу моделі, було припущення про

невикористання державою інфляційного податку (сеньйоражу) для фінансування своїх витрат. Таким чином, основний недолік цієї схеми в тому, що не враховується монетарний фактор, а це дещо спрощує і збіднює її. Самі автори зазначають, що в 1995 р. у Росії (і в Україні) на зміну грошовій експансії прийшла експансія внутрішнього боргу [2]. Для описання останньої побудована ними модель цілком придатна, проте для моделювання чистої грошової експансії чи змішаних стратегій, які часто трапляються на практиці, вона не пристосована. Але ця модель була фактично першою, що описувала спільну динаміку як внутрішнього, так і зовнішнього боргів. На відміну від моделі Є. Балацького, у якій кожен вид боргу описується власним рівнянням, модель Вавілова-Трофімова оперує сумою внутрішнього і зовнішнього боргів. Фактично такий підхід означає неявне використання постулату про неорганічну взаємозамінність внутрішнього та зовнішнього боргів.

Продовжуючи дослідження в даному напрямку, застосуємо рекурентну послідовність і схематично розглянемо загальні закономірності в динаміці державної заборгованості, враховуючи боргові, фіскальні та монетарні аспекти макрофінансової стратегії держави. Для цього застосуємо базову модель нагромадження й обслуговування державного боргу, моделюючи процес утворення сукупної інтернальної (внутрішньої) та екстернальної (зовнішньої) державної заборгованості, й запишемо основні співвідношення моделі. Перше з них – рівняння формування повного бюджетного дефіциту (H_t^s), який є сумою первинного дефіциту (державні витрати (G_t) за мінусом державних доходів (T_t)) та відсоткових платежів за раніше нагромадженим державним боргом (S_t) у період t :

$$H_t^s = (G_t - T_t) + S_t \quad (1)$$

Рівняння для сумарних платежів щодо обслуговування зовнішнього і внутрішнього боргів, яке передбачає часткове погашення старих боргів (D_{t-1}) із врахуванням норми амортизації (a_t) і виплати відсотків (r_t), має такий вигляд (штрихом вгорі позначені відповідні параметри для внутрішнього боргу, без штриха – для зовнішнього):

$$S_t = (r_t' + a_t')D_{t-1}' + (r_t + a_t)k_t D_{t-1}, \quad (2)$$

де k_t – номінальний курс долара в період t .

Номінальний курс долара використовуємо для трансформації зовнішніх зобов'язань, номінованих в іноземній валюті, в національну. Цей момент заслуговує особливої уваги при побудові стратегічних моделей державної заборгованості, оскільки переважну частку в загальному обсязі державного боргу України займає зовнішній борг, власне номінований у твердій іноземній валюті. Валютний фактор виключає можливість інфляційного знецінення зовнішнього боргу (яке можливе для внутрішнього боргу) й у довгостроковій перспективі зумовлює постійне зростання і високу вартість обслуговування зовнішнього державного боргу.

Наступне рівняння відображає процес покриття (фінансування) бюджетного дефіциту. Останній може фінансуватися за рахунок інфляційної грошово-кредитної емісії (E_t), а також нових внутрішніх (Z_t') і зовнішніх запозичень (Z_t):

$$H_t^s = E_t + Z_t' + k_t Z_t \quad (3)$$

Рівняння (3) є свого роду фундаментальним грошовим балансом. За його допомогою взаємоув'язуються в єдину макроекономічну схему бюджетна, боргова і грошово-кредитна політика держави. Відповідно до цього рівняння серед джерел покриття бюджетного дефіциту виділено окремою позицією кредити Центрального банку. Цей параметр можна ототожнювати з інфляційною грошово-

кредитною емісією, оскільки такого роду кредити не мають товарного покриття. Однак за суттю кредити Центрального банку двоїсті й загалом не можуть сприйматися як свого роду альтернатива до боргових інструментів. З одного боку, якщо видані кредити підлягають поверненню з відповідними процентами, то вони виступають у ролі одного з елементів внутрішнього державного боргу, і в даному випадку кредити Центрального банку не є чистою емісією. Однак, з іншого боку, якщо видані кредити підлягають списанню, то вони ототожнюються з інфляційною емісією – сеньйоражем. У поданій моделі береться до уваги, власне, другий випадок.

Кінцевим рівнянням базової моделі є рекурентне рівняння для сукупної державної заборгованості, яке передбачає суму минулих боргів (за мінусом уже погашених) і нових боргів:

$$D'_t + k_t D_t = (D'_{t-1} + D'_{t-1} r'_t - D'_{t-1} (r'_t + a'_t) + Z'_t) + (k_t D_{t-1} + k D_{t-1} r_t - k_t D_{t-1} (r_t + a_t) + k_t Z_t)$$

Звідси,

$$D'_t + k_t D_t = D'_{t-1} (1 + r'_t - r'_t - a'_t) + Z'_t + k_t D_{t-1} (1 + r_t - r_t - a_t) + k_t Z_t$$

Як результат маємо:

$$D'_t + k_t D_t = D'_{t-1} (1 - a'_t) + Z'_t + k_t D_{t-1} (1 - a_t) + k_t Z_t \quad (4)$$

Рівняння (1) – (4) формують базову рекурентну модель прогнозування державного боргу.

Застосувавши рекурентну послідовність рівнянь базової моделі нагромадження й обслуговування сукупного державного боргу, перейдемо до побудови редуційної моделі. Для здійснення прикладних розрахунків рівняння (1)–(4) базової моделі доцільно привести до більш придатного вигляду. Для цього шляхом математичних перетворень від

чотирьох рівнянь базової моделі перейдемо до двох і запишемо (зберігаючи раніше використані позначення) співвідношення, які описують нагромадження й обслуговування сукупного державного боргу.

Підставимо в рівняння (1) значення S_t із виразу (2). Отримаємо:

$$H_t^s = (G_t - T_t) + (r'_t + a'_t) D'_{t-1} + (r_t + a_t) k_t D_{t-1} \quad (5)$$

Далі порівняємо праві частини (3.3) та (3.5):

$$\begin{aligned} E_t + Z'_t + k_t Z_t &= (G_t - T_t) + \\ &+ (r'_t + a'_t) D'_{t-1} + (r_t + a_t) k_t D_{t-1}, \\ \text{або} \\ Z'_t + k_t Z_t &= (G_t - T_t) - E_t + \\ &+ (r'_t + a'_t) D'_{t-1} + (r_t + a_t) k_t D_{t-1} \end{aligned} \quad (6)$$

У формулу (3.4) підставимо значення виразу (3.6):

$$\begin{aligned} D'_t + k_t D_t &= D'_{t-1} (1 - a'_t) + k_t D_{t-1} (1 - a_t) + \\ &+ (G_t - T_t) - E_t + (r'_t + a'_t) D'_{t-1} + (r_t + a_t) k_t D_{t-1} \\ D'_t + k_t D_t &= (G_t - T_t) - E_t + D'_{t-1} - a'_t D'_{t-1} + \\ &+ k_t D_{t-1} - k_t a_t D_{t-1} + r'_t D'_{t-1} + a'_t D'_{t-1} + \\ &+ r_t k_t D_{t-1} + a_t k_t D_{t-1} \\ D'_t + k_t D_t &= (G_t - T_t) - E_t + \\ &+ D'_{t-1} (1 + r'_t) + k_t D_{t-1} (1 + r_t) \\ D'_t + k_t D_t &= (1 + r'_t) D'_{t-1} + \\ &+ (1 + r_t) k_t D_{t-1} + (G_t - T_t) - E_t \end{aligned} \quad (7)$$

Відповідно, рекурентне рівняння для сукупної державної заборгованості (з урахуванням рівняння фінансування повного бюджетного дефіциту) матиме такий вигляд:

$$\begin{aligned} D'_t + k_t D_t &= [D'_{t-1} + r'_t D'_{t-1} - D'_{t-1} (r'_t + a'_t) + \\ &+ k_t D_{t-1} + k_t r_t D_{t-1} - k_t D_{t-1} (r_t + a_t)] + \\ &+ [(G_t - T_t) - E_t + D'_{t-1} (r'_t + a'_t) + k_t D_{t-1} (r_t + a_t)] \end{aligned}$$

$$D'_t + k_t D_t = D'_{t-1}(1+r'_t) + k_t D_{t-1}(1+r_t) + (G_t - T_t) - E_t \quad (8)$$

Отримане в результаті перетворень рівняння (8) є першим рівнянням редуційної моделі, що відображає нагромадження сукупного державного боргу, а рівняння (2) – сукупні платежі на обслуговування боргу.

Оскільки абсолютний розмір боргу не дає реальної оцінки боргового тягаря, то для характеристики фінансового становища держави та макрофінансової позиції державного боргу логічно застосувати відносні величини, порівнюючи боргові параметри з поточним ВВП (Q_t).

$$\frac{D'_t}{Q_t} + \frac{k_t D_t}{Q_t} = \frac{(1+r'_t)D'_{t-1}}{Q_{t-1}(1+x_t)(1+p_t)} + \frac{(1+r_t)k_t D_{t-1}}{Q_t(1+x_t)(1+p_t)} + \frac{(G_t - T_t) - E_t}{Q_t} \quad (9)$$

де $Q_t = P_t X_t$ – номінальний валовий внутрішній продукт (ВВП) у році t ;

X_t – обсяг випуску в натуральному виразі у році t ;

P_t – середній рівень цін у році t .

Якщо початковий рівень ВВП рівний Q_{t-1} , то номінальний ВВП у році t становитиме:

$$Q_t = Q_{t-1}(1+x_t)(1+p_t),$$

де $x_t = X_t - X_{t-1} / X_{t-1}$ – реальний темп приросту в році t ;

$p_t = P_t - P_{t-1} / P_{t-1}$ – темп приросту споживчих цін (інфляції) у році t ;

$I_t = P_t / P_{t-1}$ – індекс інфляції у році t .

Відповідно, $Q_{t-1}(1+x_t)$ – реальний ВВП у році t ;

$I_t = (1+p_t)$ – дефлятор ВВП у році t (або індекс інфляції).

У результаті редуційне рівняння динаміки відносного боргового тягаря матиме такий вигляд:

$$d'_t + d_t = \frac{(1+r'_t)d'_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)} + \frac{(1+r_t)(1+\delta_t)d_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)} + [h_t - e_t h_t^s] \quad (10)$$

де $\frac{D_t}{Q_t} \left(\frac{D'_t}{Q_t} \right) = d_t (d'_t)$ – відношення зов-

нішнього (внутрішнього) державного боргу до ВВП у році t ;

$h_t = \frac{G_t - T_t}{Q_t}$ – частка первинного бюджетного

дефіциту у ВВП у році t ;

h_t^s – частка сукупного бюджетного дефіциту у ВВП (сукупний бюджетний дефіцит є сумою первинного дефіциту і платежів за старими боргами) у році t ;

e_t – частка сукупного бюджетного дефіциту, яка фінансується за рахунок кредитів центрального банку в році t ;

δ_t – темп приросту реального (“ефективного”) курсу долара⁴ у році t , який розраховують за формулою:

$$1 + \delta_t = \frac{I_t^o k_t}{I_t k_{t-1}},$$

k_t – номінальний курс у період t , I_t^o – індекс інфляції за кордоном (у США) у році t .

$$k_t = \frac{(1 + \delta_t) I_t k_{t-1}}{I_t^o}$$

Співвідношення (10) характеризує сукупний борговий тягар, а також можливий ефект від грошової експансії, що може послабити навантаження на боргові важелі системи макроекономічного регулювання. Оскільки ефект від грошово-кредитної експансії поширюється й на зовнішній, і на внутрішній борг, то розривати цих два боргових потоки неправомірно.

⁴ Для розрахунку використовуємо не номінальний обмінний курс, а індекс реального ефективного обмінного курсу, який дає змогу скоригувати співвідношення зовнішнього державного боргу до ВВП на додатковий інфляційний тиск, з урахуванням девальвації національної грошової одиниці.

Однак у даному дослідженні нас більше цікавить зовнішній державний борг і прогноз валютної структури сукупної заборгованості. Для цього проведемо розщеплення бюджетно-емісійного ефекту між двома видами боргу в певній пропорції за допомогою деякого коефіцієнта розщеплення (μ_t). Останній будемо вважати також і коефіцієнтом розщеплення сукупного річного боргового фінансування дефіциту бюджету за рахунок зовнішніх та внутрішніх запозичень. У результаті автономне рівняння для зовнішнього боргу матиме такий вигляд:

$$d_t = \frac{(1+r_t)(1+\delta_t)d_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)} + \mu_t[h_t - e_t h_t^s] \quad (11)$$

Із цього рівняння випливає, що тенденції розвитку зовнішньої заборгованості в майбутньому залежать від багатьох чинників, зокрема:

- обсягу наявного боргу (D_t) та перспектив щодо бюджетного дефіциту (H_t);
- реальної відсоткової ставки (r_t) й темпів росту реального ВВП (x_t);
- інфляції (p_t) та темпу приросту реального ефективного курсу долара (δ_t).

Перш за все, для прогнозу динаміки зовнішньої державної заборгованості доцільно провести чітку класифікацію і поділ поточного зовнішнього боргу на прямий борг уряду (безпосередньо пов'язаний із бюджетним дефіцитом) і непрямий державний борг, гарантований урядом. Однак українська практика показала, що провести таку диференціацію уже нагромадженого в минулому зовнішнього боргу дуже важко, а то й практично неможливо. Тому запропонована нами модель враховує величину не початкового зовнішнього державного боргу (як це пропонувалося в розроблених до нас моделях), а величину зовнішнього державного боргу, офіційно визнаного урядом на кінець попереднього періоду.

Такий підхід, на нашу думку, є справедливим і прогресивним.

Важливе значення для аналізу боргового тягаря в довгостроковій перспективі має реальна відсоткова ставка за боргом (r_t), що показує, з якою швидкістю за даних умов він буде зростати; а також темп приросту реального ВВП (x_t). Зіставивши цих два параметри (реальну відсоткову ставку і темп приросту реального ВВП), розглянемо можливі варіанти впливу зовнішнього державного боргу на економіку держави:

- якщо $r_t > x_t$, то зовнішній державний борг зростатиме швидше від ВВП, відповідно, відношення боргу до ВВП прямуватиме до $+\infty$ і через деякий час перевищить будь-який, наперед заданий, рівень (у тому числі деякий максимально допустимий рівень, при якому держава ще може обслуговувати свій борг). Але така система не може існувати як завгодно довго, і в певний момент або економіка почне зростати швидшими темпами, або обслуговування боргу чи фінансування бюджетного дефіциту за рахунок зовнішніх позик стане неможливим, а держава потребуватиме від кредиторів часткового списання боргу;

- якщо $r_t = x_t$, то зовнішній борг або стабілізується на деякому, вже існуючому рівні (якщо спостерігається відсутність нових зовнішніх запозичень на фінансування дефіциту бюджету), або ж, аналогічно попередньому випадку, зростатиме як завгодно довго, якщо держава щорічно здійснюватиме нові зовнішні запозичення;

- якщо $r_t < x_t$, то відношення зовнішнього державного боргу до ВВП поступово прямуватиме до певного стабільного рівня, навіть за умови стійкого дефіциту державного бюджету, фінансованого зовнішніми запозиченнями. При цьому питома частка раніше залученого

боргу у ВВП поступово зменшуватиметься.

За допомогою співвідношення (11) можна розрахувати:

– за умови, коли відомий річний темп приросту ВВП, оптимальну ставку відсотка, за якої частка зовнішнього боргу у ВВП зменшувалася б. Відповідно до цього можна було б спрогнозувати найраціональнішу та найоптимальнішу структуру кредитів, за якої вартість обслуговування боргу була б мінімальною. У випадку, якщо реальна відсоткова ставка за зовнішніми запозиченнями є вищою від прогнозованої то, відповідно, витрати на обслуговування боргу можуть стати в деякий момент неприйнятно високими, а держава постане перед вибором джерел фінансування дефіциту (і не останню роль у даному випадку може відіграти інфляційне фінансування);

– за умови, коли відомий можливий діапазон варіювання реальної відсоткової ставки (тобто, відсоткові ставки за доступними для держави в даний час кредитами та позиками), можна розрахувати вартість боргу і спрогнозувати гранично мінімальний темп приросту реального ВВП, за якого зовнішній борг у ВВП, принаймні, не зростає, а стабілізується на певному, наперед заданому рівні. Якщо держава не зможе досягнути прогнозного темпу приросту реального ВВП, то доведеться шукати інші, дешевші джерела фінансування дефіциту або ж різко скорочувати бюджетний дефіцит.

При дослідженні фіскально-валютних аспектів боргової динаміки не можна обмежуватися лише аналізом нагромадженого державного боргу, а доцільно також прогнозувати сценарії витрат на його обслуговування. Беручи до уваги формулу (3.2) базової моделі, а також формулу (11) редуційної моделі, можна без будь-яких додаткових припущень отримати автономне рівняння для частки витрат на обслуговування боргу у ВВП (s_t):

$$s_t = \frac{(r_t + a_t)k_t D_{t-1}}{Q_{t-1}(1+x_t)(1+p_t)} = \frac{(1+\delta_t)(r_t + 1/\tau_t)}{(1+x_t)(1+p_t)} d_{t-1} \quad (12)$$

де $1/\tau_t = a_t$ – норма амортизації у році t ; τ_t – середній термін запозичення у році t .

Із рівняння (12) випливають такі узагальнення: по-перше, витрати на обслуговування боргу є до певної міри похідною величиною, оскільки залежать від динаміки боргу, по-друге, їхня динаміка, через норму амортизації, безпосередньо залежить від періоду погашення боргових зобов'язань, і, відповідно, від типу позик (коротко-, середньо- і довготермінові).

Кінцевою метою в подібних розрахунках є оцінка майбутнього зовнішнього боргового тягаря за тих чи інших параметрів розвитку економіки. Побудуємо обмеження моделі на основі показників боргової безпеки з урахуванням необхідності стабілізації зовнішнього боргу й платежів щодо його обслуговування на гранично допустимому рівні. Перший показник – індикатор загальної платоспроможності:

$$d_t = \frac{(1+r_t)(1+\delta_t)d_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)} + \mu_t [h_t - e_t h_t^s] \leq 50\% \quad (13)$$

Другий показник характеризує рівень тимчасової ліквідності:

$$\frac{s_t}{e_{xt}} = \frac{(1+\delta_t)(r_t + 1/\tau_t)d_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)e_{xt}} \leq 25\%, \quad (14)$$

де e_{xt} – частка валютних надходжень від експорту у ВВП у році t ;

Третій індикатор – критерій, за яким можна оцінити ступінь навантаження боргових платежів на бюджет:

$$\frac{s_t}{n_t} = \frac{(1+\delta_t)(r_t + 1/\tau_t)d_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)n_t} \leq 30\%, \quad (15)$$

де n_t – частка доходів бюджету у ВВП у році t (фактично середня ставка оподаткування).

Розглянута модель дає змогу глибше зрозуміти проблеми, що виникають при прогнозуванні боргової динаміки, й сформулювати низку управлінських принципів, за допомогою яких можна поліпшити результативність боргової стратегії держави за зовнішньою державною заборгованістю. Зокрема:

1. При прогнозуванні зовнішньої заборгованості не варто обмежуватися лише аналізом динаміки нагромадженого державного боргу; важливо також враховувати траєкторії витрат на його обслуговування.

2. Для удосконалення та оптимізації зовнішньої державної заборгованості доцільно підтримувати оптимальну структуру боргових зобов'язань за термінами обертання й погашення, типом боргових інструментів та їхньою вартістю, а з метою збереження фінансової незалежності важливо забезпечити баланс між різного роду кредиторамі.

Для забезпечення стійкості фінансової системи, збалансованого бюджету, надійної платоспроможності доцільно підтримувати певний баланс між зовнішньою заборгованістю та макроекономічними параметрами, враховуючи показники боргової безпеки. Він дасть змогу зберегти певний рівень ліквідності, забезпечити достатній рівень фінансової незалежності та стабільне економічне зростання.

БОРГОВА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ БОРГОВИХ, ФІСКАЛЬНИХ ТА МОНЕТАРНИХ АСПЕКТІВ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ

З метою перевірки практичної придатності запропонованої моделі ми провели аналітичні розрахунки. Враховуючи боргові, фіскальні та монетарні аспекти ймовірної макроекономічної стратегії держави, пропонуємо три сценарії еволюції боргової стратегії України. Перший – **інерційний** з депресійними (а в гіршому випадку – рецесійними) наслідками

передбачає погашення основного боргу й відсотків за рахунок рефінансування боргу і надходження нових іноземних кредитів. За основу для перспективних розрахунків боргової ситуації ми взяли макроекономічні показники 1999 р. (період загострення в Україні кризи ліквідності) й зробили припущення, що основні напрямки економічної політики залишаться незмінними. А саме: в державі й надалі проводитиметься безінфляційна політика макрофінансової стабілізації, яка, разом з цим, не дає змоги усунути основні бар'єри на шляху погашення інвестиційної активності та економічного зростання. Внаслідок цього інерційний сценарій з високою ймовірністю призведе до фінансової нестабільності.

І апої і еє – **мобілізаційний** сценарій – згідно з яким передбачається своєчасна сплата відсотків за кредитами, а сума нових запозичень не перевищуватиме суми, що виплачується в рахунок погашення боргу, тобто зовнішній борг мав би стабілізуватися. За основу для перспективних розрахунків боргової динаміки ми взяли "Стратегію економічного та соціального розвитку на 2000–2004 роки". Мобілізаційний сценарій, гарантуючи тимчасове поліпшення ситуації з бюджетними доходами, не передбачає інфляційного "накачування" економіки грошима (відповідно, грошову політику вдасться втримати під контролем), однак консервує макроекономічну ситуацію. Його реалізація дозволяє на деякий час змінити траєкторію боргових витрат на обслуговування й погашення зовнішнього боргу, однак при збереженні минулої макроекономічної політики вона починає швидко наближатися до траєкторії інерційного сценарію.

Третій – **реанімаційний** – передбачає поступову і вчасну сплату не лише відсотків, а й суми основного боргу. Для цього необхідно, щоб комплекс заходів економічної політики був зорієнтований на підвищення інвестиційної активності та

інноваційне економічне зростання й поліпшення експортної конкурентоспроможності. Цей сценарій включає частину заходів (в тому числі спрямованих на поліпшення платіжної дисципліни та мобілізацію доходів бюджету), властивих мобілізаційному сценарію, і на доповнення до них потребує радикальних заходів щодо зміни грошово-кредитної, податково-бюджетної, зовнішньоторговельної, інституційної та структурної політики. Саме він, на нашу думку, відповідає довгостроковим інтересам розвитку української держави.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що стратегічне вирішення проблеми зовнішньої заборгованості України є стрижневим елементом фінансово-економічної політики держави сьогодні. Воно, очевидно, визначатиме стратегію розвитку України і дня завтрашнього, а подолання проблеми боргової залежності країни потребує комплексного підходу та узгоджених дій. Зокрема, зменшенню зовнішнього боргового тягаря й активізації припливу іноземного приватного капіталу сприятиме продовження й прискорення ринкових трансформацій, спрямованих на створення конкурентоспроможної інноваційної національної економіки, яка б сприяла зміцненню експортного потенціалу, поліпшенню інвестиційного клімату, підвищенню кредитного рейтингу й закріпленню демократичних інституцій. Потрібно зважено підходити до реалізації фіскальної та монетарної політики держави. За умов наявної макрофінансової політики доцільно обмежити гранично допустимий рівень дефіциту бюджету в розмірі 1,9% ВВП, а його фінансування здійснювати з позицій диференціювання та оптимізації джерел покриття. У даному контексті важливо забезпечити вихід із кризи

системи державного внутрішнього запозичення, яку впродовж останніх років переживає Україна через нераціональну боргову політику в минулому. Це, зокрема, стосується стратегічних зусиль щодо переорієнтації із зовнішніх джерел фінансування на внутрішні, що є одним з іманентних елементів боргової політики на сучасному етапі. При цьому проведене моделювання дає підстави для висновку про можливість застосування монетарних заходів, зокрема додаткової грошової емісії з незначним рівнем інфляції та цільовим фінансуванням інноваційного розвитку реального сектору економіки.

Література

1. Балацкий Е. В. *Принципы управления государственной задолженностью // Мировая экономика и международные отношения.* – 1997. – № 5.
2. Вавилов А., Трофимов Г. *Стабилизация и управление государственным долгом России // Вопросы экономики.* – 1997. – № 12.
3. *Вычислительная техника в инженерных и экономических расчетах / Крушевский А. В., Беликов Н. И., Тищенко В. Д., Яковенко В. Е.* – К.: Вища школа, 1985. – 295 с. – С. 229.
4. Замков О. О. *Бюджетный дефицит, государственный долг и экономический рост // Вестник Московского университета. Сер. 6 «Экономика».* – 1997. – № 2.
5. Іващук О. Т., Кулаічев О. П. *Методи економетричного аналізу даних у системі STADIA: Навчальний посібник.* – Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 151 с.
6. Соколовский Л. Е. *Финансирование бюджетного дефицита и внутренний государственный долг // Экономика и математические методы.* – 1991. – № 2.

**ДЕРЛИЦЯ
А. Ю.,**
кандидат економічних наук

НЕРІВНІСТЬ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ: ДІАЛЕКТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ І СПРАВЕДЛИВОСТІ

Розглянуто концептуальні зв'язки між трьома параметрами функціонування суспільства – економічною ефективністю, справедливістю міжіндивідуального розподілу доходів і характером політичного устрою в державі. На основі теоретичних положень і вивчення світового досвіду зроблено спробу визначити тенденції та перспективи вітчизняних реформ і визначити головні перешкоди на шляху до розв'язання проблеми розшарування населення за доходами в Україні.

Conceptual correlations between three parameters of society functioning (economic effectiveness, justice of interpersonal income distribution and the character of state political system) are considered in the article. On the basis of the learned theoretical principles and having studied world experience, there is the attempt of the finding out tendencies and perspectives of national reforms and development the ways of population diversity problem solving by incomes in Ukraine.

Трансформаційні перетворення в Україні, безперечно, можна охарактеризувати як кардинальні зміни суспільного порядку, що не обійшли стороною жодного аспекту життя людини та держави. За цей час відбулися суттєві кількісні та якісні зрушення в економічних і соціальних сферах, громадській свідомості, політичній організації та роботі суспільних інститутів. Не всі досягнення сьогодення можна вважати позитивними. Поряд зі значними кроками на шляху до становлення ринку та розбудови демократії вітчизняний досвід свідчить про існування багатьох проблем і специфічних

рис, що окреслюють особливість вітчизняного вектора розвитку. На фоні загальних оптимістичних прогнозів вони становлять перепони, які нашттовхують на невтішні висновки, залишаючи безоднозначних відповідей запитання щодо перспектив подальшого соціально-економічного розвитку України.

Без сумніву, нині однією з найбільш соціально болючих та економічно актуальних проблем є проблема бідності. Можна стверджувати, що за незначний період в нашій державі радикально змінилася модель міжіндивідуального розподілу доходів. Це знайшло прояв у суттєвому

розшаруванні населення за рівнем достатку, яке поступово досягає загрозливих для нації та її економічної безпеки масштабів. Диференціація доходів населення, зокрема, проблема бідності, закономірно вважають нині головною перешкодою, гальмом розвитку цивілізації, негативним явищем світового масштабу. Ці процеси, на наш погляд, ще й досі не отримали належного пояснення та суспільно-політичної оцінки на загальнодержавному рівні.

Окреслена проблема є достойною метою не лише для прагматичних реформаторських звершень, а й становить особливо привабливий напрямок для спрямування інтелектуальних зусиль науковців. На даний час, з одного боку, за даними офіційної статистики, наявні суттєві темпи економічного зростання, з іншого – вони не підкріплюються поліпшення соціальних параметрів. Навпаки, від моменту здобуття Україною незалежності спостерігається тенденція до поглиблення соціального розшарування населення. Це свідчить про істотні *розподільчі недоліки та проблеми* в економіці, змушує активізувати зусилля представників фінансової науки для пояснення вітчизняного феномена симбіозу пропорцій економічного зростання та міжіндивідуального розподілу доходів.

Дослідження того, як темпи економічного розвитку поєднуються з розподільчими параметрами, є актуальним і дуже ємним завданням наукових пошуків. Ця проблема перебуває у сфері діалектики *ефективності та соціальної справедливості* – дилеми, яка навіть на теоретичному рівні рідко об'єктивно та раціонально розв'язується, адже для її вирішення необхідне врахування багатьох чинників економічного, суспільно-політичного та соціального характеру: ефективності роботи ринкового механізму, ролі державних фінансів у перерозподілі

доходів, демографічної ситуації, здатності політичних інститутів суспільства виявити та реалізувати інтереси найменш захищених категорій населення тощо. Зв'язок таких явищ, як ефективність економіки, політична організація суспільства та розподільчі пропорції, є сьогодні недостатньо вивченим і на рівні світової економічної науки, що зазначає один із визнаних її авторитетів Дж. Стігліц (США): “Ми тільки починаємо розуміти взаємозв'язки між демократизацією, нерівністю, охороною навколишнього середовища та економічним зростанням” [1, 31]. Ця проблематика лише починає привертати увагу вітчизняних дослідників [2; 3; 4], однак інтенсивно розробляється вченими на Заході.

На відміну від існуючих досліджень, у цій статті ми спробуємо розглянути концептуальні зв'язки між трьома параметрами функціонування суспільного організму – економічною ефективністю, справедливістю розподілу доходів і характером політичного устрою в державі. Вихідна гіпотеза полягає у твердженні про можливість існування лише певних закономірних комбінацій поєднання названих перемінних. Для її доведення головну увагу спрямуємо на ознайомлення з окремими теоретичними положеннями, вивчення певних сторін світового досвіду в сфері діалектики економічної ефективності та міжіндивідуального розподілу доходів, визначення тенденцій і перспектив вітчизняних реформ й пояснення головних перешкод на шляху до розв'язання в Україні проблеми розшарування населення за доходами.

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ

Західна економічна наука розглядає проблему нерівності та бідності як один із фрагментів властивих ринку неефективностей (market failure). Теоретичні підходи до діалектики категорій “ефек-

тивність” і “справедливість” розвинути нормативною економікою добробуту (welfare economics). Доцільно також розглянути вихідні положення концепції алокації ресурсів – мікроекономічного вчення про природу ринкової ефективності.

Ринок виступає глобальною системою обміну, однак не менш справедливо, що він є складним механізмом алокації ресурсів і розподілу доходів. Саме від якості виконання цих функцій залежить ефективність економіки. Лише оптимальне первинне розміщення ресурсів за напрямками подальшого застосування (що й становить зміст поняття “алокція”), гарантує отримання максимально можливої вигоди від їх використання. Отже, головною умовою економічної ефективності є така алокація ресурсів за необхідними напрямками, котра в майбутньому забезпечує виробництво в кількісних і якісних параметрах, які відповідають наявним потребам. Перша фундаментальна теорема економіки добробуту твердить, що доки виробники та споживачі діють у середовищі досконалої конкуренції (при виконанні певних додаткових вимог), доти ринок забезпечуватиме Парето-ефективну алокацію ресурсів¹. За таких умов економіка досягатиме кривої виробничих можливостей – максимального рівня постачання товарів при наявних ресурсах. Парето-ефективність характеризується важливою умовою: неможливістю подальшого поліпшення становища одного учасника економічної взаємодії без зниження корисності іншого.

Друга фундаментальна теорема економіки добробуту стверджує, що досягнення Парето-ефективності не гарантує рівномірного та справедливого розподілу доходів між індивідами, а “тільки вказує

на те, що неможливо поліпшити становище одного, не завдаючи шкоди іншому, що економіка розташована на своїй кривій утилітарних можливостей” [6, 95]. Якщо ж встановлюється певний механізм міжіндивідуального *перерозподілу* доходів, це зумовлює недоліки алокації ресурсів, що в подальшому веде до падіння ефективності системи, адже застосування перерозподільчих механізмів спричиняє послаблення стимулів до трудових зусиль: оподаткування – в їхнього платника, трансферти – з боку реципієнта. Загалом же, на думку Ш. Планкарта, “зниження рівня національного доходу немовби виступає як “ціна” за встановлення справедливості” [7, 101]. Як бачимо, науковий аналіз пропонує категоричні висновки щодо взаємодії ринкової ефективності а соціальної справедливості. На теоретичному рівні взаємодія категорій “ефективність” і “справедливість” є методологічною дилемою, яку в прямому розумінні правомірно характеризувати виразом “ефективність проти рівності”.

АНАЛІЗ СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Дослідимо, наскільки підтверджуються ці теоретичні висновки реаліями економічних процесів у різних країнах світу. Для цього скористаємося статистичними даними Світового банку (World Development Indicators 2004) [8]. За критерій ефективності економіки країни, на наш погляд, найкраще обрати рівень ВВП на душу населення. Для дослідження рівності й справедливості розподілу доходів у суспільстві необхідно провести аналіз міжіндивідуального розподілу доходів. Об’єктивне уявлення при міждержавних порівняннях розподілу доходів/витрат серед домогосподарств дає відомий показник Джині. Нагадаємо, що він розраховується з використанням кривої Лоренца і кількісно відображає подвоєну площу між її кривою та діагоналлю [6, 338–339]. Цей показник може набувати

¹ Названо на честь Вільфредо Парето – розробника критеріїв ринкової ефективності.

значення від 0 до 100; при цьому 0 є екстремумом, який свідчить про повну рівність розподілу доходів, а зростання показника говорить про поглиблення диференціації.

Для аналізу ми виокремили чотири групи держав, що вирізняються пропорціями міжіндивідуального розподілу доходів, рівнем економічного розвитку та політичним устроєм:

1) високорозвинені країни, рівень ВВП на душу населення в яких перевищує 10 тис. дол. США (до цієї групи ввійшла 22 найбільш розвинуті країни світу);

2) країни з рівнем ВВП на душу населення від 2 до 10 тис. дол. США;

3) малорозвинені країни з рівнем ВВП на душу населення менше 2 тис. дол.

4) держави колишнього соціалістичного табору, в т. ч. новостворені після розпаду СРСР (незалежно від показника ефективності економіки). Країнам цієї групи

властиві риси перехідного періоду: розбудова ринкової економіки, ефективність якої все ще далека від досягнень країн першої групи (лише в одному випадку рівень ВВП на душу населення перевищує 10 тис. дол. США), політичні перетворення на шляху до становлення демократії.

Дані щодо показника Джині та ВВП на душу населення в країнах першої групи наведено в табл. 1.

Як видно із рисунка 1, побудованого на основі даних табл. 1, спостерігається значна кореляція рівномірності розподілу доходів і рівня ефективності економіки. Загалом в умовах меншого розшарування населення можна відзначити вищі показники ВВП на душу населення. Лише у двох випадках отримано результати, що не відповідають загальній тенденції. Особливе місце займають США: в цій країні з усієї першої групи показник Джині

Таблиця 1

Показник Джині та ВВП на душу населення у високорозвинених державах*

Країна	ВВП на душу населення (тис. дол. США)	Показник Джині
Австралія	19,53	35,2
Австрія	23,86	30,0
Бельгія	22,94	25,0
Великобританія	25,51	36,0
Греція	11,66	35,4
Данія	30,26	24,7
Ізраїль	16,02	35,5
Ірландія	23,03	35,9
Іспанія	14,58	32,5
Італія	19,08	36,0
Канада	22,39	33,1
Нідерланди	23,39	32,6
Німеччина	22,74	28,3
Нова Зеландія	13,26	36,2
Норвегія	38,73	25,8
Португалія	10,72	38,5
США	35,40	40,8
Фінляндія	23,89	26,9
Франція	22,24	32,7
Швейцарія	36,17	33,1
Швеція	25,97	25,0
Японія	34,01	24,9

* Джерело: Internet: <http://worldbank.org>

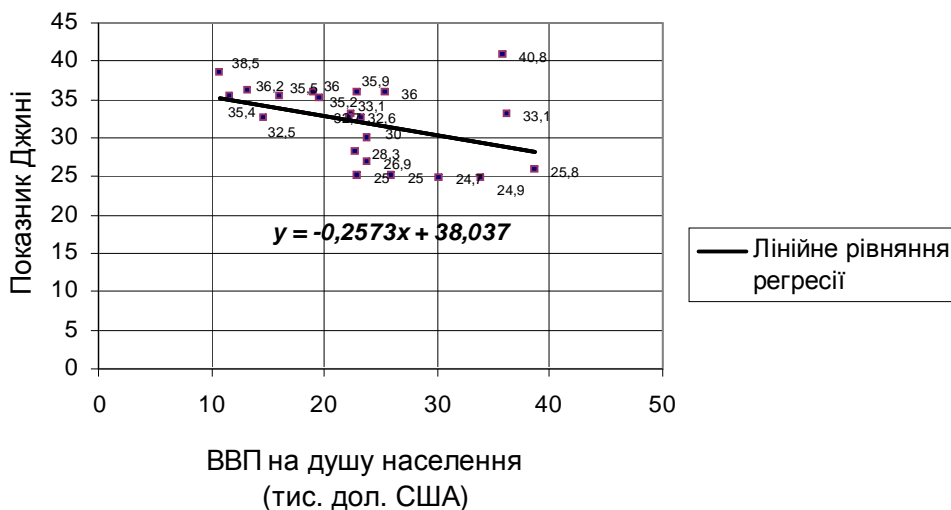

Рис. 1. Кореляція показника Джині та ВВП на душу населення у державах першої групи

перевищує 40, при цьому має місце один із найвищих рівнів ВВП на душу населення – 35,4 тис. дол США. Подібну ситуацію маємо стосовно Швейцарії, де високий рівень створюваних доходів на душу населення поєднується з порівняно великими значеннями показника Джині (36,17 і 33,1 відповідно). Лінійне рівняння регресії, побудоване на основі даних цієї групи можна подати функцією:

$y = -0,2573x + 38,037$ (а без США та Швейцарії $y = -0,4938x + 42,468$).

Для другої групи країн дані наведено в табл. 2. Тут очевидний значно більший ступінь розшарування суспільства. Показник Джині вищий 40 (за винятком Ямайки), переважно сягає 50–55. Рис. 2 наочно відображає характер зв'язку досліджуваних перемінних для цих країн (поряд із країнами першої групи).

Серед найменш розвинутих держав – третя група – показник Джині знаходиться в широкому діапазоні від 30 до 70; жодної закономірності тут не спостерігається. Зазначимо, що для багатьох із цих найбільш розвинутих суспільств характерний

рівномірний розподіл серед мешканців на рівні 30–40, тоді як у країнах другої групи такі соціальні параметри не спостерігаються.

Особливий об'єкт – країни колишнього соціалістичного табору. В табл. 3 подано дані про показник Джині в 1992–1993 р., тобто практично на початковому етапі суспільно-політичних та економічних перетворень, а також на межі ХХ–ХХІ ст. Як бачимо, на початку 1990-х р. цей показник знаходився переважно у межах 25–30, що загалом відповідає ситуації у першій групі. Це пояснюється збереженням рис розподілу доходів, властивих плановому господарству, але рівень ВВП на душу населення є значно нижчим – переважно 1–4 тис. дол. США.

Як не дивно, у переважній більшості випадків не допустили істотного зростання розшарування населення за доходами, а, навпаки, дещо знизили його саме ті держави, котрі мали найбільші економічні досягнення та забезпечили на зламі тисячоліть найвищий у групі рівень ВВП на душу населення. Це стосується

Таблиця 2

Показник Джині та ВВП на душу населення у державах другої групи*

Країна	ВВП на душу населення (тис. дол. США)	Показник Джині
Аргентина	4,22	52,2
Ботсвана	3,01	63,0
Бразилія	2,83	59,1
Венесуела	4,08	49,1
Сальвадор	2,11	53,2
Коста-Ріка	4,07	46,5
Малайзія	3,54	49,2
Мексика	5,92	54,6
Панама	4,02	56,4
ПАР	2,50	59,3
Перу	2,02	49,8
Таїланд	2,00	43,2
Туреччина	2,49	40,0
Уругвай	4,34	44,6
Чилі	4,25	57,1
Ямайка	2,69	37,9

*Джерело: Internet: <http://worldbank.org>

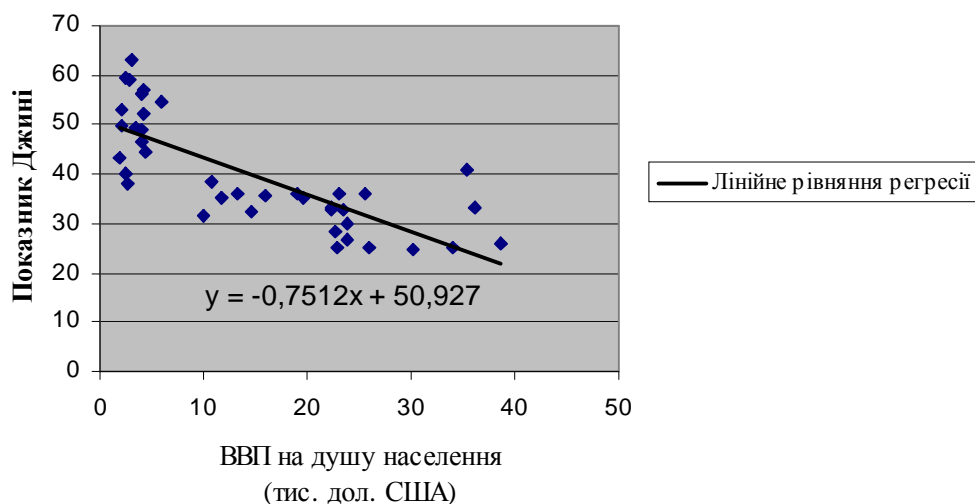

Рис. 2. Показник Джині та ВВП на душу населення у державах першої та другої груп

Угорщини, Чехії, Словенії, Естонії, Литви. Лише у Польщі та Латвії було певне поглиблення диференціації, однак дані стосуються 1996 та 1999 р., що може не відповідати стану справ у ближчий до наших днів період. Натомість у державах, які характеризуються набагато скромнішими економічними досягненнями, переваж-

но в республіках колишнього СРСР, у т. ч. Україні, сталося погіршення ситуації міжіндивідуального розподілу доходів.

Перед тим, як робити остаточні висновки з досліджуваних статистичних матеріалів, потрібно дати кілька пояснень і застережень. Загалом категоричність висновків є дуже обмеженою. Це пояс-

Таблиця 3

Показник Джині та ВВП на душу населення у державах четвертої групи*

Держава	Показник Джині	Рік	Показник Джині	Рік	ВВП на душу населення (2002 р.)
Білорусія	21,6	1993	30,4	2000	1,36
Болгарія	30,8	1992	31,9	2001	1,77
Естонія	39,5	1993	37,2	2000	4,19
Казахстан	32,7	1993	31,3	2001	1,52
Киргизія	35,3	1993	29,0	2001	0,29
Латвія	27,0	1993	32,4	1996	3,48
Литва	33,6	1993	31,9	2000	3,79
Молдова	34,4	1992	36,2	2001	0,46
Польща	27,2	1992	31,6	1999	4,57
Росія	31,0	1993	45,6	2000	2,13
Румунія	25,5	1992	30,3	2000	1,87
Словенія	29,2	1993	28,4	1999	10,37
Угорщина	27,9	1993	24,4	1999	5,29
Україна	25,7	1992	29,0	1999	0,78
Чехія	26,6	1993	25,4	1996	5,48

* Джерело: Internet: <http://worldbank.org>

нюється характером поданої інформації та особливістю застосованої бази дослідження. Хоча групування держав за рівнем ВВП у всіх групах подано з використанням даних 2002 р., інформація щодо показника Джині стосується в окремих державах різних років. У переважній більшості – це 1999–2000 рр. В окремих випадках дані стосуються й початку 1990-х рр. Залежно від країни при розрахунку показника Джині національна статистика застосовувала також різні методики оцінки, орієнтовані або на доходи, або ж на споживчі витрати домогосподарств. Відсутність повністю порівнюваної аналітичної бази характерне для подібних міждержавних зіставлень. Усе це значно обмежує можливості

аналізу, й перешкоджає об'єктивності його результатів.

Однак потрібно відзначити одну важливу рису, властиву пропорціям розподілу доходів у державах зі стабільністю в економічному розвитку та політичних умовах. Тут традиційність суспільно-політичних інститутів та економічного порядку супроводжується високою стійкістю розподільчих параметрів. Кількісні та якісні зміни в структурі економіки протягом десятиліть не ведуть, як не дивно, до суттєвих зрушень у розподілі доходів серед населення. Дані про розподіл доходів серед сімей США протягом вибраних років наведено в табл. 4. Як бачимо, за період близький половині століття, пропорції залишилися практично без змін, тому для

Таблиця 4

Розподіл доходів серед домогосподарств у США за окремими роками

Рік	20% найбідніших	Друга 1/5 населення	Третя 1/5 населення	Четверта 1/5 населення	20% найбагатших
1947	5	11,9	17	23,1	43
1967	4	11,1	17,6	24,6	42,7
1974	4,4	10,6	17	24,5	43,5
1984	4,7	11	17	24,4	42,9
1994	4,8	10,5	16	23,5	45,2

держав першої групи не долік застарілої інформації не надто перешкоджає формуванню уявлення про певні тенденції.

Менша стабільність пропорцій міжіндивідуального розподілу характерна для країн другої групи. Про це свідчать дані Бразилії, в якій показник Джині змінився з 50 у 1960 р. до 60 в 1995 р. При цьому ВВП на душу населення зріс із 1 тис. дол. США в 1960 р. до 4,7 тис. дол. США в 1997 р. [12, 149]. Можна стверджувати, що цій країні властивий традиційно нерівномірний розподіл доходів. Найбільш динамічні зміни, очевидно, характерні для суспільств, що перебувають на етапі політичних і соціально-економічних трансформацій.

Незважаючи на наявність багатьох обмежень, можна відзначити чіткі тенденції та однозначні закономірності.

1. Ефективність економічної системи (країни першої групи) характеризується справедливими розподільчими пропорціями. При цьому потрібно зазначити, що всім країнам цієї групи властиві стійкі й традиційно демократичні принципи політичної організації. Це підтверджує тезу про зв'язок ефективності економіки та сутнісної характеристики державних інститутів. Як вказує світовий досвід, демократичність політичної системи є *необхідною умовою* досягнення високого рівня розвитку господарства.

2. У державах другої групи нерівномірність розподілу доходів є дуже великою: мінімальні показники Джині тут перевищують його максимальні величини в країнах першої групи, при цьому рівень ефективності економіки набагато нижчий. Стосовно політичних обставин більшості держав другої групи можна стверджувати, що вони поступаються тривалістю досвіду й досконалістю умов демократії країнам першої групи. У цьому аспекті можна зробити висновок про *недостатність формальної наявності демократичних*

інститутів для забезпечення ефективності економіки, що вимагає виділення тієї їх якісної характеристики, котра гарантує успіх, який демонструють держави першої групи.

3. Найменший рівень економічної ефективності спостерігається у державах, де політичні умови взагалі далекі від ідеалів правового суспільства.

4. На фоні відносної стабільності пропорцій міжіндивідуального розподілу доходів у країнах першої та другої груп дуже динамічно змінюються вони у тих державах, які перебувають на етапі суспільно-політичних та економічних трансформацій (постсоціалістичні країни). Однак і тут спостерігається зв'язок між ефективністю економіки та справедливістю розподілу доходів.

Отже, загалом можна говорити про наявність вагомих аргументів на підтвердження висунутої гіпотези щодо існування певних закономірних комбінацій поєднання досліджуваних перемінних. Їх зв'язок у переважній більшості випадків має дуже категоричний вигляд: "ефективність + рівність + гарантування політичних свобод" або "значне розшарування населення за доходами + недемократичність правління + низька ефективність економіки". Традиційність демократії іде пліч-о-пліч із високою ефективністю економіки, а відсутність умов правового суспільства межує з відсталістю. Нерозвинутій економіці загалом властива більша диференціація доходів.

СПРОБИ ПОЯСНЕННЯ СИТУАЦІЇ

Якою ж є логіка та причинність такого роду зв'язків? При використанні показника Джині треба враховувати деякі аспекти. Головна особливість у тому, що наведені цифри стосуються як ринкового розподілу доходів серед населення, так і частково відображають перерозподільчу роль держави. В їх основу покладено доподаткові доходи, хоча включено й державні

виплати (переважно у грошовій формі). Тому можна говорити, що наведені дані більшою мірою характеризують умови ринкового розподілу доходів, пом'якшеного державною підтримкою перерозподільчими інструментами державних фінансів.

Спробуємо на теоретичному рівні пояснити отримані результати, розглянувши чинники – складові проблеми нерівномірного міжіндивідуального розподілу доходів.

Розподіл доходів ринком. Ключовими джерелами формування доходів індивіда є трудові доходи та доходи від власності. Відомо, що частка трудових доходів у ВВП розвинутих держав сягає приблизно 2/3. Відповідно вага доходів від капіталу є значно нижчою. Для міжіндивідуального розподілу доходів це свідчить про значну роль розшарування населення за ознакою оплати праці, а доходи від власності мають суттєво менше значення. Це підтверджують й окремі дослідження; наприклад, у США відмінності в доходах від власності спричиняють тільки близько 10% подохідної нерівності [9, 161]. Використовуючи марксистську термінологію, можна сказати, що нерівномірність переважно детермінується особливостями розподілу *необхідного продукту*. Особливо це стосується першої групи країн.

Для менш розвинутих держав характерною є нижча частка трудових доходів у ВВП, тому більшою мірою на нерівномірність розподілу доходів впливає фактор власності. Наприклад, в Україні частка ВВП, що припадає на оплату праці найманих працівників, становила в 2001 р. лише 42%; відповідно розподіл доходів серед громадян більшою мірою залежить від доходів від володіння власністю. Оскільки власність, як правило, розподілена серед населення більш нерівномірно, це створює передумови для сильнішого розшарування населення за

доходами у державах, де частка оплати праці у ВВП є нижчою.

Таким чином, для характеристики статистичних закономірностей, які ми виокремили вище, потрібно пояснити, чому на рівні ринкового розподілу відбувається нерівномірність розподілу трудових доходів, і чому низькою є частка трудових доходів у ВВП.

На отримуваний рівень заробітної плати впливає значна кількість чинників, що характеризують потенціальні переваги кожного індивіда: фізична сила, рівень інтелекту, здоров'я, освіта, морально-вольові якості та багато інших [9, 161], тому рівномірніший розподіл доходів можна очікувати в тому суспільстві, де населення (при інших рівних умовах) є одноріднішим за даними первинними характеристиками (особливо рівнем освіти).

Для оптимального розподілу трудових доходів, відповідно до внеску кожного у суспільне виробництво, необхідною умовою є ефективна робота ринкового механізму. Одна з негативних сторін функціонування ринку – його здатність несправедливо винагороджувати зайняті у виробництві ресурси. Порушення розподілу-винагороди зайнятих чинників може відбуватися внаслідок таких видів недосконалості ринку: недотримання умов конкуренції, недоступність інформації, недостатня мобільність ресурсів, свободи входу і виходу з ринку тощо. На наш погляд, низька частка оплати праці у ВВП є наслідком та одночасно свідченням саме цих недоліків у країнах із меншою ефективністю економіки.

Вважаємо, що більша справедливість розподілу доходів у країнах першої групи, а одночасно й ефективність економічної системи, базуються на досконалішій роботі ринку. Він забезпечує одночасно *ефективну алокацію ресурсів та справедливую винагороду зайнятих чинників виробництва*. В економічних системах, де не

дотримуються умов ринкової ефективності (порушуються вимоги першої теореми економіки добробуту), відбувається порушення процесів алокації ресурсів, а економіка не досягає максимуму виробничих можливостей.

Які чинники зумовлюють неефективність ринку? Необхідно врахувати, що "головні правила та структури, які лежать в основі ринкового механізму, встановлюються саме з допомогою конституційних, політичних і державних управлінських процесів" [10, 43]. Вплив держави прийнято розглядати як визначальний чинник у формуванні ефективного ринкового середовища, без державного контролю та нагляду ринок не може підтримувати умов конкуренції, на якій оснований його "справедливість". Жоден окремих учасник ринку не зацікавлений у дотриманні жорсткої конкуренції, однак все суспільство та економіка у сукупності виграє від її існування. Завдання держави тут полягає у виконанні важливої функції створення та підтримання умов конкурентного середовища.

Отже, від наявного демократичного механізму значною мірою залежить здатність сформованих правил гри сприяти загальному зростанню, а не появі привілейованих сфер діяльності. Оскільки наслідком будь-яких монополістичних явищ на ринку є деформація пропорцій розподілу доходів між учасниками контракції (між капіталом і працею, між окремими видами праці), то державна підтримка конкуренції виступає механізмом впливу на алокацію ресурсів і розподіл доходів. Саме за якістю виконання цієї функції можна характеризувати економічну ефективність певного демократичного механізму. Одночасно це, на наш погляд, пояснює той факт, що всі держави першої групи є суспільствами найвищого рівня демократії. Завдяки прозорості державної політики в них забезпечено ефективно встановлення правил ринкової гри на користь усього суспільства.

Сфера перерозподілу – державні фінанси. Наведемо кілька аргументів щодо ролі сфери перерозподілу для вирівнювання нерівності міжіндивідуального розподілу доходів і впливу цих процесів на економічну ефективність.

Потрібно врахувати, що перерозподільча функція у державах першої групи більше виражена, оскільки в них спостерігається загалом вищий рівень централізації ВВП у державних фінансах у поєднанні зі значно вищою часткою субсидій та інших поточних трансфертів у видатках бюджету. Завдяки цьому забезпечується суттєвий перерозподільчий ефект у плані вирівнювання доходів громадян, тому ці країни більшою мірою відповідають характеристикам трансфертної держави, яка "збирає податки в окремих індивідів і груп і передає ці фонди у вигляді грошових виплат іншим індивідам і групам цього політичного співтовариства" [11, 47].

Однак, на наш погляд, позитивний ефект тут досягається не лише за рахунок кількісних переваг у плані масштабнішого перерозподілу, що спостерігається у країнах першої групи порівняно з державами групи другої. Система перерозподілу повинна характеризуватися також якісними параметрами – тим, який сутнісний характер вона має. Тут доречно згадати концептуальний поділ сучасних трансфертних держав за змістом перерозподільчих процесів на держави загального добробуту та держави змішаного типу, запропонований Дж. Б'юкененом. У державах загального добробуту перерозподіл базується на загальноприйнятій системі норм, а система трансфертів спрямована на зростання добробуту найменш захищених членів суспільства. Навпаки, у державі змішаного типу діє "директорський закон перерозподілу": "змішана держава просто бере податкові платежі в одних груп і передає їх іншим залежно від політичного впливу конку-

руючих коаліцій, які взаємодіють у процесі прийняття політичних рішень” [11, 47].

Знову ж таки, в сфері перерозподілу ми підходимо до проблеми ефективності функціонування державних інститутів і механізмів формування фінансової політики держави. Недаремно світовий досвід переконує, що саме держави зі стійким політичним устроєм і реально демократичною організацією механізмів прийняття загальнодержавних рішень досягають найбільшої ефективності економіки. Цей ефект базується на паралельному позитивному впливі умов демократії як на роботу ринкового механізму (оскільки без гарантування політичних свобод неможливе дотримання прав і свобод економічних), так і можливості забезпечення ефективного суспільного контролю за формуванням і використанням централізованих у державних фінансах ресурсів (це зумовлює їх спрямування на користь найменш захищених прошарків населення, а не тих, хто отримує ситуативні переваги у доступі до формування фінансової політики та управління державними фінансами). В сукупності одночасно забезпечуються ефективність економіки та більша справедливість розподілу доходів серед населення. Стабільність суспільних зв'язків, соціальної структури, відшліфований роками законодавчий механізм і чинне правове поле, передбачуваність політики та її підконтрольність громадськості є головними чинниками, які формують сприятливе середовище для економічного зростання та ефективності в демократичному суспільстві.

ПРОГНОЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проблема розшарування населення за доходами знаходиться у функціональній залежності від однорідності населення за освітніми й трудовими характеристиками, фінансовими можливостями тощо. Стартові умови, які передували процесам економічної трансформації в Україні, в

цьому плані можна вважати сприятливими. Висока однорідність населення за освітнім рівнем, трудовою етикою, умовами життя і доходами забезпечувала умови для подальшого рівномірного міжіндивідуального розподілу. Ці інтуїтивні висновки підтверджуються наведеними даними: в 1992 р. показник Джині в Україні становив 25,7, тобто пропорції розподілу знаходилися на рівні, характерному для розвинутих європейських держав. Доходи, що припадали на 20% найбагатших, лише в 3,7 разу перевищували доходи 20% найбідніших. Для порівняння, в 1992 р. у Швеції цей показник становив 3,6, у Бельгії – 3,6, у Норвегії (1991 р.) – 3,5 разу.

Такі характеристики є позитивною відмінністю України від держав, що розвиваються, наприклад, Латинської Америки та Африки, де нерівність – спадок колоніальних часів. Тут проблема ускладнюється наявністю національних меншин, прошарків населення з низькими доходами, які знаходяться у так званій *пастці бідності*, оскільки мають недостатні можливості для отримання повноцінної освіти, якісної охорони здоров'я, доступу до високооплачуваних робочих місць, можливостей отримати капітал для ведення власного бізнесу, а тому не володіють достатніми стартовими передумовами для підвищення свого майнового та соціального статусу. Отже, розшарування суспільства за доходами забезпечується з покоління в покоління, підтримується розшаруванням за інтелектуальним розвитком, рівнем освіти, культури як складовими “людського капіталу”.

Наші міркування стосовно вагомості первинної соціальної однорідності населення відповідають поглядам західних науковців. Так, при розгляді проблем бідності прийнято розмежовувати “регулятивну бідність”, що виникла в зв'язку з процесами реформування економіки, та “структурну бідність”, яку можна вважати

“традиційною” характеристикою суспільства [12, 180]. Очевидно, що вітчизняні явища диференціації населення за доходами досі мають регулятивну природу.

За даними Світового банку, в 1999 р. показник Джині в Україні становив 29,0. На жаль, вітчизняна статистика у щорічних довідниках не наводить відомостей про цей показник, що дозволило б оцінити сучасний стан проблеми. Однак інший індикатор – співвідношення грошових витрат 20% найбільш і 20% найменш забезпеченого населення становив у 2002 р. в Україні 5,7 [13]. Як показують міждержавні порівняння, такі пропорції співвідношення (доходів/витрат) 20% найбагатших до 20% найбідніших характерні для країн, показник Джині в яких знаходиться в межах 35. Це дає підстави стверджувати, що процеси розшарування населення за доходами в нашій державі тривають.

Наше суспільство – і це очевидно – стоїть нині перед загрозою не стільки падіння життєвого рівня населення, скільки подальшого його розмежування за доходами, що є наслідком процесів первинного нагромадження капіталу на перехідному етапі розвитку економіки. Питання в тому, яких параметрів наберуть розподільчі пропорції в майбутньому: вони або поступово набудуть рис, властивих державам другої групи (показник Джині в середньому 45–55), такий розвиток подій відкине надії на швидке економічне піднесення та поставить Україну на шлях довгого сходження до процвітання при одночасній напруженій боротьбі з бідністю (це стан “законсервованої нерівномірності”, який спостерігається у країнах другої групи протягом десятиліть, що було продемонстровано на прикладі Бразилії); або ж відбудеться гальмування процесів розшарування населення у близькому майбутньому, що дасть змогу використати переваги соціальної однорідності, ставши на шлях країн Східної

Європи, які стрімко наближаються до показників найбільш розвинутих держав світу, зберігаючи відповідні пропорції міжіндивідуального розподілу доходів.

На нашу думку, досягнення цього в нашій державі можливе лише засобами вдосконалення ринку, досягнення ефективною та справедливою винагородою зайнятих ринком ресурсів через підтримку конкуренції та сприяння підприємству при одночасному впорядкуванні сфери державних фінансів: процесів перерозподілу ВВП (забезпечивши державним фінансам максимальну трансфертну здатність з орієнтацією на найменш захищені прошарки населення) та впорядкування процесів перерозподілу національного багатства (шляхом розв'язання недоліків приватизаційних процесів).

Коли ж пропорції наберуть масштабів, властивих державам, що розвиваються, існує реальна небезпека того, що нерівність стане не тільки закономірним наслідком економічної трансформації, а й перепоною на шляху до подальшого розвитку. Ймовірність втрати переваг однорідності населення у високому освітньому та кадровому потенціалі при подальшій поглибленні диференціації населення із затягуванням процесів реформування слід розглядати як чинник, який може поставити Україну в коло держав, що розвиваються, без шансів на швидкий економічний прорив. Поглиблення бідності може мати не тільки вплив на перспективи економічного зростання, а й певні політичні наслідки. Значення рівномірного розподілу, здатність розподільчих пропорцій визначати розвиток політичних подій зазначив ще Аристотель у своїй праці “Політика”: “Найбільшим добробутом для суспільства є те, щоб його громадяни володіли власністю середньою, але достатньою; в тих випадках, коли деякі володіють надто великим, а інші ж нічого не мають, виникає або крайня демократія,

або олігархія в чистому вигляді, або тиранія саме під впливом протилежних крайнощів” [14, 508].

ВИСНОВКИ

1. Результати дослідження підтверджують гіпотезу про особливий характер поєднання ефективності економіки, характеру політичних умов і параметрів міжіндивідуального розподілу доходів. Світова практика свідчить, що можливі лише певні закономірні комбінації вказаних складових: високої ефективності економіки неможливо досягнути за умов несправедливого розподілу серед населення та без забезпечення демократичності політичних умов функціонування суспільства. І навпаки, низький рівень економічного розвитку суспільства супроводжується значними розподільчими недоліками, що стосується як розподілу доходів ринком, так і сфери перерозподілу, на фоні неодмінних недоліків демократичності політичних інститутів.

2. На теоретичному рівні концептуальний висновок проведеного дослідження полягає в тому, що необхідно вести мову не про дилему ефективності й справедливості як категорій-антиподів, а про їх складний діалектичний зв'язок. При цьому характер зв'язку відрізняється залежно від особливостей суспільно-політичної та соціально-економічної організації суспільства. Ефективний ринок розподіляє доходи більш справедливо саме внаслідок рівномірного первинного розподілу доходів. Додаткові заходи перерозподілу, які застосовує держава за допомогою інструментів державних фінансів, не ведуть до значного падіння економічної ефективності (адже перерозподільча роль держави є найвищою саме у країнах першої групи, соціальну спрямованість системи перерозподілу в них забезпечує демократичний характер використання централізованих ресурсів).

3. Роль політичних умов і демок-

ратичності формування державної політики визначальна. Демократія та гарантування економічних і політичних прав є необхідною умовою ефективного функціонування ринку та державного сектору економіки. Її ключова перевага в цьому плані над усіма іншими політичними моделями – недопущення порушення розподільчих пропорцій як на рівні ринкового розподілу, так і в сфері державних фінансів. Прозорість політики гарантує недопущення корисливих інтересів у процеси перерозподілу в будь-яких їх формах.

4. Нестабільність розподільчих пропорцій, що характерно для України, свідчить про перехідний етап, тимчасовість стану економіки. Поглиблення майнового розшарування, очевидно, продовжуватиметься в майбутньому. Наскільки тривалим буде цей процес і яких меж досягнуть показники нерівності, залежить більшою мірою від ефективності вдосконалення ринкового механізму, шліфування його розподільчих властивостей, ніж від перерозподільчої політики держави. На нинішній момент висновок щодо перспектив економічного зростання в Україні є доволі невтішним – вітчизняний феномен поєднання швидких темпів економічного зростання на фоні погіршення соціальних параметрів суперечить світовому досвіду становлення ефективної економіки. Це свідчить про значні порушення у сфері розподільчих відносин і загалом переконує в минулості й безперспективності збереження високих темпів економічного зростання у стратегічній перспективі без забезпечення згладжування диспропорцій міжіндивідуального розподілу доходів до параметрів, що існують у розвинутих країнах Європи. Як показав проведений аналіз, жодна з великих високорозвинених держав не має показника Джині більше 45, і це межа, поза якою почи-

нається небезпечна зона, що характеризується схемою побудови розподільчих відносин у суспільстві, несумісною з високою ефективністю економіки та справедливою розподілу добробуту в суспільстві.

Література

1. Стиглиць Дж. Многообразнее инструменты, шире цели: движение к пост-Вашингтонскому консенсусу // Вопросы экономики. – 1998. – №8. – С. 4–34.

2. Прісняков В. Ф. Кількісна оцінка нерівності розподілу доходів // Фінанси України. – 2000. – № 6. – С. 17–23.

3. Момот В. Дослідження динамічних процесів розподілу нерівності як чинника ринкової невизначеності // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4. – С. 137–141.

4. Лібанова Е. Проблеми нерівності у контексті людського розвитку // Людина і політика. – 1993. – № 3. – С. 57–65.

5. Попадаскалопулос А., Коррес Дж. М., Поліхронопулос Дж. Теоретичні аспекти й емпіричне оцінювання проблеми зростання бідності та нерівності у розподілі доходів // Журнал Європейської економіки. – 2003. – Том 2 (№ 1). – С. 87–117.

6. Стігліц Дж. Економіка державного

сектора / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 854 с.

7. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Передмова та наук. редагування В. М. Федосова. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.

8. World Development Indicators 2004 // Internet: <http://worldbank.org>.

9. Rosen H. S. Public Finance. Burr Ridge (Ill) etc.: IRWIN, 1992. – 657 p.

10. Саллівен Дж. Демократія і рост мирової економіки // США: економіка, політика, ідеологія. – 1993. – № 9. – С. 39–44.

11. Бьюкенен Д. М. Политическая экономия государства благосостояния // МЭМО. – 1996. – № 5. – С. 46–52.

12. A Precarious Balance: Democracy and Economic Reforms in Latin America. Volume II / ed. by J. M. Nelson. San Francisco. California: ICS Press, 1994. – 218 p.

13. Статистичний щорічник України 2002. Державний комітет статистики України: За ред. О. Г. Осауленка. – К., 2003.

14. Аристотель. Сочинения в 4-х томах. Т. 4 / Пер. с древнегреч. под общ. ред. А. Н. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – 810 с.

ДЕМ'ЯНИШИН
Василь Григорович,
кандидат економічних наук, доцент

БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Наведено підходи до визначення бюджетного планування, дано характеристика його ознак, завдань, принципів, основних аспектів, стадій та етапів, розкриті методологічні засади та сучасні технології бюджетного планування в Україні.

The article deals with the approaches to the budget planning determination, the characteristics of its features, tasks, principles, main aspects, stages and steps is given and the methodological backgrounds and modern technologies of budget planning in Ukraine are revealed.

Бюджетне планування в умовах демократичних перетворень є одним із найважливіших елементів бюджетного механізму, своєрідним інструментом управління державними фінансами. Від рівня організації бюджетного планування залежить якість і реальність показників бюджету, рівень соціально-економічного розвитку суспільства та фінансові можливості держави. Тому дослідження проблем бюджетного планування має велике значення як для розвитку вітчизняної фінансової науки, так і для вирішення практичних питань, пов'язаних із бюджетним процесом.

У вітчизняній економічній літературі окремі аспекти бюджетного планування розглядають такі вчені-фінансисти, як В. Л. Андрущенко, О. Д. Василик, О. П. Ки-

риленко, В. М. Опарін, Ю. В. Пасічник, В. М. Федоров, С. І. Юрій та інші. Як правило, особлива увага в більшості публікацій акцентується на практичних питаннях, пов'язаних з організацією бюджетного планування в Україні і, відповідно, менша увага – на теоретичних.

Здійснення демократичних перетворень в Україні вимагає нових теоретичних і практичних підходів до вдосконалення бюджетного планування, вирішення проблем, що нагромадилися протягом останніх років. Тому завданням даного дослідження є оцінка стану, методики й практики бюджетного планування та формування теоретичних узагальнень і напрямів його удосконалення відповідно до стратегічних засад соціально-економічного розвитку сус-

пільства та концепції адміністративної реформи.

Як свідчать результати ознайомлення з основними науковими працями, в сучасній економічній літературі бюджетне планування розглядається з різних боків, що іноді викликає дискусію стосовно його визначення, характеристики та сфери застосування.

Так, наприклад, за сутністю бюджетне планування можна охарактеризувати як науково обґрунтований процес встановлення обсягів і джерел формування та напрямів використання централізованого фонду грошових коштів держави.

За змістом бюджетне планування – це особлива сфера фінансової діяльності держави, пов'язана з обґрунтуванням певних управлінських рішень у сфері економіки стосовно фінансового забезпечення держави, тобто специфічна сфера управління.

За формою бюджетне планування – процес складання, розгляду і затвердження основного фінансового плану державного бюджету.

Перераховані визначення мають право на існування залежно від мети наукового аналізу. Спільним для них є об'єкт, мета, суб'єкти та предмет дослідження. Так, об'єктом бюджетного планування є фінансова діяльність держави, пов'язана з виконанням покладених на неї функцій. Метою – складання й затвердження Державного бюджету України та місцевих бюджетів, що становлять бюджетну систему України. Суб'єктами є органи державної влади, державного управління та місцевого самоврядування, які беруть безпосередню участь у процесі складання, розгляду й затвердження бюджетів. Предметом дослідження виступають грошові відносини, що виникають у процесі розподілу, а також перерозподілу валового внутрішнього продукту й національного доходу, та безпосередньо пов'язані з формуванням і використанням

централізованого фонду грошових коштів держави на всіх рівнях управління.

Особливості бюджетного планування в тому, що держава використовує його для визначення рівня централізації фінансових ресурсів у процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, методів мобілізації грошових коштів до централізованого фонду, напрямів використання бюджетних коштів відповідно до засад економічної політики держави. Саме за допомогою бюджетного планування можна забезпечити належне функціонування бюджетної системи держави, поступове зростання темпів соціально-економічного розвитку, якщо таке передбачено соціально-економічною стратегією.

Бюджетне планування займає центральне місце у фінансовому плануванні, оскільки воно пов'язане з показниками фінансових планів підприємств, організацій, установ різних форм власності та рівнів підпорядкування.

У процесі бюджетного планування аналізують кількісні та якісні показники окремих галузей економіки, економічних регіонів, що дає змогу врахувати максимальну кількість пропозицій стосовно зміцнення дохідної бази бюджету, забезпечення держави загалом та органів місцевого самоврядування зокрема необхідним обсягом фінансових ресурсів для виконання ними визначених Конституцією України функцій.

Бюджетне планування наділене специфічними ознаками, до яких можна віднести наступні:

– об'єктом бюджетного планування виступає фінансова діяльність держави. Вона полягає у виконанні відповідних функцій. Чим більше функцій бере на себе держава, тим більшим буде обсяг її фінансової діяльності, що вимагатиме централізації більшого обсягу фінансових ресурсів, і навпаки;

– сферою бюджетного планування є

розподільчі й перерозподільчі процеси, що супроводжуються формуванням і використанням централізованого фонду грошових коштів держави. Матеріальним змістом цих процесів є доходи і видатки бюджетів;

– суб'єктами бюджетного планування виступають органи законодавчої, виконавчої влади та місцевого самоврядування. Саме вони в межах своїх повноважень можуть найбільш ефективно використовувати бюджетне планування для досягнення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку;

– у процесі бюджетного планування конкретизуються найважливіші пропорції соціально-економічного розвитку держави, встановлюються безпосередні зв'язки підприємств, організацій та установ різних форм власності з бюджетом на плановий період;

– за допомогою бюджетного планування визначають параметри та конкретні механізми реалізації програм соціального захисту населення;

– бюджетне планування є інструментом реалізації економічної політики держави й збалансування фінансової програми держави на плановий рік.

Вміле та результативне використання бюджетного планування у регулюванні соціально-економічних процесів залежить від якісного вирішення завдань, що можуть бути розв'язані за його допомогою. До них можна віднести стратегічні й тактичні завдання.

Стратегічні завдання полягають у розробці підходів до формування бюджету, найскладнішим і найактуальнішим з яких є оптимізація величини бюджетного фонду держави на плановий період і перспективу. Зважаючи на обмеженість фінансових ресурсів держави та зростаючу потребу у їхніх обсягах у процесі бюджетного планування, доцільно зосередити увагу насамперед на вирішенні суперечностей між загальнодержавними, корпоративними та особистими інтересами

в суспільстві. Тактичні завдання пов'язані з вибором механізму складання проекту бюджету. Загалом, як стратегічні, так і тактичні завдання мають вирішуватися одночасно, а їхній зміст можна узагальнено сформулювати наступним чином:

– визначення обсягу валового внутрішнього продукту на плановий рік. При цьому завданням уряду має бути забезпечення поступового зростання вказаних показників з урахуванням всіх можливих резервів. Практика скорочення обсягів ВВП і національного доходу в Україні за останнє десятиріччя ХХ ст. не має жодного логічного пояснення і виправдання. Неможливість уряду забезпечити економічне зростання повинна бути сигналом для відставки, оскільки влада в Україні має базу й достатній арсенал економічних та адміністративних важелів. Практика свідчить, що на всіх рівнях управління при бажанні можна знайти достатні резерви для економічного зростання;

– відповідно до функцій, які бере на себе держава, визначення співвідношення між обсягами ресурсів, що залишатимуться в розпорядженні юридичних та фізичних осіб і централізуватимуться державою. Для ринкової економіки більш характерною є децентралізація ресурсів. Однак при цьому держава мала б створити суб'єктам господарювання і громадянам такі умови, при яких би не відбулося погіршення їхнього фінансового становища. Наприклад, якщо держава скорочує видатки на житлово-комунальне господарство, освіту, охорону здоров'я, то в ринкових умовах господарювання на цю суму повинні збільшуватися доходи громадян, оскільки в протилежному випадку населення не зможе задовольнити свої соціальні потреби, що суперечить принципам ринкової економіки і є прямим порушенням конституційних прав громадян;

– встановлення обсягу фінансових ресурсів, необхідного державі для виконання своїх функцій та реалізації засад

економічної політики, визначення частки, яку передбачається мобілізувати податковим методом, а яку – неподатковим. При нестабільній економіці, як правило, значну перевагу доцільно надавати податковому методу. Визначившись у цьому плані, держава мала б дати чітку відповідь на запитання: скільки податків повинні заплатити юридичні особи і скільки – фізичні?; хто повинен більше платити: бідні, середні чи багаті верстви, в якому співвідношенні?; які види податків найдоцільніше використовувати саме на такому рівні економічного розвитку?; чи не впливатиме розроблена система оподаткування на зниження економічної активності в державі та життєвого рівня громадян?; чи буде податкова система відкритою, чи базуватиметься на наукових принципах і чи не створюватиме умов для ухилення від оподаткування?;

– визначення обсягу доходів за окремими джерелами й загального обсягу доходів бюджету з урахуванням резервів їхнього збільшення;

– визначення видатків бюджету за всіма підрозділами бюджетної класифікації і загального обсягу видатків з урахуванням пріоритетів у видатковій політиці, обсягу та характеру функцій держави, економічного, ефективного й раціонального використання бюджетних коштів;

– раціональний розподіл доходів і видатків бюджету між окремими ланками бюджетної системи та збалансування всіх бюджетів нижчого рівня;

– утворення державних матеріальних та бюджетних резервів;

– забезпечення ефективного управління державним боргом.

Виконання бюджетним плануванням визначених завдань, а також забезпечення належної його організації, які б найбільше відповідали вимогам ринкової економіки, можливі при умові дотримання наукових принципів.

В сучасній економічній літературі немає єдиного підходу щодо визначення прин-

ципів бюджетного планування. На нашу думку, до таких принципів можна віднести наступні:

– принцип політичного підходу до бюджетного планування: його потрібно розглядати як інструмент реалізації економічної політики держави, основні напрями якої розробляє і визначає Верховна Рада України;

– принцип взаємозв'язку бюджетного планування з прогнозуванням соціально-економічного розвитку та комплексного підходу до основних прогнозних показників;

– принцип забезпечення провідної ролі бюджетного планування в системі фінансового планування. Мається на увазі визначення джерел доходів, оптимального розподілу та використання бюджетних коштів з метою першочергового забезпечення фінансовими ресурсами пріоритетних напрямів розвитку економіки та соціальної сфери через наявну систему фінансових планів в Україні;

– принцип єдності у використанні показників, методики, законодавчої та нормативної бази, бюджетної класифікації, бюджетної документації при бюджетному плануванні;

– принцип стабільності. Він означає, що показники бюджету повинні бути стабільними і, як правило, незмінними протягом року;

– принцип директивності. Він означає, що після затвердження бюджет набуває сили Закону України, а його показники стають обов'язковими для виконання всіма суб'єктами відносин, пов'язаних із дохідною та видатковою частинами;

– принцип безперервності. Він має забезпечуватися, з одного боку, використанням показників бюджету та аналітичних показників базового року для визначення доходів і видатків бюджету планового року, а з іншого – єдністю перспективного, поточного та оперативного бюджетного планування;

– принцип повноти бюджету. Він

полягає в тому, що до складу доходів та видатків бюджетів включають всі доходи держави, органів місцевого самоврядування від будь-яких джерел, а також будь-які бюджетні витрати на потреби держави або територіальних громад (об'єднань територіальних громад);

– принцип періодичності складання і затвердження бюджетів. Державний бюджет України щорічно складається Кабінетом Міністрів України й затверджується шляхом прийняття Верховною Радою України Закону про Державний бюджет України. Місцеві бюджети щорічно складаються органами виконавчої влади та затверджуються рішенням органів місцевого самоврядування про затвердження відповідних бюджетів;

– принцип реальності показників бюджетів, який передбачає наукове обґрунтування та реальність розрахунків, їх економічне обґрунтування. Показники бюджетів повинні базуватися на реальних економічних показниках і розрахунках. Надходження до бюджетів мають бути реально забезпечені протягом певного періоду, а заплановані видатки не повинні перевищувати розмір усіх доходів з метою забезпечення збалансованості бюджетів. Реальність розрахунків може бути досягнена за умови найбільш повного використання у процесі бюджетного планування вимог об'єктивних законів та закономірностей розвитку суспільства. Суб'єкти бюджетного планування мали б всесторонньо володіти глибокими знаннями фінансової теорії та фінансової науки, розуміти об'єктивні закономірності, вміти давати об'єктивну оцінку економічної ситуації, бачити перспективи розвитку, володіти науковою методологією, вміти застосовувати теоретичні засади в практичній роботі. Тільки такі підходи до бюджетного планування здатні забезпечити реальність показників бюджету;

– принцип збалансованості дохідної і видаткової частин всіх бюджетів;

– принцип гласності в процесі складан-

ня та затвердження бюджетів. До бюджетного планування широко залучається громадськість. Показники бюджету висвітлюються у засобах масової інформації;

– принцип формування резервів. Він забезпечується утворенням резервів у кожному бюджеті за рахунок бюджетних джерел.

Використання вказаних принципів дає змогу надати бюджетному плануванню відповідного змісту, визначити його параметри, сформувані механізм впливу на соціально-економічні процеси в державі відповідно до економічної ситуації та конкретного етапу розвитку суспільства.

Функціонування бюджетної системи України вимагає виділення трьох аспектів бюджетного планування: зведеного, територіального та адресного.

Зведене бюджетне планування активно використовують у процесі складання проектів бюджетів з метою забезпечення їхнього збалансування на всіх рівнях. Зведені бюджети складають на державному рівні й на кожному рівні регіонального управління. Так, зведений бюджет України складається Міністерством фінансів України і включає Державний бюджет України, зведений бюджет Автономної Республіки Крим, зведені бюджети 24 областей та бюджети міст загальнодержавного підпорядкування (Києва і Севастополя). Показники такого бюджету розраховують на основі макроекономічних показників держави, нормативів бюджетного забезпечення, укрупнених норм та спеціальних розрахунків. Незважаючи на те, що даний бюджет не затверджується Верховною Радою України і не має сили закону, його показники використовують з метою визначення обсягів регулюючих доходів та бюджетних трансфертів до бюджетів нижчого рівня.

Зведені бюджети областей складаються головними фінансовими управліннями облдержадміністрацій і включають: обласний бюджет, зведені бюджети районів та бюджети міст обласного

підпорядкування. Їхні показники розраховують на базі макроекономічних показників області, проектних нормативів відрахувань від регулюючих доходів та їхніх сум, проектних розмірів трансфертів та їхнього цільового призначення, укрупнених виробничих показників, нормативів бюджетного забезпечення, норм видатків та спеціальних розрахунків. Аналогічно здійснюється зведене бюджетне планування на районному рівні.

В умовах адміністративної реформи роль зведеного бюджетного планування знижується. У перспективі, з переходом на прями, безпосередні відносини місцевих бюджетів із державним, а також місцевих бюджетів між собою очікується зниження ролі зведеного бюджетного планування до мінімуму, що в умовах розширення бюджетних прав органів місцевого самоврядування є закономірним явищем.

Одночасно посилюється роль територіального бюджетного планування. Кожен орган представницької та виконавчої влади самостійно складає, розглядає і затверджує свій бюджет, який є їхньою безпосередньою фінансовою базою. Незважаючи на великий обсяг і широкий діапазон задекларованих законодавчими документами України бюджетних прав органів місцевого самоврядування, значна обмеженість дохідних джерел місцевих бюджетів, переважаючий механізм їхнього збалансування за рахунок дотацій та іншого виду бюджетних трансфертів не дають змоги повноцінно та ефективно реалізувати закріплені бюджетні права. У зв'язку з цим необхідною умовою поступового розвитку демократичних засад в Україні є перегляд механізму бюджетного планування на локальному (регіональному та місцевому) рівні з суттєвим розширенням дохідних джерел та реальної фінансової бази місцевого самоврядування. Тільки в такому випадку можна буде вести мову про рівень ефективності бюджетного планування в

соціально-економічному розвитку територіальних громад та адміністративно-територіальних формувань.

Адресне бюджетне планування тісно пов'язане з територіальним, мета якого у встановленні конкретних зв'язків показників бюджетів з показниками фінансових планів усіх суб'єктів господарювання, пов'язаних із дохідною та видатковою частинами. За станом на нинішній день в умовах обмеження фінансових ресурсів така адресність забезпечується, з одного боку, централізацією бюджетного планування за принципом згори донизу, а з іншого – тісним зв'язком та узгодженістю показників бюджету з показниками зведених фінансових планів головних розпорядників бюджетних коштів. Слід зауважити, що методика бюджетного планування, яка передбачає спочатку складання й затвердження Державного бюджету України, після чого – бюджетів нижчого рівня поступово, залежно від рівня управління, для ринкової економіки неприйнятна. Тому реформування механізму бюджетного планування в умовах розвитку ринкових відносин доцільно починати з переходу бюджетного планування згори донизу до бюджетного планування знизу–догори, тобто бюджетне планування мало б починатися на базовому рівні й завершуватися на загальнодержавному.

Організація бюджетного планування передбачає три етапи: складання, розгляд і затвердження бюджетів.

Складання проекту бюджету – перший і дуже важливий етап бюджетного процесу загалом і бюджетного планування зокрема. В теоретичному аспекті бюджетне планування мало б відбуватися за трьома стадіями:

- аналіз показників виконання бюджету за попередній період;
- розрахунки показників за кожним видом доходів та видатків;
- збалансування дохідної та видаткової частини бюджету.

Дотримання такого порядку в процесі складання кожного бюджету є обов'язковою умовою й запорукою успішної організації бюджетного планування загалом.

Так, на першій стадії фінансові органи аналізують звітні дані про виконання державного та місцевих бюджетів за попередній звітний період, виявляють тенденції у виконанні дохідної і видаткової частин бюджетів, визначають чинники, що вплинули на їхні показники, розраховують очікувані дані. При цьому детально аналізують надходження кожного виду податків та неподаткових платежів, їхній вплив на виконання дохідної частини бюджетів, визначають резерви збільшення доходів. Аналогічно аналізують виконання видаткової частини бюджетів за підрозділами бюджетної класифікації, визначають резерви скорочення витрат.

Друга стадія складання проекту бюджету пов'язана з розрахунками конкретних видів доходів та видатків. Їх здійснюють за підрозділами бюджетної класифікації з вибором і використанням найоптимальніших способів і прийомів проведення розрахунків (предметно-цільового, прямого розрахунку, нормативного, коефіцієнтів, статистичних, економіко-математичних тощо).

На третій стадії здійснюють збалансування дохідної і видаткової частин залежно від результатів розрахунків на другій стадії. У випадку, якщо дохідна частина бюджету перевищуватиме видаткову, то суми перевищення можна спрямувати на додаткове фінансування окремих видатків бюджету. При рівності дохідної і видаткової частин жодних додаткових розрахунків не проводять і бюджет приймають у розрахованих обсягах. Однак найчастіше при збалансуванні складається ситуація, коли видаткова перевищує дохідну частину бюджету. У такому випадку з метою збалансування бюджету виконують послідовно наступні розрахунки: спочатку

вишукують резерви збільшення доходів, потім вивчають можливості збільшення обсягів офіційних трансфертів та інших джерел, і, в кінцевому результаті, при нестачі коштів для збалансування бюджету, скорочують окремі суми видатків.

Процес складання проектів бюджетів здійснюють відповідно до засад Бюджетного кодексу України. Однак цей документ стосується тільки поточного бюджетного планування й не торкається особливостей середньо- і довготермінового планування.

В організаційному відношенні поточне бюджетне планування охоплює чотири етапи.

Перший полягає у формуванні бюджетної політики на плановий рік і визначенні найважливіших попередніх показників бюджетів. Особливість цього етапу у визначенні підходів до мобілізації бюджетних ресурсів у плановому році, й на їхній базі розробка пропозицій щодо змін у податковій політиці, вирішення проблем ув'язки прогнозованих доходів і видатків держави у плановому періоді. Реальність прогнозованих показників залежить від підходів, які уряд використовує в процесі бюджетного планування. У теоретичному і практичному аспектах розробка показників бюджету може пов'язуватись із так званими сценаріями розвитку економіки відповідно до засад соціально-економічної політики держави, яких може бути три: консервативний (базовий), цільовий та оптимістичний.

Найменш ризикованим є консервативний сценарій, який передбачає використання у плановому році базових засад як податкової, так і бюджетної політики минулого року без суттєвих змін. Незважаючи на надійність показників бюджету, розрахованих на базі даного сценарію, в умовах динамічного розвитку економіки він не може бути прийнятним, оскільки не враховує її потенційні можливості.

Використання у бюджетному плану-

ванні цільового сценарію дає змогу вносити зміни в бюджетну й податкову політику базового періоду. Внесення таких змін супроводжується ризиками зростання соціально-економічної напруженості, що необхідно врахувати при здійсненні реформ.

Найризикованішим є оптимістичний сценарій, який передбачає здійснення рішучих кардинальних заходів, спрямованих на зміну підходів до бюджетної і податкової політики на базі стрімкого зростання показників соціально-економічного розвитку суспільства. Такий підхід дає змогу суттєво збільшити доходи держави, суб'єктів господарювання та громадян, започаткувати стабільну базу для економічного зростання в майбутньому. Зважаючи на великий ризик, кожен крок при використанні даного сценарію повинен бути виваженим. Для України здійснення бюджетного планування на основі оптимістичного сценарію – єдиний вихід із нинішньої ситуації.

Обравши відповідний сценарій розвитку економіки, уряд розробляє пропозиції щодо напрямів розвитку бюджетної політики на наступний рік та основні показники бюджету. Дуже важливим і складним завданням у даному випадку є збалансування бюджету.

Завершується перший етап прийняттям Верховною Радою України Основних напрямів бюджетної політики на наступний рік. Він триває з лютого до червня поточного року.

Другий етап бюджетного планування найнапруженіший – від червня до 15 серпня поточного року. Він полягає у визначенні попередніх показників доходів і видатків Державного бюджету України на наступний рік і узгодження цих показників з положеннями Державної програми соціально-економічного розвитку України на цей же період. До цього залучають практично всі органи державної виконавчої влади, головних розпорядників бюджетних коштів та інших учасників бюджетного

процесу. Організацію цієї роботи забезпечує Міністерство фінансів України, на яке покладається методична робота, опрацювання запитів головних розпорядників коштів, узгодження суперечливих позицій, зведення запитів тощо.

Особливістю третього етапу є найкороткотриваліший його термін – від 15 серпня до 15 вересня. На цьому етапі Міністерство фінансів України розраховує конкретні обсяги доходів і видатків Державного бюджету України, його збалансовує, узгоджує обсяги місцевих бюджетів та міжбюджетних трансфертів. Цей етап завершується подачею Кабінетом Міністрів України на розгляд і затвердження Верховної Ради України проекту Закону України про Державний бюджет України на відповідний плановий рік.

Доволі спрощеною є організація бюджетного планування на регіональному й місцевому рівнях. Він полягає у використанні формульного підходу до планування доходів і видатків, а також фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, які не мають наукового обґрунтування.

Процес складання місцевих бюджетів зводиться до наступного. На базі основних прогнозних макропоказників економічного й соціального розвитку України та вимог бюджетної резолюції уряд Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації розробляють прогнозні показники економічного та соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, які є основою для складання проектів їхніх бюджетів.

Кабінет Міністрів України доводить до місцевих рад та органів виконавчої влади інструктивні листи про особливості складання розрахунків до проектів бюджетів на наступний бюджетний рік. Органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у встановлений їхніми радами термін,

виходячи з необхідності затвердження бюджетів до початку нового бюджетного року, доводять до місцевих рад, їхніх виконавчих органів та державних адміністрацій нижчого рівня відповідні вказівки щодо розробки проектів бюджетів.

Маючи необхідні дані, фінансові органи розраховують конкретні види доходів і видатків за підрозділами бюджетної класифікації. При цьому використовують різноманітні методи бюджетного планування (нормативний, коефіцієнтів, екстраполяції, предметно-цільовий, наукової обґрунтованості, економіко-математичні тощо).

Після завершення розрахунків фінансові органи приступають до збалансування дохідної і видаткової частини бюджетів. У разі незбалансованості доходів і видатків бюджетів органи виконавчої влади нижчого рівня подають відповідним органам вищого рівня необхідні розрахунки для обґрунтування розмірів дотацій і субвенцій, дані про зміни складу об'єктів, що підлягають бюджетному фінансуванню.

З метою повного врахування всіх фінансових ресурсів, а також визначення середньої фінансової забезпеченості Автономної Республіки Крим та інших адміністративно-територіальних одиниць відповідний орган виконавчої влади складає територіальний зведений баланс фінансових ресурсів, дані якого можуть бути враховані при визначенні розмірів субвенцій.

Після проведення Міністерством фінансів України відповідних розрахунків Кабінет Міністрів України організовує доведення до органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя таких показників:

- розмірів дотацій і субвенцій, передбачених надати з Державного бюджету України, та їхнього цільового призначення;
- переліку видатків, які передбачено передати з Державного бюджету України на фінансування з бюджетів Автономної

Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.

Такі ж показники доводять органи виконавчої влади до рад та органів виконавчої влади нижчого рівня у терміни, які б забезпечили затвердження бюджетів до початку бюджетного року.

Четвертий етап бюджетного планування (розгляд і затвердження бюджету) забезпечують Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим та місцеві ради. Так, проект Державного бюджету України розглядається на засіданнях комітетів та сесійних засіданнях Верховної Ради України і затверджується Законом про Державний бюджет України.

Місцеві бюджети розглядають постійні комісії місцевих рад і на сесійних засіданнях затверджують відповідними постановами.

На кожному етапі бюджетного планування виникає ряд проблем, пов'язаних з відсутністю нового законодавства, неузгодженістю дій законодавчої та виконавчої влади й методик ряду розрахунків, недотриманням бюджетних процедур, лобіюванням інтересів окремих фінансових груп всупереч чинному законодавству та здоровому глузду. Усунення таких проблем можливе за умов побудови правової держави, розробки досконалого законодавства і безумовного його виконання насамперед органами законодавчої та виконавчої влади.

Процес демократичних перетворень в Україні вимагає використання в бюджетному плануванні нових прогресивних технологій, особливе місце серед яких відводять застосуванню програмно-цільового методу. Його можна використовувати ефективно як при поточному, так і при середньотерміновому й довготерміновому плануванні. В основу ідеї такого методу покладено поєднання можливостей бюджету з найефективнішим використанням бюджетних коштів для отримання конкретних результатів.

При розробці показників бюджету на плановий рік формування бюджетних програм здійснюються за головними розпорядниками бюджетних коштів відповідно до програмної класифікації видатків. В Україні до цього питання був використаний спрощений підхід, зокрема, об'єднання функціональної, відомчої та економічної класифікацій. Таким чином, застосовуючи старий багаж не зовсім ефективних методик з усіма недоліками у гіршому варіанті, виконавча влада сформулювала новий програмно-цільовий підхід у не найліпшому варіанті, без належного теоретичного й методологічного обґрунтування. Це призвело до постійних проблем, пов'язаних з фінансуванням таких бюджетних програм.

На нашу думку, застосування програмно-цільового методу в Україні було б ефективним при середньотерміновому бюджетному плануванні на основі стратегічних планів головних розпорядників бюджетних коштів. Передумовою ефективного середньотермінового планування може бути встановлення для всіх розпорядників бюджетних коштів граничних розмірів видатків. Відповідно до них керівники міністерств, відомств та інших органів державної виконавчої влади й центральних установ змогли б чітко визначити напрями своєї діяльності в межах програми.

Планування видатків відповідно до бюджетних програм дасть змогу чітко виділити конкретних виконавців програм і підвищити відповідальність виконавців за використання бюджетних коштів, яке має належати лише одній установі.

Програмно-цільовий метод бюджетного планування тісно пов'язаний із вирішенням проблем доцільності конкретних видатків за тими чи іншими програмами. Для цього потрібно розробити результативні показ-

ники програм як попередні (планові) та остаточні (фактичні). Їх можна згрупувати за наступними ознаками:

- показники затрат або вхідних ресурсів;
- показники продукту (обсяг виконаних робіт);
- показники ефективності;
- показники якості.

Використання зазначених показників дасть змогу проаналізувати програму, оцінити її результати й ефективність використання бюджетних коштів на виконання кожної програми.

Позитивним, на нашу думку, буде запровадження паспортів бюджетних програм для кожного головного розпорядника бюджетних коштів. Це сприятиме поліпшенню бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетного процесу.

Таким чином, удосконалення бюджетного планування в умовах демократичних перетворень потребує нових теоретичних, організаційно-правових та методологічних підходів, зокрема: уточнення змісту бюджетного планування, його специфічних ознак, стратегічних і тактичних завдань та принципів; забезпечення узгоджених дій законодавчої та виконавчої влади, дотримання бюджетних процедур і чинного законодавства; приведення чинних законів та підзаконних актів у відповідність до вимог демократичної держави; розробки нових науково обґрунтованих методик розрахунків доходів, видатків, міжбюджетних трансфертів та фінансових нормативів бюджетної забезпеченості. Вирішення проблем бюджетного планування частково може бути забезпечене за умови розробки і застосування відповідних нових технологій, зокрема програмно-цільового методу, який дасть змогу забезпечити ефективний розподіл та використання бюджетних коштів.

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА І МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

АДАМИК
Богдан Петрович,
кандидат економічних наук, доцент

ВИБІР ЦІЛЬОВОЇ СПРЯМОВАНOSTІ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Проаналізована цільова спрямованість монетарної політики Національного банку України на основі поточних тенденцій у сфері грошово-кредитного регулювання економіки провідних країн світу та ефективності досягнення задекларованих цілей їхньої монетарної політики. Досліджена можливість вибору оптимальної моделі монетарного устрою в державі на основі чіткого визначення проміжних цілей грошово-кредитної політики НБУ.

The current tendencies in sphere of monetary regulation of economy in the leading countries of the world and efficiency of achievement the purposes of a monetary policy in these countries is analyzed. The target orientation of monetary policy of National bank of Ukraine is analyzed. The opportunity of optimum model monetary regime in the country is investigated on the basis of precise definition of the intermediate purposes of monetary policy of NBU.

Протягом останніх десятиріч як серед зарубіжних, так і серед вітчизняних науковців немає чіткої однаковості в поглядах на те, який тип грошово-кредитної політики повинна обирати держава для досягнення позитивних макроекономічних показників та цінової стабільності. Науковці не дають чіткої відповіді й на питання, яким чином досягати визначених для монетарної політики центрального банку цілей та завдань.

Класичний і кейнсіанський підходи до макроекономічної політики різні. Загальним методологічним підходом кейнсіанців

є концепція *активної* макроекономічної політики, необхідної для стабілізації внутрішньо нестабільної економіки. У класичній моделі макроекономічна політика завжди *пасивна*, оскільки економіка внутрішньо стабільна, й автоматично приводить до стану довгострокової рівноваги.

Прихильники кейнсіанських поглядів на регулювання економіки вважають за доцільне здійснювати активне державне втручання в ринкову економіку, оскільки, на їх погляд, процеси саморегулювання, властиві ринку, надто тривалі й неефек-

тивні. Прихильники монетаристських ідей вважають навпаки: центральний банк не повинен реагувати незапланованим чином на економічні події в державі. Вони дотримуються думки, що для центрального банку необхідним є розробка правил монетарної політики, тобто стратегії, згідно з якою він може самостійно чи за ініціативою органів влади взяти на себе зобов'язання стосовно дотримання певних макроекономічних показників (наприклад, валютного курсу, рівня інфляції, грошових агрегатів тощо).

На наш погляд, кейнсіанська ідея “ефективного попиту” має певне позитивне значення. Опорою “здорових” економік є мотивація власного споживання. Рівень споживання – один із провідних показників міцної економіки, він дає імпульс поживленню виробництва, відродженню власного товаровиробника, зростанню зайнятості, створює можливості для вирішення соціальних проблем. Однак в Україні, в зв'язку з необхідністю стабілізації економіки держави після затяжної кризи, основою економічних реформ були неокласичні ідеї жорсткої антиінфляційної монетарної політики, “здорових фінансів” і зниження податків з виробника.

В сучасних умовах (як у діяльності центральних банків зарубіжних країн, так і Національного банку України) ми спостерігаємо відмову центральних банків від монетаристських ідей. Це пов'язано з тим, що такі макроекономічні змінні, як рівень інфляції, обсяг ВВП, рівень безробіття не визначаються пропозицією грошей. Зміна маси грошей в обігу несуттєво впливає на ці змінні, тому з аналітики центральних банків розвинутих країн зникли грошові агрегати, а в передавальному механізмі грошово-кредитної політики пропозиція грошей не відіграє незалежного значення.

Це не означає, що інфляційні процеси в державі не залежать від пропозиції грошей. Проте у більшості держав світу уже давно не практикують покриття

державних витрат за рахунок прямої емісії грошей центрального банку, тим більше – в минулому ті часи, коли відбувалося “грошове накачування” економіки для стимулювання її зростання. Для цивілізованих країн практика здійснення прямої емісії для покриття державних витрат може використовуватися лише при надзвичайних обставинах (наприклад, при загрозі національній безпеці країни чи масштабній фінансовій кризі). У зв'язку з цим нині динаміка цін визначається зміною у пропозиції грошей лише в тих країнах, фінансові системи яких нерозвинені. У розвинених рівень інфляції залежить в основному від немонетарних чинників, основними з яких є валютний курс, надлишок сукупного попиту, зміни в системі оподаткування та ін. [1, 103].

Зазначені тенденції у сфері грошово-кредитного регулювання економіки визначають актуальність і необхідність порушення питання про вибір цільової спрямованості монетарної політики Національного банку України, необхідність НБУ прогнозування окремих макроекономічних показників і зобов'язання банку проводити регулювання грошово-кредитної сфери з метою чіткого дотримання їхніх прогнозних значень.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЦІЛЬОВОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Під монетарною (грошово-кредитною) політикою розуміють комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, які проводить держава через свій центральний банк.

Суть державного регулювання за допомогою грошових інструментів – це кількісна зміна пропозиції вільних грошей та “ціни кредиту” – процента, що визначає попит на позичковий капітал і масштаби приросту вкладів, тобто формування пропозиції кредитних засобів. Іншими

словами, державне регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних інструментів є впливом на кількість і ціну (процентну ставку) позичкового капіталу, щоб відповідно до цілей державної економічної політики впливати на попит і механізми використання кредитів у народному господарстві.

Практично всі інструменти монетарної політики справляють опосередкований і загальний вплив на економіку. Розрив у часі між використанням того чи іншого інструмента грошово-кредитної політики та його ефектом доволі тривалий, до того ж, кількісний результат застосування цих інструментів важко піддається попередній оцінці.

В економічній літературі є декілька тлумачень грошово-кредитної політики. Деякі автори відносять до неї будь-які заходи держави стосовно грошової сфери, включаючи й ті, що здійснюються без участі центрального банку. Зокрема, це заходи, спрямовані на зміну рівня оподаткування, структури бюджетних витрат тощо. Проте такий підхід надто широкий і не дає змоги виявити специфіку грошово-кредитної політики й використати властиві їй механізми з найбільшим ефектом.

Наприклад, Закон "Про Національний банк України" подає таке визначення **грошово-кредитної політики**: *це комплекс заходів у сфері грошового обігу і кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення й вирівнювання платіжного балансу.*

Недолік такого розуміння грошово-кредитної політики в тому, що сутність монетарної політики у даному випадку визначається через певні її важливі цілі й завдання, хоча нічого не сказано про можливість їх зміни залежно від обставин.

Наприклад, регулювання економічного зростання нових незалежних держав – таке

завдання трансформувалося, швидше за все, в уповільнення спаду виробництва і створення умов для структурної та інституційної перебудови.

Завдання зі стримання інфляції взагалі є вкрай неконкретним. Низька інфляція протягом тривалого часу (3–5 років) у ліберальній системі господарювання забезпечує включення ринкових механізмів самоорганізації суспільства і блокує повернення до тоталітарної системи. Саме в умовах помірної інфляції зростає життєвий рівень населення.

В умовах розбудови нових незалежних держав забезпечення зайнятості не є обґрунтованим. Розрив колишніх економічних зв'язків, демонополізація імпорту, що заповнив внутрішній ринок дешевими якісними товарами, поставили вітчизняного товаровиробника в скрутне становище. Він втратив звичне завантаження, а для налагодження випуску нової, конкурентоспроможної продукції потрібні інвестиції та час.

Завдання щодо вирівнювання платіжного балансу може і не бути вкрай необхідними для держави. Наприклад, тривалий час Японія має "невирівняний" платіжний баланс зі значним позитивним сальдо.

Трапляються і надто вузькі тлумачення грошово-кредитної політики, наприклад, як *сукупності заходів держави щодо забезпечення оптимального валютного курсу*. Відповідно до такого підходу суть грошово-кредитної політики зводиться до одного з можливих варіантів розвитку регулятивного процесу, коли за тактичну мету політики обирають стабілізацію валютного курсу. Всі інші можливі варіанти його розвитку залишаються поза увагою, що істотно збіднює механізм та результативність грошово-кредитної політики.

Найприйнятнішим є визначення, яке відносить до грошово-кредитної політики заходи та дії регулятивного характеру, що здійснюються безпосередньо централь-

ним банком чи за його участю, і реалізуються через грошовий ринок в усіх його різновидах, включаючи валютний. Відповідно до такого підходу грошово-кредитна політика набуває чітких, економічно обумовлених меж та внутрішньо єдиної інституційної основи, тобто охоплює грошовий ринок і банківську систему. В такому трактуванні грошово-кредитна політика виступає як системний, організаційно оформлений регулятивний механізм зі специфічними цілями, інструментами та роллю в економічній системі.

Для з'ясування ролі монетарної політики в ринковій економіці важливе значення має усвідомлення завдань, які ставлять монетарні органи і вирішують монетарними методами. Їх називають **цілями грошово-кредитної політики** і поділяють на три групи: *стратегічні*, *проміжні* й *тактичні*.

На рис. 1 зображена класична схема, у якій, з одного боку, подані інструменти, що знаходяться в розпорядженні центрального банку, з іншого – цілі грошово-кредитної політики, що кваліфікуються залежно від їхньої контрольованості, тобто ступеня впливу на них центрального банку.

Стратегічними цілями монетарної політики центрального банку повинні бути кінцеві цілі економічної політики держави – досягнення такого економічного зростання, при якому забезпечуватиметься висока зайнятість, стабільність цін та обмінного курсу грошової одиниці. Центральний банк повинен сприяти досягненню вказаних цілей, щодо яких у нього не повинно бути розбіжностей з урядом.

Досягти одночасно всіх стратегічних цілей неможливо, оскільки деякі з них суперечливі. Наприклад, для короткотермінового періоду доводиться вибирати між інфляцією та безробіттям: фінансування державою заходів щодо підготовки та перепідготовки кадрів для забезпечення "повної зайнятості" може через дефіцит бюджету зумовити інфляцію (дестабілізувати ціни). Фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок неінфляційних джерел з метою стабілізації цін, відволікаючи гроші з реальної економіки, може призвести до зростання ставок за кредитами комерційних банків. Останнє, погіршуючи умови фінансування товаровиробників, може спричинити спад виробництва, якщо не будуть вжиті інші заходи. І навпаки, високі темпи зростання

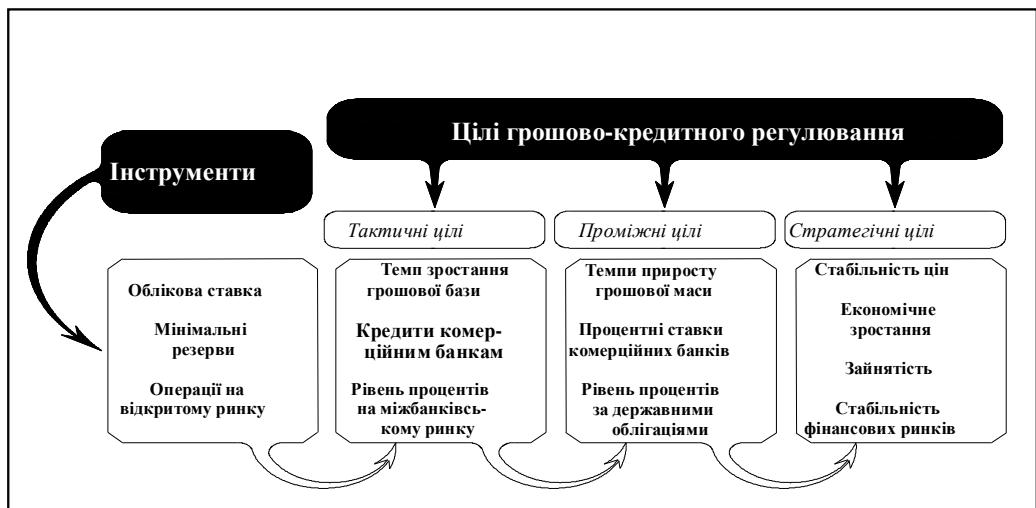

Рис. 1. Інструменти та цілі грошово-кредитного регулювання

реальних обсягів виробництва досягалися в умовах незначної інфляції, тобто в умовах формально нестабільних цін.

Протиріччя між стратегічними цілями ставить центральні банки та уряди країн при проведенні грошово-кредитної політики перед проблемою вибору. Залежно від економічної та політичної ситуації в країні, пріоритети можуть надаватися тим чи іншим цілям. Тому, залежно від конкретної економічної ситуації, центральний банк вибирає одну зі стратегічних цілей. Нею, як правило, є стабілізація цін (чи погашення інфляції), оскільки саме вона найбільше відповідає головному призначенню центрального банку – підтримувати стабільність національних грошей. І через розв'язання цього завдання центральний банк сприяє досягненню інших стратегічних цілей.

Проте щоразу виникає проблема узгодження стратегічних цілей монетарної та загальноекономічної політик. Потрібно, щоб у загальноекономічній політиці стабілізація цін була визнана пріоритетною чи важливою, а монетарна – мала орієнтацію на забезпечення економічного зростання. Якщо ж такого збігу немає, то центральному банку доводиться або змінювати свою стратегічну ціль, або відстоювати її ціною загострення відносин зі структурами виконавчої, а то й законодавчої влади.

Стратегічні цілі висувають на довготерміновий період, для їх досягнення центральні банки розробляють проміжні цілі, а інколи – їх систему, щоби крок за кроком досягти головної.

До **проміжних цілей** слід віднести поживлення чи стримування кон'юнктури на товарних і грошових ринках. Змінюючи рівень процентної ставки та масу грошей в обігу, можна регулювати пропозицію грошей і попит на товари, а через них – рівень цін, обсяги інвестицій, зростання виробництва та зайнятості. Важливість проміжних цілей базується на твердженні, що реально для центрального банку досягнення стратегічних цілей є доволі

складним завданням: для передачі імпульсів грошово-кредитної політики до її кінцевих цілей необхідний тривалий час, що ускладнює виконання оцінки ефективності засобів її реалізації на основі спостережень за досягнутими результатами.

Вибір проміжних цілей монетарної політики значною мірою залежить від поточних макроекономічних та інституційних умов. В економічній літературі виділяють чотири основних типи проміжних цілей монетарної політики [2]:

- 1) таргетування¹ валютного курсу;
- 2) таргетування грошових агрегатів;
- 3) таргетування інфляції;
- 4) грошово-кредитна політика без номінального якоря.

Таргетування валютного курсу застосовувалось центральними банками історично найшвидше. Країни, які дотримувалися золотого стандарту, використовували цей режим у сфері грошово-кредитного регулювання економіки. Суть таргетування валютного курсу – встановлення фіксованого курсу національної валюти щодо валюти країни з низьким рівнем інфляції, або встановлення "коридору", в межах якого обмінний курс національної валюти може вільно коливатися. Основною метою вибору такої проміжної цілі монетарної політики є зниження рівня інфляції у своїй країні до рівня інфляції в країні валюти-якоря, тобто забезпечення стабільності цін та обмінного курсу національних грошей.

Таргетування валютного курсу має ряд переваг і недоліків як для розвинених країн, так і для країн з перехідними економіками. Небезпека таргетування валютного курсу полягає для економіки держави в тому, що цей режим сприяє розвитку затяжних фінансових криз. Високий рівень доларизації економіки

¹ Термін "таргетування" (з англ. *targeting*) означає встановлення цільових орієнтирів чи кількісних параметрів.

країни, недовіра до органів грошово-кредитного регулювання щодо довгострокового утримання номінального курсу національної валюти суттєво підвищують девальваційні очікування в державі та сприяють спекулятивним атакам на національну валюту. Зосередження зусиль центрального банку лише на підтримці обмінного курсу національної валюти іноді призводить до погіршення поточного стану грошово-кредитної політики.

Таргетування грошових агрегатів зазвичай здійснюється країнами, економіки яких є доволі великими або традиційно замкнутими. Цей режим дає змогу центральному банку повною мірою використовувати можливості щодо проведення грошово-кредитної політики відповідно до внутрішніх потреб економіки. Проте ефективність таргетування грошових агрегатів досягається лише у випадку виконання таких умов: стійкий зв'язок між цільовими орієнтирами грошово-кредитної політики і динамікою вибраного грошового агрегату, а також динаміку цього агрегату повністю контролює центральний банк. Як правило, він може безпосередньо контролювати вузькі грошові агрегати (M0, M1, грошову базу), тому що динаміка грошової маси (M2, M3) залежить від багатьох суб'єктів господарювання (насамперед комерційних банків, які за допомогою кредитного мультиплікатора можуть суттєво вплинути на зміну маси грошей в обігу). Проте зв'язок між змінами реальних макроекономічних змінних і динамікою грошової маси характерний саме для широких грошових агрегатів, тому центральні банки, як правило, таргетують один із широких грошових агрегатів (M2 або M3).

Таргетування грошових агрегатів успішно застосовували центральні банки провідних країн у 1970–1980-х рр. Але на початку 1980-х рр. США, Велика Британія і Канада від нього відмовилися, оскільки зв'язок між їхньою динамікою і зміною макроекономічних показників не був

стійким і не забезпечував успішного проведення грошово-кредитної політики.

Таргетування інфляції є відносно новим режимом грошово-кредитної політики, що стрімко набуває популярності в світі у зв'язку зі зменшенням ефективності таргетування грошових агрегатів чи через невдалий досвід підтримки фіксованого валютного курсу. Вперше таргетування інфляції застосував центральний банк Нової Зеландії у 1990 р. Згодом цей режим запровадили Канада, Велика Британія, Швеція, Австралія, Іспанія та інші країни. Від 1999 р. інфляційне таргетування як проміжну ціль монетарної політики використовує Європейський центральний банк [3, 49].

Таргетування інфляції означає вибір певного значення інфляції за цільовий орієнтир і використання операційного інструментарію центрального банку (зазвичай, процентних ставок) для досягнення інфляційної мети, за яку влада несе відповідальність [4, 88–89]. Тобто центральний банк встановлює плановий рівень інфляції та усі свої засоби використовує для дотримання цього показника. При цьому він не бере зобов'язань щодо дотримання будь-яких інших цільових орієнтирів.

Перевага таргетування інфляції в тому, що центральний банк має змогу зосередитися на внутрішніх проблемах економіки. Це дозволяє йому гнучкіше реагувати на зміни макроекономічної ситуації, оскільки не встановлюються чіткі співвідношення між динамікою зміни грошової маси і зміною цін. Встановлення конкретних цифрових прогнозних значень індексу споживчих цін підвищує відповідальність центрального банку за свої дії і допомагає вирішити проблему непослідовності в проведенні грошово-кредитної політики.

Проте окремі економісти різко критикують цей режим [5], тому що інфляційні процеси самі по собі не контролюються центральним банком, й у випадку економічних потрясінь немонетарні чинники

набувають значної ваги в динаміці інфляції, що призводить до неможливості адекватного реагування на показник інфляції інструментами монетарної політики центрального банку. Цей недолік особливо важливий для країн із перехідними економіками, оскільки після досягнення середніх і низьких темпів інфляції на ціни суттєво впливає обмінний курс, структурні зміни в економіці та інші чинники.

Грошово-кредитна політика без номінального якоря означає, по суті, відмову центрального банку від прийняття на себе будь-яких зобов'язань щодо досягнення конкретних значень окремих макроекономічних показників. Заявляючи про стратегію досягнення довгострокових цілей (підтримка економічного зростання, високої зайнятості, низьких показників інфляції), центральний банк встановлює для себе проміжні орієнтири, які застосовує залежно від зміни економічної ситуації.

Такий режим грошово-кредитної політики успішно використовують у США, проте він має багато застережень: відсутність прозорості грошово-кредитної політики, її значна підпорядкованість діям керівництва центрального банку ставить під сумнів можливість його використання в країнах із перехідними економіками.

Тактичні цілі монетарної політики мають короткостроковий, оперативний характер, і покликані забезпечити досягнення проміжних цілей. Потреба у визначенні тактичних цілей зумовлена тим, що засоби проведення грошово-кредитної політики – операції на відкритому ринку, зміна рівня резервних вимог і облікова політика – в основному не справляють безпосереднього впливу на стратегічні цілі. До того ж, економічні процеси мають зворотну реакцію, яку не завжди вдається точно передбачити. Розробка системи тактичних цілей дає змогу запобігати шокуючим впливам на економіку та значним помилкам у здійсненні грошово-кредитного регулювання.

Враховуючи вибір стратегічних, проміжних і тактичних цілей, центральний банк країни розробляє свою грошово-кредитну політику залежно від економічної та політичної ситуації.

Для більшості центральних банків **основною метою грошово-кредитної політики є стримання інфляції на низькому і стабільному рівні**. Питання економічного зростання й безробіття, звичайно ж, хвилюють центральні банки, проте останні вважають, що найкращий внесок, який вони можуть зробити у довгострокове економічне зростання, – прагнення до стабільності цін.

Отже, цільовою функцією монетарної політики є забезпечення внутрішньої стабільності грошей. Вона має пріоритетне значення у вирішенні всього комплексу макроекономічних завдань. Загальноекономічна стабільність визначається стабільністю грошового обігу. Щоб функціонувати ефективно, ринкова економіка потребує впевненості в грошовій одиниці, яку використовують у розрахунках. Тому забезпечення керованості емісійними процесами і відповідної стабільності грошового обігу – також безпосередня мета монетарної політики, весь інструментарій якої мусить бути спрямований на досягнення оптимальної рівноваги у співвідношенні між попитом і пропозицією грошей, аби забезпечити стабільність грошового обігу.

Чинним законодавством багатьох країн визначається головне завдання монетарної політики, яку здійснюють центральні банки. Їм надається монопольне право управління грошовим обігом і забезпечення його стабільності. Чітко визначена законом основна спрямованість політики центрального банку, її безпосередня орієнтація на забезпечення внутрішньої стабільності грошей допомагає зміцненню його позицій у разі виникнення непорозумінь або конфліктів із урядом.

**ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ЦІЛЬОВОЇ
СПРЯМОВАНOSTІ МОНЕТАРНОЇ
ПОЛІТИКИ НБУ**

Як і для більшості центральних банків світу, основною функцією Національного банку України (згідно зі ст. 99 Конституції України) є *підтримання стабільності національної валюти та цін*. На її виконання й була спрямована діяльність Національного банку, яскраво підтверджуючи добре відомі істини – коли працюють інструменти грошово-кредитної політики, то й грошова система функціонує нормально, і вартість національних грошей стабілізується як на внутрішньому ринку через зниження темпів інфляції, так і на зовнішньому – через зміцнення її обмінного курсу.

Досвід інших країн з перехідною економікою підтверджує правильність вибору Україною “стабілізаційної” мети. Світова економічна історія не знає випадків досягнення тривалого економічного зростання за відсутності стабільних грошей.

Проте стабільність цін розглядається як стратегічна мета Національного банку, для ефективної реалізації якої НБУ необхідно розробити систему проміжних цілей з чітким визначенням інструментарію, за допомогою якого досягатиметься виконання основної функції Національного банку. На жаль, монетарна влада в Україні на даний час не має чіткої моделі монетарного устрою з адекватним визначенням взаємопов’язаних стратегічних, проміжних і тактичних цілей.

Проблема саме в тому, що в Україні відсутнє чітке визначення проміжної мети монетарної політики НБУ, юридично це не закріплено в жодному документі чи заяві НБУ. Фактично, з 2000 р. проміжною метою монетарної політики є таргетування валютного курсу, оскільки Національний банк забезпечує стабілізаційну спрямованість валютно-курсової політики в Україні шляхом здійснення інтервенцій на між-

банківському валютному ринку щодо основної курсоутворювальної валюти в Україні – долара США, а також застосуванням певних обмежень для банків, що унеможливорює здійснення спекулятивних операцій з валютою.

Проте юридично, згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики, проміжними орієнтирами у вирішенні завдань забезпечення стабільності грошової одиниці є монетарна база і грошова маса [6, 9], тобто встановлення таргетування грошових агрегатів. При цьому аналіз виконання Національним банком прогнозних показників зміни грошових агрегатів дозволяє стверджувати, що суттєве перевищення зростання маси грошей в обігу в Україні відбувається саме через намагання НБУ підтримати валютний курс гривні. Зростання грошової маси в Україні протягом 1999–2004 рр. відбувається переважно через валютний ринок, оскільки НБУ, викуповуючи значний обсяг іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку², випускає в обіг додаткові гроші й тим самим суттєво перевищує прогнозні значення монетарної бази та грошових агрегатів (табл.1).

Здійснюючи аналіз Основних засад грошово-кредитної політики на 2005 р., можна констатувати, що в цьому документі подані в тому чи іншому вигляді практично всі проміжні цілі монетарної політики, які використовують центральні банки. Проте зрозуміло, що виконання одних цілей вступає у протиріччя з виконанням інших. Національний банк навіть теоретично не може належним чином виконувати прогнозні значення усіх орієнтирів – індексу споживчих цін,

² З кінця 2000 до серпня 2004 р. обсяг валютних резервів НБУ зріс з 1,47 млрд. дол. США до 12,3 млрд. дол. США, тобто через валютний канал НБУ випустив в обіг близько 58 млрд. грн., або понад 90% первинної емісії НБУ за ці роки.

Таблиця 1

Прогнозні та фактичні значення окремих макроекономічних показників³

Показник	1999		2000		2001		2002		2003		2004 жовтень	
	план	факт	план	факт	план	факт	план	факт	план	факт	план	Факт
Індекс споживчих цін, %	–	115,7	–	120,8	112,3	106,1	109,8	99,4	106-107	108,2	105,8-106,3	107,9
Монетарна база (млн. грн.), темпи зростання до попереднього року, %	–	139	–	140	118-119	137	111-113	134	117-120	130	126-132	135
Грошова маса (млн. грн.), темпи зростання до попереднього року, %	–	141	–	145	123-124	142	118-120	142	122-127	147	132-139	130
Обмінний курс гривні до долара США, середній за період (грн. за дол. США)	–	4,13	–	5,44	5,44	5,37	5,38	5,33	5,48	5,32	5,38-5,42	5,31

грошової бази, грошової маси, валютного курсу, оскільки зосередження на чіткому дотриманні одного орієнтира призводить до відхилення в дотриманні прогнозних значень щодо інших показників (див. табл. 1). Недотримання НБУ прогнозних значень зміни основних макроекономічних показників спричиняє зниження довіри суспільства до грошово-кредитної політики центрального банку.

Тому на сучасному етапі назріла гостра потреба чіткого визначення проміжної цілі монетарної політики НБУ та її чіткого дотримання. На наш погляд, при її виборі в Україні потрібно враховувати специфіку економіки нашої держави, а також дієвість інструментів грошово-кредитного регулювання НБУ та можливість його ефективного впливу на ті чи інші показники.

Враховуючи світові тенденції у сфері

грошово-кредитного регулювання, а саме послаблення зв'язку між зміною маси грошей в обігу та рівнем інфляції, обсягом ВВП, Національному банку доцільно відмовитися від таргетування грошових агрегатів, оскільки досвід України 2000–2004 рр. свідчить про можливість забезпечення низького рівня інфляції, зростання ВВП в умовах значно випереджаючого зростання маси грошей в обігу (див. табл. 1). Нестабільність попиту на гроші в Україні ускладнює прагнення НБУ чітко дотримуватися прогнозних значень зміни грошових агрегатів.

Таргетування валютного курсу фактично здійснюється НБУ протягом останніх чотирьох років і показало свою ефективність. Завдяки підтримці обмінного курсу гривні зросла довіра до Національного банку, що позитивно вплинуло на розвиток економіки. Проте прив'язка до номінального обмінного курсу практично вичерпує свій позитивний стабілізаційний потенціал на економіку, оскільки в 2004 р. ми спостерігаємо стрімке зростання цін у різних

³ Таблицю складено на основі Основних засад грошово-кредитної політики на 2002–2004 рр. та офіційних даних грошово-банківської статистики НБУ.

галузях економіки. Стабільність обмінного курсу гривні послаблює його здатність бути інструментом досягнення стабільності цін, процентних ставок тощо.

Такий аналіз дає підстави зробити висновок про доцільність запровадження таргетування інфляції в Україні, оскільки цей режим забезпечує центральному банкові більше можливостей щодо досягнення кінцевої мети грошово-кредитної політики – стабільності національних грошей у довгостроковому періоді. Таргетування інфляції дає змогу знизити інфляційні очікування суб'єктів господарювання й громадян, підвищити довіру до монетарної політики центрального банку держави.

Однак вибір таргетування інфляції як проміжної цілі монетарної політики можливий лише за умови, коли вплив політики центрального банку на динаміку цін є істотним. При цьому важливо правильно вибрати показник, що використовуватиме НБУ як індикатор при проведенні монетарної політики. У більшості країн ним є індекс споживчих цін. Проте в Україні, на наш погляд, використовувати його як показник при інфляційному таргетуванні недоречно, оскільки він не відображає реальну картину зміни цін у державі. Питома вага продуктів харчування в споживчому кошику є надмірною і становить близько 70%. Це не відображає реальних витрат населення, а також не враховує зміну цін за багатьма групами товарів. Тому для Національного банку важливим є розрахунок стабільного індексу цін, що враховував би основні зміни в ціноутворенні, виключаючи сезонні коливання цін. На наш погляд, цей показник НБУ повинен розраховуватися на основі індексу споживчих цін, індексу роздрібних цін, індексу цін промисловості, цін у сфері послуг, тобто даний показник повинен достовірно відображати зміни цін в економіці, бути прогнозованим, передбачуваним і зрозумілим суб'єктам господарювання та населенню.

Здоровий стан державних фінансів і

макроекономічна стабільність є передумовами запровадження такого режиму. Окрім цього, монетарна політика повинна домінувати над фіскальною, а завдання валютно-курсової політики слід підпорядковувати таргетуванню інфляції.

Отже, для поточної ситуації в Україні запровадження таргетування інфляції малоімовірно, оскільки чинники впливу на інфляцію мають здебільшого немонетарний характер. Враховуючи послаблення позитивного ефекту для розвитку економіки від таргетування обмінного курсу гривні щодо долара США, необхідно обмежити втручання НБУ в діяльність валютного ринку, підвищити роль процентних ставок в економіці через розширення обсягу рефінансування банків з метою створення передумов для підвищення дієвості каналів передавального механізму грошово-кредитної політики. Такі заходи дозволять НБУ створити передумови для переходу до таргетування інфляції як єдиної можливої у найближчому майбутньому проміжної цілі грошово-кредитної політики.

Література

1. *Моисеев С. П. Взлёт и падение монетаризма // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С. 92–104.*
2. *Mishkin F. International experiences with different monetary policy regimes // NBER Working paper. – 1999. – № 6965.*
3. *The Monetary Policy of the ECB 2004. – Frankfurt am Main: European Central Bank, 2004. – 126 p.*
4. *Моисеев С. Инфляционное таргетирование: международный опыт и российские перспективы // Вопросы экономики. – 2000. – № 9. – С. 88–105.*
5. *Friedman B, Kuttner K. A price target for U.S. monetary policy? Lessons from the experience with money growth targets // Brooking Papers on Economic Activity. – 1996/ – № 1. – pp. 77–125.*
6. *Основні засади грошово-кредитної політики на 2005 рік (www.bank.gov.ua).*

СТВОРЕННЯ КООПЕРАТИВНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ОБСЛУГОВУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

ГОНЧАРЕНКО
Владислав Васильович,
доктор економічних наук, професор

Розкрито особливості соціально-економічної природи кооперативних банків, досліджено причини їх відсутності в банківській системі України, розроблено методологічні підходи формування національної системи аграрних кооперативних банків.

In clause features of the social and economic nature of cooperative banks are opened, the reasons of their absence in bank system of Ukraine are investigated, methodological approaches of formation of national system of agrarian cooperative banks are developed.

Проблема розробки ефективних механізмів фінансово-кредитного обслуговування українського села доволі актуальна в сучасних умовах реформування відносин в АПК. У країнах з розвинутою ринковою економікою ця проблема була вирішена завдяки кооперативній ідеї фінансової взаємодопомоги селян та створення таких маловідомих українській економічній науці фінансово-кредитних установ, як кооперативні банки. І хоч окремі аспекти діяльності кооперативних кредитних установ частково висвітлені у працях В. М. Алексійчука, Я. О. Коваль, Л. В. Молдаван, А. О. Пантелеймоненка та інших вчених, ця проблематика залишається малодослідженою і практично не розробленою. У даній статті викладені основні концептуальні підходи до побудови системи кредитування АПК на принципово нових, кооперативних засадах.

1. КООПЕРАТИВНІ БАНКИ В КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ СИСТЕМАХ КРАЇН СВІТУ

У кредитно-фінансових системах багатьох країн світу, окрім традиційних комерційних банків, надзвичайно важливе місце посідають унікальні фінансові установи – кредитні кооперативи та кооперативні банки. Вони перебувають у власності своїх членів і є результатом практичного втілення кооперативної ідеї фінансової взаємодопомоги населення, що виникла понад 150 років тому в Німеччині, звідки поширилась у світі. Співпрацюючи між собою, кооперативні фінансові установи окремих країн створили потужні багаторівневі розгалужені фінансові системи з розвинутою сервісною інфраструктурою. Наприклад, система кооперативних банків Credit Agricole обслуговує дві третини французького аграрного сектору і має активи понад 875 млрд. євро (це у 60 разів більше, ніж

сукупні активи всіх українських комерційних банків). Кооперативний банк Rabobank, охопивши майже 40% ринку депозитних вкладів Нідерландів, на 90% забезпечує потреби аграрного сектору країни в кредитних ресурсах. У 2003 р. цей кооперативний банк надав 24,2 млрд. євро кредитів підприємствам аграрного сектору (ця сума майже у 3 рази перевищує бюджет України). Активи кооперативного банку DZ-Bank (Німеччина) на початку 2003 р. становили 183,5 млрд. євро, а загальний баланс трирівневої кооперативної банківської системи, до якої входять, крім DZ-Bank, 3 регіональних кооперативних банки та 1300 кредитних кооперативів (Volksbanken та Raiffeisenbanken), що мають понад 17 тис. філій та відділень, перевищує 338,8 млрд. євро. Наведені факти переконливо свідчать про важливе значення кооперативних фінансово-кредитних установ у банківських системах не тільки цих, а й інших розвинутих країн.

2. ПРИЧИНИ ВІДСУТНОСТІ КООПЕРАТИВНИХ БАНКІВ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У минулому в Україні діяла потужна і доволі розвинута мережа кооперативних банків та інших кооперативних фінансових установ, яка майже повністю задовольняла потреби селян у фінансових ресурсах. Однак після встановлення радянської влади на східноукраїнських землях, а пізніше й у Західній Україні, ця кооперативна кредитна система була ліквідована, а її кошти та майно – націоналізовані й передані Державному банку СРСР. У період “перестройки” відбулась підміна понять, і під виглядом кооперативного руху почалося відродження приватного підприємництва. У зв’язку з цим під назвою “кооперативний банк” почали відроджуватися перші комерційні банки, які не мали нічого спільного зі справжніми кооперативними банками. Після прого-

лошення незалежності в 1991 р. був прийнятий закон “Про банки і банківську діяльність”, який створив можливості для розвитку в Україні лише комерційних банків. Незважаючи на те, що цей закон начебто створював умови для виникнення банків різних видів і форм власності, в ньому було передбачено, що банки можуть будуватися на акціонерних або пайових засадах і мають керуватись у своїй діяльності законодавством України про акціонерні товариства та інші види господарських товариств. В умовах відсутності повноцінного кооперативного законодавства в Україні була сформована банківська система, що складається лише з комерційних банків, створених у вигляді господарських товариств (178 банків у формі акціонерного товариства і 31 банк – товариства з обмеженою відповідальністю). Автори першого українського банківського закону не звернули увагу на те, що в банківських системах багатьох країн світу доволі поширена ще й така специфічна, унікальна форма фінансової установи, як кооперативні банки, що мають неприбуткову кооперативну природу, належать клієнтам – їх рівноправним власникам. Без цього виду фінансових установ кредитно-банківська система жодної країни не може вважатися повноцінною.

3. ГОЛОВНІ ВІДМІННОСТІ КООПЕРАТИВНИХ ТА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Головні відмінності кооперативних та комерційних банків, виділені на основі аналізу досвіду їхньої діяльності в багатьох країнах, наведені в табл. 1.

4. ПЕРСПЕКТИВИ КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АПК ТА АКТУАЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ АГРАРНИХ КООПЕРАТИВНИХ БАНКІВ

Банкрутство акціонерного комерційного банку “Україна”, який традиційно обслу-

Головні відмінності кооперативних та комерційних банків [1, 330]

Ознака	Кооперативні банки	Комерційні банки
Соціальні цілі	Організація фінансової самопомоги на основі об'єднання учасників	Не визначаються
Економічна мета	Надання фінансових послуг учасникам (членам), які одночасно є власниками і клієнтами	Отримання прибутку від надання фінансових послуг клієнтам для розподілу його між власниками
Статус	Неприбуткова організація	Підприємницька організація
Організаційна форма	Кооператив	Акціонерне товариство, ТОВ, приватна фірма
Управління	Демократичне. Кожен учасник має право одного голосу, незалежно від частки в пайовому капіталі банку	Приватно-групове. Кількість голосів пропорційна частці в статутному капіталі банку
Власники	Всі учасники (члени), незалежно від часу вступу. Членство відкрите з тенденцією до постійного розширення	Засновники чи акціонери. Кількість власників має тенденцію до обмеження
Клієнти	Виключно члени-власники*	Переважно особи, що не є власниками
Види послуг	Всі або окремі види банківських послуг, додаткові нефінансові послуги	Всі види банківських послуг
Приоритетні сектори	Сільськогосподарський та дрібний бізнес, домашні господарства	Велика промисловість, торгівля, менше – домашні господарства
Капітал	Початковий пайовий капітал є порівняно невеликим, але постійно зростає за рахунок нових членів. Велика зацікавленість у нагромадженні резервного капіталу	Статутний капітал вноситься при створенні, є порівняно великим та фіксованим. Низька зацікавленість у нагромадженні резервного капіталу
Тенденції системного розвитку	Формування "міцної піраміди" знизу-догори (місцеві банки – регіональні банки – національний кооп. банк)	Створення "сітки" згори-донизу (банк-відділення-філії)
Законодавче регулювання	Кооперативне та банківське законодавство	Підприємницьке та банківське законодавство
Державна підтримка	У вигляді пільгового оподаткування та кредитування, спрямування через ці банки державної допомоги окремим секторам та соціальним групам	У вигляді сприятливого правового поля
Державний нагляд	Національним банком з можливою передачею окремих функцій нагляду Центральному кооперативному банку	Національним (центральним) банком

* – кооперативні банки в багатьох країнах Європи можуть залучати вклади осіб, що не є учасниками (членами) банку, але кредити, як правило, надають переважно учасникам.

говував аграрний сектор, не було випадковим і стало значною системною втратою, що може мати суттєві наслідки для української економіки. Створення для обслуговування аграрного сектору економіки не кооперативного, а комерційного банку в процесі реорганізації державного

Агропромбанку було великою стратегічною помилкою. Цей банк від початку свого створення був приреченим, тому що, перейшовши на нову акціонерно-комерційну основу, був змушений традиційно обслуговувати аграрний сектор. А як свідчить досвід багатьох країн, кре-

дитування сільськогосподарського виробництва ніколи не було привабливим для комерційних банків. Це явище має багато причин, але всі вони зводяться до однієї – значному ризику при порівняно невеликих активах позичальників. Тому комерційні банки, як правило, віддають перевагу клієнтам з інших секторів – будівництва, промисловості, торгівлі, транспорту тощо. Фінансове ж обслуговування аграрного сектору в більшості країн світу здійснюють переважно кооперативні банки, власниками яких є самі сільгоспвиробники. Ці банки часто активно підтримує держава, і переважно через них здійснюється державна допомога національному аграрному сектору.

Нині від правильного вибору перспективної моделі фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектору залежить майбутнє українського села. Схема часткової компенсації з державного бюджету процентних ставок за кредитами комерційних банків дозволяє зменшити проблему кредитування сільгоспвиробників, але не вирішити її, оскільки має чотири суттєвих недоліки:

- щорічно з бюджету необхідно виділяти значні суми коштів, які потрапляють не сільгоспвиробникам, а власникам комерційних банків;
- шанс отримати кредити мають лише сильні господарства, які можуть надати прийнятну для банків заставу (частка таких господарств у загальній кількості товаровиробників незначна);
- комерційним банкам не вигідно кредитувати дрібних сільгоспвиробників, якими є переважна більшість фермерів, одноосібників та особистих підсобних господарств (тому понад 80% сільгоспвиробників залишаються поза сферою інтересів комерційних банків).
- існує значний системний ризик, бо власники комерційних банків у будь-який момент можуть встановити інші пріоритети й відмовитися від кредитування аграрного

сектору (при виникненні привабливіших умов кредитування в інших секторах економіки).

Інша модель вирішення проблем фінансово-кредитного обслуговування села шляхом створення державного земельного банку, яка активно обговорюється останнім часом, поряд з певними позитивними рисами має й кілька суттєвих недоліків:

- для створення державного земельного банку необхідно виділити значні кошти з державного бюджету;
- ефективність майбутнього державного управління цим банком можна небезпідставно поставити під сумнів (цей висновок підтверджує логіка приватизаційного процесу, який здійснюється внаслідок неспроможності держави ефективно управляти своєю власністю).

Існує також думка, що вирішити проблему кредитування села зможуть кредитні спілки, процес відродження яких триває в Україні вже понад 10 років. Дійсно, аналіз звітів, поданих кредитними спілками до Держфінпослуг [3], показав, що в Україні діє понад 500 кредитних спілок, які успішно розвиваються. Вони об'єднують майже 500 тис. громадян, мають сукупні активи 833 млн. грн., з яких близько 61% знаходяться в кредитах. Однак лише 4% кредитних спілок мають активи понад 5 млн. грн., а 26% спілок мають активи менше 50 тис. грн., 32% кредитних спілок мають менше 100 членів, в той час, як лише 19% кредитних спілок мають понад 1000 членів. При цьому слід зазначити, що переважна більшість кредитних спілок діє у великих промислових містах – Києві, Харкові, Донецьку, Дніпропетровську, Луганську, Запоріжжі, Одесі, Севастополі. Структура кредитного портфеля кредитних спілок розподіляється наступним чином: до 2% всіх кредитів – комерційні кредити; до 4% – кредити фермерам та особистим підсобним господарствам; до 8% – кредити на будівництво, реконструкцію та

ремонт житла; до 60 % – споживчі кредити; до 26 % – кредити на інші потреби.

Наведені дані доволі показові й свідчать про те, що **кредитування аграрного сектору не є пріоритетом для переважної більшості кредитних спілок**, а самі кредитні спілки – непристосована до потреб села модель кооперативних фінансових установ.

Звичайно, є окремі приклади кредитування кредитними спілками сільгоспвиробників. Так, кредитна спілка «Каса взаємодопомоги» (м. Полтава) в 2004 р. надала одному зі своїх членів-фермерів кредит у розмірі 200 тис. грн. на 2 роки під 19% річних для придбання комбайна вартістю 300 тис. грн. Можна навести й інші приклади. Але це – швидше виняток, ніж правило.

Тому питання місця і ролі кредитних спілок у забезпеченні потреб аграрного сектору економіки України в кредитних ресурсах залишається неоднозначним і дискусійним. Селяни потребують значного обсягу дешевих (під 12–15% річних) фінансових ресурсів. За підрахунками фахівців щорічна потреба у фінансуванні підприємств аграрного сектору становить 8–9 млрд. грн., з яких потреба фермерських господарств – близько 1 млрд., а особистих підсобних господарств – до 3 млрд. грн. Зрозуміло, що кредитні спілки об'єктивно не можуть навіть у віддаленій перспективі забезпечити ні таких процентних ставок, ні вказаних обсягів фінансування. Це під силу лише банкам.

5. МОЖЛИВА СТРУКТУРА СИСТЕМИ АГРАРНИХ КООПЕРАТИВНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Можливість створення в Україні кооперативних банків передбачена новою редакцією закону «Про банки та банківську діяльність» від 7.12.2000 р., у ст. 8 якого зазначено, що кооперативні банки створюють за принципом територіальності й поділяють на місцеві та центральний

кооперативні банки. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві (обласні) кооперативні банки.

Система аграрних кооперативних банків має будуватися за принципом знизу догори і складатися з 3-х рівнів, кожен з яких має відповідні функції (рис. 1).

Перший рівень кредитної кооперативної системи могли б формувати кредитні спілки (КС), що діють в районних центрах, та кредитні кооперативи (КК), членами яких є підприємства АПК. Ці організації формують основу системи, перебувають у власності селян і надають їм необхідні фінансові послуги. Слід зазначити, що необхідність створення таких організацій, як кредитні кооперативи зумовлена заборонаю кредитним спілкам надавати послуги юридичним особам. При законодавчому вирішенні цієї проблеми функції установ першого рівня могли б виконувати лише кредитні спілки.

Другий рівень системи формують безпосередньо обласні аграрні кооперативні банки. Це – повноцінні банківські установи, власниками і клієнтами яких є кредитні кооперативи та спілки.

Третій, національний рівень становить Центральний аграрний кооперативний банк, який логічно завершує побудову кооперативної фінансової системи аграрного сектору, об'єднуючи обласні аграрні кооперативні банки та кредитні кооперативи й спілки, що працюють із аграрним сектором.

6. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ СИСТЕМИ АГРАРНИХ КООПЕРАТИВНИХ БАНКІВ

Основні умови та можливі соціально-економічні наслідки створення в Україні системи аграрних кооперативних банків наведені в табл. 2.

Аналіз сучасних умов в Україні та вибіркове опитування сільгоспвиробників дали змогу зробити кілька важливих висновків для розробки стратегії побудови

КК - кредитні кооперативи; КС – кредитні спілки

Рис. 1. Перспективна модель національної системи аграрних кооперативних банків

кооперативної кредитної системи АПК. По-перше, нинішнє банківське та кооперативне законодавство не сприяє створенню ефективної системи сільської кредитної кооперації. По-друге, на даний час в Україні є окремі елементи (кредитні спілки) та умови (ініціативи в регіонах, певні фінансові ресурси та досвід) для того, щоб розпочати процес і закласти основи ефективної моделі кооперативної кредитної системи європейського зразка для аграрного сектору економіки, навіть без внесення суттєвих змін у законодавство. По-третє, переважна більшість українських сільгоспвиробників ще не готова до реальної та повноцінної фінансової участі у створенні системи аграрних кооперативних банків. Тому державі належить вирішальна роль у започаткуванні та здійсненні цього процесу.

Однак якщо держава не надасть фінансової підтримки для створення системи аграрних кооперативних банків, вона все одно може бути створена, хоча

це займе значно більше часу. В цьому випадку створення кооперативної кредитно-фінансової системи для аграрного сектору України може включати кілька послідовних етапів [4, 154–156].

Перший етап – самоорганізація кредитних спілок в окремих областях. У результаті цього мають бути створені й належним чином легалізовані обласні об'єднання (асоціації) кредитних спілок в областях. Вони візьмуть на себе виконання наступних функцій: навчання, консультування, юридичне та інформаційне супроводження кредитних спілок; аудит й аналіз фінансового стану своїх членів; поширення ідеї кредитної кооперації та допомога у створенні нових спілок; представлення руху кредитних спілок в органах влади та місцевого самоврядування. Асоціації почнуть формувати регіональні стабілізаційні фонди кредитних спілок, які поступово перетворяться у фонди гарантування вкладів, що суттєво збільшить можливість залучення спілками

**Умови та соціально-економічні наслідки створення системи
аграрних кооперативних банків в Україні**

Впровадження та ресурси	Соціально-економічний ефект
<p>Статутний капітал одного обласного кооперативного банку має становити 1 млн. євро, а центрального – 5 млн. євро.</p> <p>Для становлення повноцінної системи з 25 обласних і центрального кооперативних банків необхідно 30 млн. євро або 150 млн. гривень. Така сума щорічно виділяється з бюджету на компенсацію процентних ставок підприємств АПК і потрапляє до комерційних банків.</p> <p>Будувати систему кооперативних банків доцільно поетапно, починаючи з областей, де є необхідні передумови (кредитні спілки, підтримка влади тощо).</p> <p>На 1 область необхідно 5 млн. грн. Частина з них (5–10%) мають внести сільгоспвиробники, іншу – держава. При цьому додаткових ресурсів з бюджету не потребується. Достатньо залучити фінансові ресурси Державного фонду підтримки фермерства й перерозподілити для цього частину коштів, призначених для компенсації процентних ставок за банківськими кредитами.</p> <p>Виділена державою сума на формування статутного капіталу системи аграрних кооперативних банків може бути через певний час (3–5 років) повернута державі учасниками цих банків шляхом викупу державної частки.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кардинальне вирішення проблеми створення надійної та ефективної системи фінансово-кредитного обслуговування АПК. 2. Залучення через новостворену кредитно-кооперативну систему в реальний сектор економіки частини коштів, що знаходяться на руках у населення (за оцінками експертів ця сума сягає 10–20 млрд. дол. США). 3. Підвищення доходів селян за рахунок відсотків, що отримують на вкладені в систему аграрних кооперативних банків кошти (15–20% на рік від вкладеної суми). 4. Підвищення ефективності та збільшення обсягів виробництва традиційними сільгоспвиробниками за рахунок збільшення обсягів кредитування й зменшення плати за кредитні ресурси та фінансові послуги. 5. Значне збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства в дрібних особистих підсобних господарствах завдяки створенню доступного механізму отримання кредитів для переважної більшості селян. 6. Створення умов для розвитку нових виробничих і переробних потужностей та нових робочих місць у сільській місцевості. 7. Збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів за рахунок збільшення доходів селян та обсягів виробництва сільгосппродукції.

області зовнішніх фінансових ресурсів. Обласні асоціації аграрних кредитних спілок з часом стануть членами об'єднання кредитних спілок національного рівня (Національної асоціації кредитних спілок чи інших організацій).

Другий етап – створення на базі обласної асоціації кредитних спілок **Об'єднаної кредитної спілки (ОКС)**. Її головною функцією стане залучення вільних коштів кредитних спілок, банків та інших кредиторів для рефінансування кредитних спілок області та здійснення інших законних фінансових операцій. Це дасть змогу кредитним спілкам області стати стабільнішими і потужнішими фінансовими організаціями, які ефективно

управлятимуть своєю ліквідністю. Практично, **об'єднана кредитна спілка в своїй області де-факто стане прообразом кооперативного банку**, але з меншим набором послуг (так звану обмеженою ліцензією).

Третій етап – створення об'єднаними кредитними спілками областей **Центральної об'єднаної кредитної спілки (ЦОКС)**. Ця, створена на національному рівні фінансова установа виконуватиме роль АПЕКС-установи й завершить формування класичної 3-рівневої кооперативної кредитної системи в умовах несприятливого законодавства.

При цьому слід зазначити, що при

внесенні сприятливих змін у банківське законодавство формування кооперативної кредитної системи для аграрного сектору України може бути продовжено наступними етапами (четвертим і п'ятим), які дозволять вивести створену в результаті реалізації попередніх етапів кооперативну систему на новий якісний рівень.

Четвертий етап – реорганізація об'єднаних кредитних спілок областей у повноцінні обласні (місцеві) кооперативні банки. Це дасть змогу об'єднаним кредитним спілкам в областях стати кооперативними банками де-юре і розширити перелік здійснюваних для своїх членів операцій (так звана повна ліцензія). Отже, при сприятливому законодавстві об'єднані кредитні спілки в областях можуть легко і швидко перетворитись у повноцінні місцеві банківські установи з повним набором банківських послуг.

П'ятий етап – створення місцевими кооперативними банками Центрального аграрного кооперативного банку на національному рівні. Це може бути здійснено шляхом реорганізації ЦОКС, і буде логічним завершенням побудови повноцінної кооперативної банківської системи для аграрного сектору України, що відповідатиме аналогічним європейським системам. Центральний аграрний кооперативний банк поєднає всі місцеві кооперативні банки, кредитні кооперативи та спілки в єдину систему, надасть їм переваги великого системного банку без втрати незалежності й автономності. Ця кооперативна система

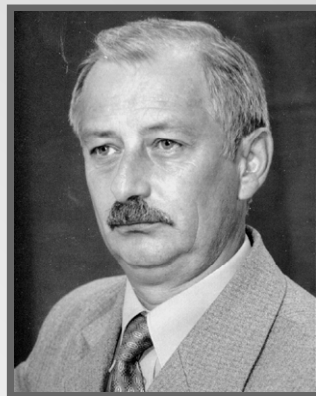
працюватиме в інтересах малих і середніх підприємств АПК, оскільки вони будуть її співвласниками і зможуть управляти нею через свої низові організації – кредитні спілки та кооперативи.

Таким чином, запропонований підхід дасть змогу за короткий час створити основу надійної та ефективної системи кооперативного кредитування аграрного сектору України, швидкість подальшого розвитку якої залежатиме від підтримки держави (внесення необхідних змін до законодавства й сприяння з боку держави). Але навіть без неї ця система розвиватиметься, хоч і значно повільнішими темпами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко В. В. *Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика)*. – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
2. Гончаренко В. В. *Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків // Вісник НБУ*. – 2002. – № 5, С. 29–31.
3. *Перша звітність кредитних спілок до Держфінпослуг // Україна-Бізнес*. – 2004. – № 27.
4. Гончаренко В. В. *Концептуальні підходи щодо створення системи аграрних кооперативних банків в Україні / Проблеми фінансової підтримки малих і середніх підприємств на селі / За ред. М. Я. Дем'яненка*. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 154–156.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто напрями розвитку сучасного банківського бізнесу в контексті глобальних фінансових процесів. Висвітлено проблеми участі вітчизняних комерційних банків у світових інтеграційних процесах, активізації інвестиційної активності та розширенні банківського бізнесу. Основну увагу зосереджено на підвищенні якості менеджменту вітчизняних комерційних банків.

The Considered directions of the development of the modern bank business in context of the global financial processes. Visvitleno problems of the participation of the domestic commercial banks in world integrations process, in activations of the investment activity, in expansion of the bank business. The Main attention concentrated quality on increasing of management of the domestic commercial banks.

Важливими напрямами розвитку сучасного банківського бізнесу в більшості розвинених країн світу стали:

- фінансова глобалізація;
- дерегулювання ринку банківських послуг;
- розвиток і вдосконалення інформаційних технологій;
- загострення конкуренції;
- зростання ризиковості, що призводить до кризових явищ у банківській діяльності.

Одним із найважливіших чинників, що вплинули на глибину змін у банківській справі є процес інтернаціоналізації, або глобалізації.

Процеси глобалізації розпочалися з інтернаціоналізації виробництва та реалізації продукції в межах “стратегії тріади”

Європи, Америки, Азії у 60-х р. XX ст. [1]. Інтернаціоналізація виробництва й реалізація товарів у будь-якій частині земної кулі зумовлює необхідність пошуків джерел фінансування суб’єктів та інструментів їх мобілізації, зумовлюючи розвиток фінансових ринків у напрямі глобальної стратегії. Остання передбачає розвиток фінансового ринку в напрямку розширення нових фондових інструментів на основі сучасних інформаційних технологій для купівлі-продажу грошових, валютних та фінансових ресурсів на глобальному фінансовому просторі в неперервному режимі часу. Основними суб’єктами глобального фінансового ринку, окрім ТНК та міжнародних фінансових організацій, є національні банки. Їхня участь у глобальних економічних процесах

проявляється в бурхливих процесах розширення сфери банківської діяльності за межами національних кордонів через створення мережі закордонних філіалів – з одного боку, й зростання кількості іноземних банків на даній території – з іншого.

Проблемам фінансової глобалізації та місця й ролі банків у її реалізації присвячені праці як зарубіжних авторів: Ханс-Ульріх Деринг, С. І. Долгов, Дж. Ф. Маршал, Жозет Перар, Рубенс Рипутро, Вільгельм Ханкель, так і вітчизняних: Б. В. Гунський, З. О. Луцишин, Ю. М. Пахомов, С. І. Соколенко.

Проте питання ролі глобалізації для вітчизняних комерційних банків, її наслідки для забезпечення стабільності, фінансової стійкості й надійності банківської системи України, здатності забезпечити формування довгострокових інвестицій залишаються ще недостатньо дослідженими.

За рівнем глобалізації фінансова галузь випереджає всі галузі регіональної економіки. Завдяки сучасним інформаційним технологіям, які є передумовою й чинником появи сучасних фінансових продуктів і глобального ринку, виникає банківський бізнес, що не має реальних кордонів. Зазначимо, що більшість світових банків вкладають значні кошти в свої інформаційні системи – від 15–25% сумарних операційних витрат. Більш того, значна кількість фінансових та банківських продуктів, а також сучасні методи управління ризиками, активами, пасивами та контроль і нагляд немислимі без відповідних засобів інформації та ноу-хау в інформаційних технологіях. Тому, розуміючи дану проблему, деякі економісти пропонують прискорити розвиток вітчизняної банківської системи випереджачими темпами порівняно з іншими секторами економіки з метою стимулювання їх піднесення у вигляді інвестицій, кредитів та нових банківських

продуктів. Однак, як свідчить зарубіжна й вітчизняна практика,¹ такий напрям розвитку вітчизняної банківської системи видається економічно та логічно необґрунтованим.

Основна функція банківської системи будь-якої країни – трансформаційна. Вона полягає у перетворенні грошових коштів у капітали, з одного боку, акумулюючи розрізнені й тимчасово не використані кошти одних клієнтів, спрямовує у вигляді кредиту в реальний сектор виробництва іншим, з іншого саме завдяки залученням коштів та розрахункам між клієнтами в банківській системі створюються можливості мультиплікативного зростання грошової маси в обігу. Тому стимулювання розвитку національної банківської системи у напрямі випереджаючих темпів зростання призведе до відриву її від реального сектору, в якому в перехідний до ринку період вкрай необхідні додаткові джерела для виробництва та реалізації продукції, зосередивши свою діяльність на спекулятивних операціях, що значно знизить рівень монетизації економіки. Проте стримування й адміністративне втручання в розвиток банківської системи може мати також негативний вплив – нездатність останньої у мобілізації коштів і зменшення реального кредитного та інвестиційного потенціалу призведе до зниження фінансової стійкості та ліквідності, і, як наслідок – недовіри до неї суб'єктів ринку. Очевидно, вирішення даної проблеми лежить між двома діаметрально протилежними напрямками, тобто, в необхідності надання можливості банківській системі в особі банків, керуючись економічними інтересами, розвиватися знизу й визначати,

¹ Особливо в період становлення вітчизняної банківської системи, коли остання, пройшовши шлях акціонування та приватизації і набувши інтенсивного руху, відірвалася від реального сектору економіки, залишивши його наодинці зі своїми проблемами.

скільки і яких банків потрібно на місцевих та регіональних рівнях, залишаючи за центральним банком питання дерегулювання банківського ринку.

Керівництво країни та центральний банк в особі НБУ повинні дерегулювати банківський ринок у напрямі встановлення й застосування економічних нормативів діяльності банків, інструментів грошово-кредитної політики, забезпечуючи стабільний, надійний та поступовий ринок банківської системи. Проте такий підхід охоплює лише один бік проблеми – забезпечення фінансової стійкості, надійності та ліквідності банківської системи. Адже встановлені рівні нормативів мають відносно мінімальний розмір і не стимулюють банків, які їх виконують або перевищують. Тому очевидно, що стимулювання через інші інструменти грошово-кредитної політики (обсягу резервування, ломбардної ставки, фактично досягнутого рівня обов'язкових нормативів) дозволять банкам збільшити масштаби кредитування реального сектору виробництва та фінансувати інвестиції. У системі регулювання діяльності вітчизняних комерційних банків відсутні якісні характеристики банку, зокрема такий важливий компонент, як якість його менеджменту. Адже відомо, що можна мати значний банківський капітал, але при низькій якості управління його розміщення може бути безнадійним або сумнівним щодо повернення. Тому відповідь на запитання наскільки раціонально та перспективно розміщувати капітал для отримання максимального доходу отримуємо на основі аналізу показників ефективності роботи банку. Найважливішими показниками його прибутковості є прибутковість активів (ROA), прибутковість капіталу (ROE) та чиста процентна маржа. Проте ці показники мають суттєві недоліки:

– за основу розрахунків ROA і ROE беруть балансові показники, а тому від-

рахування в резервні фонди і формування резервів від операцій можуть суттєво вплинути як на прибуток, так і на величину капіталу;

– показники не враховують наявних ризиків, адже високі значення ROE можуть свідчити як про ефективність, так і про збільшення ризикованості через відсутність резервів;

– показник чистої процентної маржі обчислюють відношенням маржі до загальних активів, навіть тих, що не генерують реальні сукупні доходи.

Тому, враховуючи ризиковість кредитних операцій на тлі загострення конкуренції, банки збільшують розмір сукупного доходу за рахунок непроцентних доходів. У зв'язку з цим в американській банківській практиці активно впроваджується оцінка прибутковості з урахуванням ступеня ризику (RAPM), що уособлює два основних методи: (RORAC) – дохід на капітал, скоригований на ступінь ризику та (RAROC) – скоригований на ступінь ризику дохід на капітал. Проте у вітчизняну банківську справу ці методи оцінки не можуть бути впроваджені, адже в їх основу покладено комп'ютерну обробку даних про фінансовий стан клієнта, який дозволяє точно визначити його кредито- та платоспроможність, виходячи із жорсткої логіки, а не інтуїції банківських працівників. Очевидно, що для запровадження систем об'єктивної оцінки та управління ризиками на основі інформаційних технологій необхідно комплексно на рівні держави вирішувати цю проблему: від створення системи масових електронних платежів, що дасть змогу аналізу, починаючи з фінансових потоків до створення картотеки сумнівних і безнадійних боржників.

Тенденції у світовій банківській сфері характеризуються укрупненням капіталу банків з метою забезпечення його стабільності та універсалізацією як запоруки концентрації своїх зусиль на вибраних

сферах діяльності. Вони, з одного боку, створюють загрозу конкуренції для вітчизняної банківської справи, а з іншого – вказують на шляхи їхнього розвитку для забезпечення своїх конкурентних засад на внутрішньому ринку й інтеграцію у світові глобальні процеси.

Очевидну недостатність рівня банківського капіталу вітчизняних комерційних банків можна продемонструвати, зіставляючи обсяги капіталу банківської системи України (1753,6 млн. євро) й одного з великих банків Німеччини – “Deutsche Bank Group” (29991 млн. євро), що становить близько 6%. Теоретично, всю нашу банківську систему може викупити один великий банк Німеччини. Враховуючи те, що у найближчому майбутньому в міжнародних фінансах зможуть вижити банки, які володіють активами не менше 200 млрд. дол., то виникають закономірні запитання: яким чином можна збільшувати рівень капіталізації вітчизняних комерційних банків? Яка їхня участь у внутрішньому фінансовому ринку, зокрема фінансуванні інвестицій у реальний сектор економіки?

На даний час одним із перспективних напрямів капіталізації для малих банків є їхня реорганізація. Практика свідчить, що зі зменшенням кількості комерційних банків зростає їх кредитна активність (відношення обсягу кредитних вкладень до обсягу ВВП). Так, починаючи з 1998 р. темпи зростання питомої ваги кредитних вкладень комерційних банків до ВВП зростали: у 1999 р. – 114,1%, 2000 р. – 122%, 2001 р. – 127% та 2002 р. – 131,4%. Відповідно зменшувалася кількість банків за реєстром: 1999 р. – 203, 2000 р. – 195, 2001 р. – 189, 2002 р. – 182 банки. Очевидно, це пояснюється концентрацією кредитних ресурсів та їх цільове спрямування на розвиток економіки. Тенденція концентрації капіталу відбувається й у провідних, економічно розвинених країнах. Так, у США третина активів банківської

системи, що налічує 12 тис. банків, сконцентрована в 650 найбільших банках. У вітчизняній банківській системі 6,4% банків володіють активами, що перевищують 1,3 млрд. грн., 7,6% – понад 2,5 млрд. грн., 21,7% – понад 0,2 млрд. грн. і найбільшу частку (64,3%) становлять банки, що мають активи, менші 0,2 млрд. грн.

Отже, збільшення ресурсної бази і, в першу чергу, власного капіталу є необхідною умовою розвитку й зміцнення банківської системи та її інтеграції у світову банківську систему.

Всесвітній банк давно пропонував скоротити кількість банків й укрупнити ті, що залишаться на основі синергетичного ефекту, тобто ціною коштів акціонерів і вкладників дрібних банків. Очевидно, що такий підхід може привести до більшої привабливості вітчизняної банківської системи на міжнародній арені й швидше вирішити проблему дефіциту кредитних ресурсів у національній економіці.

Якщо в світі тривають процеси концентрації капіталу й відповідно скорочується кількість банків (у США – на третину, до 10 тис., аналогічні ситуації спостерігаються в Європі), то в Україні фінансові ресурси розпоршені серед великої кількості дрібних банків (на 1.01.03 їх нараховувалося 134 при загальній кількості 157). Очевидно, що тільки 23 великих банки можуть потенційно виступати в ролі стратегічних інвесторів за умов певного рівня запасу достатності капіталу, нормативах великих кредитних ризиків та інших нормативів НБУ. Дерегулювання ринку банківських послуг через доведення нормативів – інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) та загальної суми інвестування (Н12) – не забезпечують повноцінної участі банків в інвестиційних процесах. Адже при розрахунку вищезазначених нормативів на суми інвестицій в асоційовані та дочірні компанії зменшується розмір регулятивного капі-

талу, який беруть для розрахунку не тільки нормативів інвестування, а й нормативу мінімального регулятивного капіталу (Н1), нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2), нормативів ризику (Н7), (Н8) та нормативу валютної позиції (Н13). Зрозуміло, що комерційні банки за таких умов не будуть формувати портфелі стратегічних інвестицій у реальний сектор економіки й не братимуть участі у формуванні фінансово-промислових груп. Тому, щоби стимулювати здійснення інвестицій у промисловий сектор, потрібно побудувати правильну і логічну систему нормативів, що регулюють діяльність банків. Проте цей захід лише відкриває перспективу участі банківського капіталу в інвестиційних процесах. Для реального фінансування інвестицій потрібна мотиваційна основа як для банків-кредиторів, так і для боржників, тобто виробнича необхідність, фінансова можливість та економічна доцільність суб'єктів даних відносин. Можливість фінансування інвестицій з боку банків пов'язана з двома чинниками – формуванням довгострокової ресурсної бази та наявністю конкретних інструментів фінансування (довгострокові інвестиційні кредити, формування портфельних інвестицій). Формування довгострокової ресурсної бази комерційних банків, залежить насамперед від залучень у господарський оборот грошових збережень населення. У вітчизняній банківській практиці за останні роки строкові збереження населення зростають як кількісно, так і питомою вагою обсягу залучених банками коштів. Так, на 1.03.2002 р. термінові вклади становили 7,5 млрд. грн. або 43,4% від залучених коштів, із них 5 млрд. грн. – термінові депозити фізичних осіб, що становили 75% обсягу термінових залучень. Враховуючи, що потенційно 23 великих банки можуть стати стратегічними інвесторами, й у зв'язку зі значним, як для банківської системи України, обсягом капіталу (на 01.01.2002 р. він становив

1753,6 млн. євро), можна констатувати, що нині є можливість інвестування коштів банківською системою. Більш того, проведення пенсійної реформи – поява недержавних пенсійних фондів, розвиток іпотечного житлового будівництва та розвиток страхового бізнесу – повинні зіграти суттєву роль у формуванні довгострокових ресурсів у банківській системі.

Разом з цим очевидно, що лише нарощування ресурсної бази й поліпшення, з точки зору термінів, її структури не забезпечить належного розвитку інвестиційної активності банків. Потрібно використовувати сукупність певних інструментів, пов'язаних із фінансуванням інвестицій. Окрім довгострокових інвестиційних кредитів, до них належить і формування портфельних інвестицій. Проте нерозвиненість ринку капіталів в Україні ставить під сумнів значний приплив інвестицій у найближчому майбутньому.

Однак наявність у вітчизняної банківської системи можливостей для фінансування інвестицій ще не означає їх реалізацію. Комерційні банки не мають потреби в довгостроковому кредитуванні з огляду на його ризикованість та часовий лаг щодо повернення основної суми і процентів за ним. Зростанню ризикованості в довгостроковому кредитуванні сприяють, поряд із внутрішніми причинами – підвищена ризикованість порівняно з іншими галузями економіки, малоефективні методи оцінки та регулювання ризиків, і зовнішні чинники – збитковість промислових підприємств (48%), у тому числі наявність непрацюючих (10%), законодавчі основи (відсутність законодавчого захисту кредиторів, спрощення процедури реалізації застави тощо), соціально-економічний клімат (довіра до влади та її органів, соціальна захищеність громадян, структура доходів та видатків населення). І хоча короткостроковому кредитуванню властиві ті ж чинники зростання ризику, проте банки завжди мають змогу диференціювати свій

кредитний портфель, враховуючи терміни й характер ризику в операціях зі своїми клієнтами. Адже з економічним зростанням 7–8% у 2003 р. необхідні додаткові джерела фінансування виробництва та реалізації продукції. Тому головна роль у цьому належить банкам.

Поряд із необхідністю в інвестиційній діяльності, комерційні банки зважують і її доцільність, тобто прибутковість довгострокових інвестиційних проектів. На даний час їхня ціна у вигляді сплати процентів доволі висока.

Розглядаючи процентні ставки за кредит як врівноваження попиту та пропозиції банківського кредиту, який надають у грошовій формі, варто зауважити, що пропозицію грошей необхідно розглядати загалом, враховуючи їхній обсяг і структуру, й ситуацію в економіці країни. Адже в умовах ринку відбувається вільний перерозподіл ресурсів (грошей) між кредитним, фондовим та валютним ринками внаслідок дохідності цих операцій. Тому, враховуючи основний закон грошового обігу, зокрема адекватність грошової і товарної маси, можна стверджувати, що обсяг і структура грошей в обігу обумовлені суспільним виробництвом, результат якого – створення та розподіл уречевленої доданої вартості. Отже, зростання пропозиції грошей, джерелом якої є приріст грошової маси, відбувається за рахунок приросту реальної доданої вартості й ВВП загалом та ефективності його розподілу. Ефективною вважається структура розподілу, при якій знижується частина споживання у невиробничих сферах, в результаті чого створюється передумова мультиплікативної пропозиції грошей і знижуються темпи приросту запасів товарно-матеріальних цінностей на різних стадіях відтворювального процесу, що зумовлює прискорення обігу товарно-грошової маси і, як наслідок, зростання обсягу реалізації.

Механізм мультиплікативної пропозиції

грошей полягає у створенні додаткової грошової маси шляхом кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів комерційними банками. Суть його в тому, що внесені в банк депозити або вклади, при наданні у позики клієнтам можуть багато разів переходити з одного комерційного банку в інший, створюючи додаткову грошову масу. Максимально можливу межу зростання грошової маси описують величиною грошового мультиплікатора:

$$m = \frac{1}{r},$$

де r – норма обов'язкового резервування.

Він показує, у скільки разів може зрости грошова маса в результаті кредитно-розрахункових операцій банківської системи.

В основі ціни кредиту лежить плата за залучені кошти. Для повернення довіри до банківської системи й залучення депозитів банки змушені утримувати депозитні ставки на доволі привабливому рівні – для юридичних осіб 7–15%, для фізичних – 18–22% [2]. Якщо врахувати, що частина їх резервується в обов'язковому порядку, то ціна залучення буде ще вищою. До цього слід додати “ціну” трансформації коштів до запитання у довгострокові кредити та компенсацію за ризиковість кредитної операції. Таким чином, ціна довгострокових кредитів є виправданою. Правда, знизити ціну кредиту можна за рахунок зниження операційних, управлінських та інших витрат, що можуть собі дозволити тільки великі банки. Таким чином, банкам доцільніше видавати “короткі кредити” з огляду на їхню дохідність, в основі якої лежить оборотність.

Отже, для інвестиційної активності вітчизняної банківської системи потрібно комплексно вирішувати проблеми, пов'язані як з інвестиційною привабливістю підприємств реального сектору економіки й формуванням сприятливого зовнішнього середовища, так і з внутрішньобанківсь-

кими чинниками. Наявні методи регулювання банківської діяльності доволі часто є неадекватними, зі значними протиріччями, що потребує додаткових зусиль із розробки нових методів оцінки й регулювання банківських ризиків та їх участі в інвестиційних процесах. З іншого боку, переорієнтація діяльності банків на нові продукти, в тому числі інвестування, потребує розвитку системи внутрішнього управління банківськими ризиками. На наш погляд, тільки великі банки (зі значними темпами капіталізації) здатні не лише збільшувати розміри й терміни кредитів, а й знижувати кредитні ризики і здешевлювати ціну кредитів. Такої думки притримується й НБУ, стимулюючи рівень капіталізації вітчизняної банківської системи через підвищення норми мінімального статутного капіталу. І хоча за останні роки магістральним напрямом банківської системи є нарощення капіталу, укрупнення банків, але на внутрішньому фінансовому ринку повинні працювати середні й малі банки. За ними зберігається роздрібний банківський бізнес, кредитування середнього й дрібного бізнесу та обслуговування фермерських господарств. Для їх виживання у складних конкурентних умовах, як показує світовий досвід, необхідні безпосередня близькість до клієнта, достатня забезпеченість клієнтів банківськими продуктами та вибір клієнтської бази. Адже в умовах кризи 1998 р. в Росії були визнані банкрутами 20 великих банків, в Україні – системоутворювальний банк “Україна”. Тому теза “доволі великий, щоби бути визнаним банкрутом” не завжди правильна, а залежить від здатності внутрішніх резервів банку протистояти кризі. Отже, в даному сенсі важливо не тільки задовольняти міжнародні вимоги стосовно достатності капіталу і відповідати тенденціям світової банківської системи, а й уміти ефективно

управляти наявним капіталом, використовувати нові технології, якісний менеджмент та кваліфікований персонал.

Розглянувши проблему впливу глобалізації на вітчизняну банківську систему, ми зробили наступні висновки:

- стратегічним напрямом розвитку національної банківської системи України є її спрямованість у світову банківську співдружність на основі глобалізації фінансових ринків;

- основою інтеграції вітчизняної банківської системи у світову є укрупнення банківського капіталу та зростання капіталізації, що сприятиме її фінансової стійкості та надійності;

- збереження в структурі банківської системи малих та середніх банків зумовлене роздрібним банківським бізнесом окремого кола клієнтів та умінням ефективно управляти наявним банківським капіталом;

- інформаційні технології стали невід’ємною частиною банківського бізнесу, тому запровадження у вітчизняну банківську практику сучасних методів управління ризиками, активами й пасивами та здійснення контролю потребують і відповідних інформаційних технологій;

- для участі банків в активізації інвестиційної активності потрібно комплексно вирішувати проблеми, пов’язані з інвестиційною привабливістю підприємств реального сектору, формуванням сприятливого зовнішнього середовища та внутрішньобанківськими чинниками.

Література

1. Деринг Ханс-Ульрих. *Універсальний банк – банк майбутнього. Фінансова стратегія на рубежі века: Пер. с нем. – М: Метод.отношения, 1999. – 384 с.*

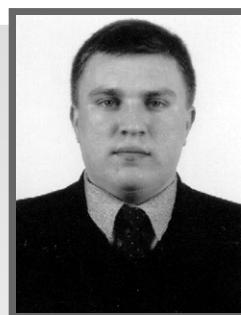
2. Руденко И. *Кредиты дешевыми не будут... пока // Фінансовый директор. – 2002. – № 3. – С. 38–40.*

ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

КВАСОВСЬКИЙ
Олександр Романович,
кандидат економічних наук

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВИХ ОКРУГІВ В УКРАЇНІ

Проведено комплексний аналіз проекту формування податкових округів, затвердженого наказом ДПА України від 07.10.2003 р. № 478, стосовно його оптимальності та запропоновано власний варіант формування податкових округів, що базується на одночасному врахуванні трьох базових критеріальних ознак збалансованості (територіальної цілісності; рівня соціально-економічного розвитку територій у межах податкових округів; величини податкового потенціалу регіону) й концептуальних підходів до соціально-економічного районування С. І. Дорогунцова та М. Д. Пістуна.

The complex project's analysis of forming tax districts, ratified by the Ukraine STA order of 07.10.2003, is conducted № 478, for the purpose its optimum and the own variant of forming of taxing districts, that is based on the simultaneous account of three base criteria signs of balanced (territorial wholeness; level of socio-economic development of territories within the limits of taxing districts; sizes of tax potential of region) and conceptual approaches by socio-economic districts of S. I. Doroguntsov and M. D. Pistun is offered.

Соціально-економічний стан в Україні, яка нині перебуває на стадії утвердження ринкових засад господарювання, потребує кардинального реформування як системи органів управління загальнодержавними фінансами загалом, так і модернізації податкової служби зокрема. Визна-

чальною метою трансформації одного з базових контролюючих органів країни повинна стати реалізація нової політики взаєморозуміння, довіри, партнерства між платниками податків і державою. Адже наявні проблемні аспекти, зумовлені тією чи іншою мірою недосконалістю сучас-

ного процесу адміністрування податків і зборів в Україні, без їх своєчасного розв'язання можуть мати не лише негативний суспільний резонанс у засобах масової інформації, а й призвести до різких соціальних виступів і протестів з боку платників податків. Тому модернізація податкової служби – процес невідворотний та об'єктивно виправданий.

Актуальність і практична значимість проблематики реформування системи фіскальних органів в Україні зумовлює непересічний інтерес до неї як у наукових колах, так і в середовищі керівного складу державної податкової служби (ДПС), на який безпосередньо покладено виконання цього завдання. Зокрема, заслуговують на увагу дослідження та публікації щодо реформування податкових органів провідних вітчизняних науковців В. Онищенко, А. Соколовської, Л. Тарангул, О. Данилова, Н. Фліссак, а також фахівців-практиків Ю. Кравченка, О. Шитрі, В. Москаленко, Ф. Ярошенка [5; 6; 7; 13; 14]. При цьому в межах процесу модернізації Державної податкової адміністрації (ДПА) України надзвичайно важливе місце займає питання формування оптимально збалансованих податкових округів, адже від створення вдалої структури підрозділів ДПС на регіональному рівні залежать ефективність реформи загалом, соціально-економічний розвиток окремих територій, а також можливості й перспективи подальшого вдосконалення адміністрування податків, зборів та обов'язкових платежів. Незважаючи на те, що податківці вже запропонували власний варіант об'єднання обласних ДПА в податкові округи він, на наш погляд, далекий від досконалості й потребує істотного доопрацювання, в тому числі з точки зору визначення переліку найбільш адекватних критеріїв для такої консолідації.

Таким чином, вважаємо за необхідне в даній статті зупинитися на розгляді окремих суперечливих моментів і невирішених питань щодо модернізації ДПС в

Україні, зосередивши особливу увагу на проблемних аспектах формування податкових округів, і запропонувати можливі шляхи їх подолання.

Зазначимо, що доцільність удосконалення організаційно-функціональної структури ДПА України обумовлена потребою в зменшенні вартості процесу адміністрування податкових платежів. Так, незважаючи на те, що у 2000 р. надходження до державної скарбниці на одну гривню витрат на податкове адміністрування помітно зросли (з 29,6 до 49,1 грн. або в 1,7 разу), в 2001–2002 рр. економічна ефективність видатків на податкове супроводження суб'єктів підприємницької діяльності з боку податкових органів не тільки не підвищилась, але навіть дещо зменшилась (особливо варто відзначити вкрай низьку фіскальну віддачу від податкового супроводження суб'єктів малого підприємництва) (табл. 1). Крім цього, вказаний показник був істотно меншим (у 2–4 рази), ніж у розвинутих ринкових країнах, де витрати на утримання фіскального апарату держави, як правило, не перевищують 0,5–1,0% обсягу мобілізованих ним бюджетних надходжень.

Вищевказане дає підстави стверджувати, що один із основоположних принципів оптимального оподаткування, а саме економічність (дешевизна) мобілізації податків і зборів та контролю за їх справлянням з боку фіскальних органів для збільшення фінансових ресурсів у розпорядженні держави, в Україні належним чином не реалізований. Це є переконливим теоретичним аргументом на користь проведення якомога швидшої реорганізації вітчизняної системи податкових органів.

Об'єктивну необхідність зміни чинної організаційної структури податкової служби визнають і самі податківці, що безпосередньо відображено в Стратегічному плані розвитку ДПС України до 2013 р., затвердженому наказом ДПА

Таблиця 1

Економічна ефективність адміністрування податків та зборів органами ДПС України в 1999–2002 рр. (розраховано за даними ДПА України і [1, 7])

Показники	1999	2000	2001	2002
Загальні надходження до зведеного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів, які контролюються ДПА України, млн. грн.	26730	31930	36341	41916
У т. ч. надходження до зведеного бюджету від малого підприємництва, млн. грн.	7083,4	8644,7	8323,1	9766,4
у % до загальних надходжень	26,5	27,1	22,9	23,3
Загальні витрати на податкове супроводження суб'єктів підприємницької діяльності органами ДПА України, млн. грн.	902,2	649,7	798,6	860,6
У т. ч. видатки на податкове супроводження суб'єктів малого підприємництва, млн. грн.	410,5	293,0	400,9	476,8
у % до загальних витрат	45,5	45,1	50,2	55,4
Надходження до бюджету на одну гривню витрат на податкове адміністрування, грн.	29,6	49,1	45,5	48,7
Надходження до бюджету на одну гривню витрат на податкове адміністрування в сфері малого підприємництва, грн.	17,3	29,5	20,8	20,5

України від 07.04.2003 р. № 160. Він передбачає такі послідовні кроки: перший етап (2003–2007 рр.) – реорганізація податкових органів, впровадження пілотних проектів з модернізації діяльності фіскальних органів, зокрема щодо реєстрації платників податків, обліку податкових надходжень, управління документообігом; другий етап (2008–2013 рр.) – завершення реорганізації податкових органів та їх консолідація з виконанням усіх заходів соціально-психологічного захисту, впровадження модернізованих операційних та управлінських процесів діяльності податкової служби, навчання працівників та впровадження інформаційно-аналітичної системи ДПС України.

Реформа організаційної структури ДПС України відбуватиметься на рівні обласних ДПА, а саме передбачається зменшення їхньої кількості з 27 до 10 податкових округів. Причому проект консолідації органів податкової служби, затверджений наказом ДПА України від 07.10.2003 р. № 478, передбачає функціонування таких податкових округів: 1) Кримський округ (АР Крим та м. Севастополь); 2) Київський

округ (м. Київ, Київська, Чернігівська області); 3) Львівський округ (Львівська, Волинська, Рівненська області); 4) Івано-Франківський округ (Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська області); 5) Вінницький округ (Вінницька, Хмельницька, Житомирська області); 6) Одеський округ (Одеська, Миколаївська, Херсонська області); 7) Дніпропетровський округ (Дніпропетровська, Запорізька області); 8) Донецький округ (Донецька, Луганська області); 9) Черкаський округ (Черкаська, Полтавська, Кіровоградська області); 10) Харківський округ (Харківська, Сумська області).

Зазначимо, що вже на початковому етапі реформи податкових органів відслідковуються її певні недоліки. Так, у Концепції вдосконалення організаційної структури ДПС України стверджується, що зменшення кількості податкових органів на рівні областей спричинить відповідне зменшення кількості керівного складу та працівників на 20–30%. Однак аналіз, проведений нами по Івано-Франківському податковому округу, свідчить про зворотну ситуацію (табл. 2).

**Чисельність персоналу по Івано-Франківському податковому округу,
чол. (розраховано за даними ДПА України)**

№ з/п	Адміністративна область	Чисельність працівників у діючій структурі	Розрахункова чисельність у майбутній структурі	Абсолютне відхилення (+/-)
1.	Івано-Франківська область	1236	1082	-154
2.	Закарпатська область	837	1286	+449
3.	Чернівецька область	700	827	+127
4.	Тернопільська область	885	1135	+250
5.	Загалом по округу	3658	4330	+672

За даними табл. 2, зменшення кількості працівників податкової служби спостерігається лише в Івано-Франківській області. В самому ж Івано-Франківську чисельність працівників знизиться з 544 до 389, і це при тому, що дане місто буде центром податкового округу, а Івано-Франківська міжрайонна державна податкова інспекція (МДПІ), крім обласного центру обслуговуватиме Тисменицький, Богородчанський, Надвірнянський, Тлумачький райони та місто Яремча.

Найбільш суттєвим є збільшення персоналу в Закарпатській області, зокрема, в Мукачевській МДПІ – на 187 чол., Тячівській МДПІ – на 217 чол.

Виправданим, на нашу думку, є збільшення кількості працівників податкової служби хіба що на Тернопільщині, де передбачається створення Центру обробки документів (ЦОД), що буде єдиним у Західній Україні.

Отже, вважаємо, що кадрова політика ДПА України потребує детальнішого наукового обґрунтування й доопрацювання, адже необґрунтоване збільшення персоналу в податкових округах може призвести до додаткових витрат на закупівлю приміщень, меблів, оргтехніки тощо.

Зазначимо також, що згідно з Концепцією вдосконалення організаційної структури ДПС України передбачається також суттєве зменшення кількості ДПІ на районному рівні, а саме замість 463 буде

приблизно 150 МДПІ, що, на думку авторів реформи, сприятиме економії витрат на утримання податкових органів. Натомість, відповідно до проведеного аналізу, реального скорочення структурних підрозділів ДПС практично не відбуватиметься, оскільки зменшення районних інспекцій супроводжуватиметься відповідним збільшенням кількості відділень (табл. 3), що в основі робить організаційну реформу формальною. До того ж, на нашу думку, подібна консолідація призведе до зростання накладних витрат на транспорт, телефонний зв'язок, передачу та обмін електронною інформацією.

Отже, загалом по Україні кількість структурних підрозділів ДПС на районному рівні (інспекцій та відділень) практично не зміниться: 665 одиниць у діючій нині ДПА та 660 після реформи, а сподівання на те, що укрупнення податкових інспекцій забезпечить економію адміністративно-бюрократичних витрат, пов'язаних з їх функціонуванням, викликає сумніви.

Зазначимо, що в процесі формування податкових округів, які були б адекватними (чи принаймні не суперечили) адміністративно-територіальному устрою держави, визначальним є правильний вибір його критеріїв. Тому доцільно розглянути критерії проведення консолідації органів податкової служби, розроблених Департаментом розвитку та модернізації ДПС спільно з робочою групою з розробки Плану консолідації органів ДПС України

Таблиця 3

**Зміна кількості структурних підрозділів ДПС України на районному рівні
внаслідок модернізації (розраховано за даними ДПА України)**

№ з/п	Назва податкового округу (згідно з Проектом ДПС)	Кількість інспекцій / відділень		
		в існуючій ДПС	після модернізації	абсолютна зміна (+/-)
1.	Кримський	19/7	7/20	-12/+13
2.	Київський	47/16	20/41	-27/+25
3.	Львівський	39/26	15/50	-24/+24
4.	Івано-Франківський	53/12	13/50	-40/+38
5.	Вінницький	44/31	13/62	-31/+31
6.	Черкаський	31/38	11/60	-20/+22
7.	Одеський	56/22	15/62	-41/+40
8.	Дніпропетровський	51/23	21/54	-30/+31
9.	Донецький	68/23	22/67	-46/+44
10.	Харківський	39/18	15/41	-24/+23
11.	Всього по ДПС	447/218	153/507	-294/+289

(табл. 4), а також, по можливості, проаналізувати, наскільки вони були дотримані у вищезгаданому проекті створення податкових округів, запропонованому податківцями.

Як видно з табл. 5, за критерієм

рівномірності розподілу за кількістю населення у 2001–2002 рр. достатньо збалансованими були чотири податкових округи (Львівський, Івано-Франківський, Вінницький та Одеський), де відхилення (в більший або менший бік) від показника

Таблиця 4

Критерії формування податкових округів та МДПІ згідно з Проектом ДПС України

№ з/п	Зміст критерію	Податковий округ	МДПІ
1.	Рівномірність розподілу за кількістю населення	враховується	враховується
2.	Рівномірність розподілу за кількістю платників податків	враховується	враховується
3.	Географічна близькість територій, що підлягають об'єднанню	враховується	враховується
4.	Забезпеченість власними приміщеннями	враховується	враховується
5.	Забезпеченість інформаційно-обчислювальною технікою й телекомунікаційними мережами	враховується	враховується
6.	Можливість комплектування нових штатів регіональних ДПА, МДПІ, ЦОД та ТЦ за рахунок місцевих спеціалістів	враховується частково	враховується частково
7.	Максимально можливе збереження існуючої відстані між платником податків та МДПІ. Врахування наявного стану традиційних засобів зв'язку (залізничних, автомобільних та інших шляхів сполучення)	не враховується	враховується
8.	Обсяг роботи для ЦОД за окремими видами документів	не враховується	не враховується
9.	Географічна близькість територій податкових округів, що буде обслуговуватись в ЦОД	не враховується	не враховується
10.	Наявність вільного телефонного доступу з будь-якого населеного пункту регіонів	не враховується	не враховується

**Середньорічна чисельність населення в податкових округах згідно
з Проектом ДПА України в 2001–2002 рр.
(розраховано за даними Держкомстату України [2, 119])**

№ з/п	Назва і територіальні межі податкового округу	2001			2002		
		Кількість населення, тис. осіб	Відхилення від усередненого показника ("+" або "-")		Кількість населення, тис. осіб	Відхилення від усередненого показника ("+" або "-")	
			абсолютне, тис. осіб	відносне, %		абсолютне, тис. осіб	відносне, %
1.	Кримський округ (АР Крим і м. Севастополь)	2422,3	-2443,9	-50,2	2404,0	-2416,3	-50,1
2.	Київський округ (м. Київ, Київська, Чернігівська області)	5698,9	+832,7	+17,1	5667,1	+846,8	+17,6
3.	Львівський округ (Львівська, Волинська, Рівненська області)	4875,2	+9,0	+0,2	4845,1	+24,8	+0,5
4.	Івано-Франківський округ (Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська області)	4744,0	-122,2	-2,5	4719,4	-100,9	-2,1
5.	Вінницький округ (Вінницька, Хмельницька, Житомирська області)	4614,6	-251,6	-5,2	4564,8	-255,5	-5,3
6.	Одеський округ (Одеська, Миколаївська, Херсонська області)	4930,1	+63,9	+1,3	4882,0	+61,7	+1,3
7.	Дніпропетровський округ (Дніпропетровська, Запорізька області)	5525,8	+659,6	+13,6	5466,3	+646,0	+13,4
8.	Донецький округ (Донецька, Луганська області)	7430,4	+2564,2	+52,7	7329,4	+2509,1	+52,1
9.	Черкаський округ (Черкаська, Полтавська, Кіровоградська області)	4189,1	-677,1	-13,9	4136,1	-684,2	-14,2
10	Харківський округ (Харківська, Сумська області)	4232,0	-634,2	-13,0	4188,3	-632,0	-13,1
	Середня кількість населення на податковий округ	4866,2	X	X	4820,3	X	X

середньої чисельності населення на один округ були незначними як в абсолютному, так і відносному вимірах. Менш рівномірний розподіл населення спостерігається в таких округах, як Київський (відхилення від усередненого показника становить відповідно +17,1% у 2001 р. і +17,6% у 2002 р.), Дніпропетровський (+13,6 і +13,4%), Черкаський (-13,9 і -14,2%) та Харківський (-13,0 і -13,1%).

Найбільшими є розбіжності у Кримському та Донецькому податкових округах. Так, у першому з них середньорічна чисельність населення була нижчою від вищезгаданого показника на 2443,9 тис. чол або 50,2% у 2001 р. та на 2416,3 тис. чол або 50,1% у 2002 р., а в другому – перевищувала його відповідно на 2564,2 тис. чол або 52,7% та 2509,1 тис. чол або 52,1%.

Враховуючи об'єктивну наявну значну розбіжність у густоті розселення жителів по території України, вважаємо, що досягти одночасного дотримання критеріїв географічної близькості територій, що підлягають об'єднанню, та рівномірності розподілу за кількістю населення нереально.

Безумовно, аналогічна ситуація буде характерною й для критерію рівномірності розподілу за кількістю платників податків. До того ж, використання даного критерію без урахування структури платників податків, на наш погляд, є не зовсім коректним, тому що, наприклад, економічна ефективність податкового супроводження суб'єктів малого підприємництва є більш ніж у 2 рази нижчою порівняно зі структурами великого і середнього бізнесу (див. табл. 1), тобто при однаковій вартості витрат на адміністрування податків фінансова віддача буде більш ніж удвічі меншою. Таким чином, вважаємо, що врахування перших двох з наведеного вище переліку критеріїв (див. табл. 4) є не обов'язковим, а, можливо, й недоцільним.

На наш погляд, такі критерії, як забезпеченість власними приміщеннями та інформаційно-обчислювальною технікою, телекомунікаційними мережами також повинні відігравати допоміжну роль у формуванні податкових округів, оскільки одним із завдань модернізації є вирівнювання ступеня забезпечення матеріально-технічною базою структурних підрозділів податкової служби шляхом її інноваційного розвитку.

При формуванні регіональних податкових округів більшу увагу потрібно приділити останнім п'яти критеріям, адже це дасть змогу мінімізувати загальні витрати, пов'язані з консолідацією органів ДПС, а також підвищить оперативність у процесі адміністрування податків і зборів. Крім цього, нам імпонує позиція Л. Л. Тарангул щодо використання наступних критеріїв при виділенні податкових округів:

територіальна цілісність; рівень соціально-економічного розвитку територій у межах податкових округів; величина податкового потенціалу регіону [10]. Тому спробуємо оцінити, наскільки відповідає даним критеріям (звичайно, за винятком першого) запропонований вищезгаданий варіант поділу України на податкові округи.

Як було зазначено, найбільш точним і вваженим для визначення величини податкового потенціалу регіону ми вважаємо підхід, який передбачає його обчислення на основі показника створеної на певній території валової доданої вартості, що, по суті, виступає об'єктом оподаткування найважливішими з фінансової точки зору податками та джерелом їх сплати, з урахуванням відповідних податкових пільг та сум недоїмки, погашення котрої передбачається у певному періоді. Тому проведена нами оцінка проекту створення податкових округів стосовно дотримання в ньому критерію рівномірності розподілу за величиною податкового потенціалу базується саме на показникові валової доданої вартості за визначеними податковими округами, розрахованому шляхом сумування відповідних показників за регіонами, що входять до складу того чи іншого податкового округу (табл. 6).

З урахуванням вищесказаного, на основі розрахункових даних табл. 6 можна з високим ступенем достовірності стверджувати, що у запропонованому варіанті податковий потенціал майже всіх податкових округів (за винятком хіба що Одеського) у 2000–2001 рр. істотно відрізнявся від середнього показника на один податковий округ. А найбільш потужними були Київський (обсяг створеної валової доданої вартості перевищував усереднений показник відповідно на 79,1% у 2000 р. і 124,1% у 2001 р., Донецький (+71,6 і +65,4%) та Дніпропетровський (+50,2 і +32,6%) округи, що є закономірним, оскільки в

даних регіонах сконцентрований фінансовий і виробничий капітал країни. Решта ж податкових округів за податковим потенціалом помітно відставали від середнього рівня, особливо Кримський (об'єми валової доданої вартості були нижчими від середніх значень відповідно на 65,7% у

2000 р. та 63,5% у 2001 р.). Причому у вказаний період у семи потенційних податкових округах (Київському, Львівському, Івано-Франківському, Вінницькому, Одеському, Черкаському та Харківському) спостерігалася тенденція до збільшення відносної величини відхилень від усе-

Таблиця 6

Валова додана вартість за податковими округами згідно з Проектом ДПА України у 2000–2001 рр. (розраховано за даними Держкомстату України [11, 44])

№ з/п	Назва і склад податкового округу	2000			2001		
		Валова додана вартість у фактичних цінах, млн. грн.	Відхилення від усередненого показника (“+” або “-“)		Валова додана вартість у фактичних цінах, млн. грн.	Відхилення від усередненого показника (“+” або “-“)	
			абсолютне, млн. грн.	відносне, %		абсолютне, млн. грн.	відносне, %
1.	Кримський округ (АР Крим і м. Севастополь)	4739	-9060	-65,7	6690	-11640	-63,5
2.	Київський округ (м. Київ, Київська, Чернігівська області)	24714	+10915	+79,1	41071	+22741	+124,1
3.	Львівський округ (Львівська, Волинська, Рівненська області)	10558	-3241	-23,5	13363	-4967	-27,1
4.	Івано-Франківський округ (Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська області)	8434	-5365	-38,9	10893	-7437	-40,6
5.	Вінницький округ (Вінницька, Хмельницька, Житомирська області)	9586	-4213	-30,5	11792	-6538	-35,7
6.	Одеський округ (Одеська, Миколаївська, Херсонська області)	12734	-1065	-7,7	16877	-1453	-7,9
7.	Дніпропетровський округ (Дніпропетровська, Запорізька області)	20731	+6932	+50,2	24308	5978	+32,6
8.	Донецький округ (Донецька, Луганська області)	23681	+9882	+71,6	30314	11984	+65,4
9.	Черкаський округ (Черкаська, Полтавська, Кіровоградська області)	11050	-2749	-19,9	13402	-4928	-26,9
10	Харківський округ (Харківська, Сумська області)	11766	-2033	-14,7	14586	-3744	-20,4
	Середня валова додана вартість у розрахунку на один податковий округ	13799	X	X	18330	X	X

редненого показника на один округ, що свідчить про зростання нерівномірності розподілу за рівнем податкового потенціалу при застосуванні даного варіанту розподілу.

Одним із найважливіших комплексних індикаторів, що характеризують ступінь соціального та економічного розвитку конкретної території, є обсяг створеної на ній валової доданої вартості на одну особу. Тому для проведення аналізу дотримання критерію рівномірного розподілу за рівнем соціально-економічного розвитку територій в межах податкових округів було використано згаданий показник.

Як свідчать дані табл. 7, у проектному варіанті формування податкових округів також не має належного їх збалансування за рівнем соціально-економічного розвитку територій, які входять до їх складу. Так, у 2001 р. достатнім можна вважати дотримання вищезгаданого критерію хіба що лише у трьох податкових округах (Одеському, Донецькому і Харківському), більш-менш прийнятна відповідність спостерігалася ще у двох – Дніпропетровському і Черкаському округах. Кардинально вирізнявся в позитивний бік за ступенем соціально-економічного розвитку Київський округ (величина

Таблиця 7

**Валова додана вартість у розрахунку на одну особу за територіями,
що входять до складу податкових округів згідно
з Проектом ДПА України у 2001 р.
(розраховано за даними Держкомстату України [11, 45])**

№ з/п	Назва і склад податкового округу	Валова додана вартість у розрахунку на одну особу, грн.	Відхилення від усередненого показника (“+” або “-“)	
			абсолютне, грн.	відносне, %
1.	Кримський округ (АР Крим і м. Севастополь)	2762	-1004	-26,7
2.	Київський округ (м. Київ, Київська, Чернігівська області)	7207	+3441	+91,4
3.	Львівський округ (Львівська, Волинська, Рівненська області)	2741	-1025	-27,2
4.	Івано-Франківський округ (Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська області)	2296	-1470	-39,0
5.	Вінницький округ (Вінницька, Хмельницька, Житомирська області)	2555	-1211	-32,2
6.	Одеський округ (Одеська, Миколаївська, Херсонська області)	3423	-343	-9,1
7.	Дніпропетровський округ (Дніпропетровська, Запорізька області)	4399	+633	+16,8
8.	Донецький округ (Донецька, Луганська області)	4080	+314	+8,3
9.	Черкаський округ (Черкаська, Полтавська, Кіровоградська області)	3199	-567	-15,1
10.	Харківський округ (Харківська, Сумська області)	3447	-319	-8,5
	Середня валова додана вартість на одну особу по Україні	3766	X	X

валової доданої вартості в розрахунку на одну особу перевищувала аналогічний середній показник по Україні на 3441 грн. або 91,4%), а решту податкових округів істотно відставали за власними параметрами вказаного показника від середньодержавного рівня: Кримський – на 26,7%, Львівський – на 27,2%, Вінницький – на 32,2 %, а Івано-Франківський округ найбільше – на 39,0%.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що, як і у випадку з критеріями, розробленими безпосередньо податківцями, через об'єктивні причини нині неможливо забезпечити поділ території України на податкові округи таким чином, щоби повною мірою паралельно задовольнялися три критеріальні ознаки, запропоновані Л. Л. Тарангул. Це пояснюється істотними розбіжностями в забезпеченні регіонів фінансовими, трудовими й природними ресурсами, розмірах нагромадженого виробничого потенціалу та рівнях розвитку підприємницької діяльності, закладених протягом десятиліть, й усунути котрі протягом короткотермінового періоду просто нереально. Тому вважаємо, що на даний час, поряд із частковим (у межах наявних можливостей) врахуванням вищезазначених критеріїв, формування податкових округів повинно здійснюватися на основі соціально-економічного районування.

Проблема в тому, що офіційно в Україні відсутня система соціально-економічних районів, хоча в науковому плані є значні напрацювання в цій сфері. Це, зокрема, розробки Ф. Д. Заставного, В. А. Поповкіна, М. Д. Пістуна, О. І. Шаблія, М. І. Долішнього, М. М. Паламарчука та ін. Саме тому доцільно детальніше розглянути наукові підходи до комплектування соціально-економічних районів в Україні [3; 4; 8; 9; 12].

Так, наприклад, Ф. Д. Заставний в межах трьох макрорайонів (Східний, Західний, Південний) виділив дев'ять мезорайонів – Донецький (Донецька, Луганська області), Придніпровський

(Дніпропетровська та Запорізька), Північно-Східний (Полтавська, Сумська, Харківська), Центральнo-Поліський (Київська, Житомирська, Чернігівська), Причорноморський (Миколаївська, Одеська, Херсонська області та АР Крим), Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька), Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька), Центральнo-Український (Кіровоградська, Черкаська), Західно-Поліський (Волинська, Рівненська) [3]. В даному випадку вчений взяв за основу господарську однорідність територій, відмінності в господарській спільності груп адміністративних областей та за рівнем розвитку й профілем господарства, обсяг виробництва товарної продукції з розрахунку на одного жителя.

В. А. Поповкін у праці "Регіонально-цілісний підхід в економіці" здійснив та обґрунтував поділ України на п'ять макрорайонів [9]. Критеріями їх виділення були природні, економічні, соціально-демографічні, історико-етнічні умови й чинники. Запропонована концепція передбачала виділення наступних районів: 1) Центральнo-Український (Київська, Чернігівська, Житомирська, Черкаська та Кіровоградська області); 2) Донбас і Нижнє Подніпров'я (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька області); 3) Слобідська Україна (Харківська, Сумська, Полтавська області); 4) Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим); 5) Західноукраїнський (Рівненська, Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Вінницька, Хмельницька, Закарпатська, Чернівецька області).

Розробляючи моделі регіональної політики, а також стратегічні орієнтири соціально-економічного розвитку регіонів, група науковців (М. І. Долішній, М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук, Л. Т. Шевчук) виділяє наступну схему соціально-економічного районування: Центральний (Вінницька, Житомирська, Київська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська);

Західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька); Донецький (Донецька, Луганська); Причорноморський (Миколаївська, Одеська, Херсонська, АР Крим); Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська) та Харківський (Полтавська, Харківська, Сумська). Здійснюючи такий поділ, вчені намагалися максимально врахувати нерозривність економічних та соціальних процесів у регіонах країни.

Доволі схожими є погляди на мережу економічних районів в Україні С. І. Дорогунцова та М. Д. Пістуна, які виділяють 9 регіонів [8]. Спільними є Донецький район (Донецька, Луганська області), Подільський (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька), Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська), Східний (Сумська, Полтавська, Харківська), Карпатський (Львівська, Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська) та Кримський (АР Крим та м. Севастополь).

Водночас розбіжності цих підходів стосуються центральної частини України. С. І. Дорогунцов виокремлює Поліський (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська області та м. Київ), Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька) та Центральний (Черкаська, Кіровоградська області) райони. М. Д. Пістун, крім шести спільних, пропонує Північно-Західний (Волинська, Рівненська області), Центральний (Київська, Чернігівська, Черкаська, Житомирська області та м. Київ), Південно-Східний (Кіровоградська, Запорізька, Дніпропетровська області) райони.

Таким чином, вітчизняні науковці виробили значний арсенал соціально-економічного районування в Україні, однак жоден із перелічених варіантів не став базовим при формуванні податкових округів. Зважаючи на вищезазначені аргументи, вважаємо за доцільне переглянути проект консолідації органів ДПС України, використавши програмно-цільовий метод.

Економічний ефект його застосування полягатиме в досягненні максимально можливої адекватності мережі фінансиских органів до регіональної специфіки, комплексності господарства, раціоналізації системи внутрішньо- та міжрегіональних зв'язків, у найбільш повному та ефективному використанні природних, матеріальних і трудових ресурсів. Отже, модернізацію податкової служби нині потрібно проводити за визначеною програмою, яка б передбачала одночасне проведення адміністративної реформи, офіційного державного затвердження соціально-економічних районів та формування податкових округів.

Враховуючи теоретичні напрацювання в сфері регіоналістики та беручи до уваги ряд базових критеріїв (соціальні та економічні зв'язки в регіонах, географічна близькість та цілісність, рівень соціально-економічного розвитку територій в межах податкових округів, рівномірність розміщення податкового потенціалу територій тощо), пропонуємо наступну мережу податкових округів в Україні: 1) Кримський округ (АР Крим та м. Севастополь, центр – м. Сімферополь); 2) Столичний округ (м. Київ, Київська, Чернігівська, Житомирська, Черкаська області, центр – м. Київ); 3) Західний округ (Львівська, Волинська, Рівненська області, центр – м. Львів); 4) Карпатський округ (Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області, центр – м. Івано-Франківськ); 5) Подільський округ (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області, центр – м. Хмельницький); 6) Південний округ (Одеська, Миколаївська, Херсонська області, центр – м. Миколаїв); 7) Центральний округ (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області, центр – м. Дніпропетровськ); 8) Східний округ (Донецька, Луганська області, центр – м. Донецьк); 9) Харківський округ (Харківська, Сумська, Полтавська області, центр – м. Харків).

Таким чином, порівнюючи податкові округи Проекту, затвердженого наказом

ДПА України від 07.10.2003 р. № 478 та запропонований нами варіант консолідації, без змін залишилися Львівський, Донецький, Одеський та Кримський округи.

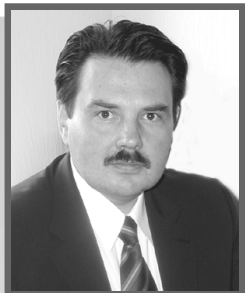
Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, підкреслимо, що створення податкових округів в Україні повинно бути зваженим та науково обґрунтованим. Адже система оподаткування є головним механізмом економічної взаємодії держави й суспільства, а якісно нові зміни в його функціонуванні повинні мати позитивний вплив на побудову партнерських взаємостосунків між платниками та збирачами податків. Зрештою, модернізація податкової служби повинна бути спрямована як на підвищення ефективності податкового адміністрування, так і на посилення довіри до держави.

Хочемо також наголосити, що ми торкнулися лише окремих аспектів широкоспектральної комплексної проблеми модернізації вітчизняної податкової служби, вирішення яких вимагає подальших багатовекторних наукових розвідок. Зокрема, це стосується ретельного критичного вивчення зарубіжного досвіду успішного здійснення подібних реформ, насамперед у країнах, котрі за стартовими передумовами їх проведення є найбільш близькими Україні. Причому вказане студювання повинно проводитися не в контексті простого наслідування та імплементації відповідного науково-теоретичного й практичного надбання інших постсоціалістичних держав у сфері реформування системи податкових органів, а в ракурсі попередження можливих концептуальних помилок, його адаптації до сучасних національних адміністративно-територіальних і політичних реалій та специфіки соціально-економічної кон'юнктури.

Література

1. Бедринець М. Д. *Фінансове забезпечення діяльності малих підприємницьких структур // Автореф. дис....к-та екон. наук: 08.04.01 / Національна академія Державної податкової служби України. – Ірпінь, 2004. – 20 с.*
2. *Бюджет України за 2002 рік: Статистичний збірник / Міністерство фінансів України: Авт. колектив під керівництвом А. І. Мряковського, І. В. Чугунова – К., 2003. – 265 с.*
3. *Заставний Ф. Д. Географія України. – Львів: Світ, 1994.*
4. *Качан Є. П. Розміщення продуктивних сил України. – К.: Видавничий дім "Юридична книга", 2001.*
5. *Кравченко Ю. До прозорої та об'єктивної податкової служби – шляхом модернізації її адміністративної діяльності // Вісник податкової служби України. Спецвипуск. – 2003. – Листопад–грудень.*
6. *Модернізація Державної податкової служби України. Інформаційний збірник. – 2003. – № 4.*
7. *Москаленко В. Модернізація системи адміністрування податків // Вісник податкової служби України. Спецвипуск. – 2003. – Листопад–грудень.*
8. *Пістун М. Д. Економічна географія України. – К.: Вища школа, 1993.*
9. *Поповкін В. Н. Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наукова думка, 1993.*
10. *Тарангул Л. Л. Оподаткування та регіональний розвиток (теорія і практика): Монографія. – Ірпінь: Академія ДЕС України, 2003. – 286 с.*
11. *Україна у цифрах у 2002 році: Корот. стат. довід. / Держкомстат України: За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Видавництво "Консультант", 2003. – 267 с.*
12. *Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України. – Львів: Світ, 1994.*
13. *Шитря О. Основні стратегічні напрями модернізації Державної податкової служби України // Вісник податкової служби України. Спецвипуск. – 2003. – Листопад–грудень.*
14. *Ярошенко Ф. Розвиток та необхідність модернізації ДПА України // Вісник податкової служби України. – 1999. – № 40.*

РИНОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

ЛЮТИЙ
Ігор Олексійович,
доктор економічних наук, професор

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РИНКУ ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

АЛЕКСЕЄНКО
Людмила Михайлівна,
кандидат економічних наук, доцент

Розкрито етапи становлення європейського фінансового ринку у контексті еволюції інтеграційних процесів у рамках ЄС. Висвітлено проблеми входження України до європейського політичного, економічного, безпекового та правового простору. Аргументовано, що співпраця України з ЄС є важливою умовою її інтеграції у світову економіку, одним із факторів успіху демократичних перетворень.

Розглянуто перспективи входження України до СЕП. Висвітлено позитивні тенденції та окреслено стратегічні перспективи ринку фінансового капіталу у контексті інтеграційних процесів.

Stages of becoming of the European financial market in a context of evolution of integration processes are opened within the framework of EU. Problems of occurrence of Ukraine in the European political, economic, safe and legal space are described. It is argued, that co-operation of Ukraine with EU is the important condition of its integration into economic, one of factors of success of democratic transformations. Prospects of occurrence of Ukraine to UES (Unique economic space) are considered. Positive tendencies are showed and perspectives of market of financial capital in context of integrative processes it is underlined.

Багатогранною є проблематика адаптації національних ринків фінансового капіталу до глобального середовища й перспектив їхнього розвитку з урахуванням процесів у

світовій економіці. Широта спектру заходів, які здійснює Україна, спрямованих на отримання статусу країни з ринковою економікою, створення Зони вільної торгівлі

з Європейським Союзом (ЄС), вступ до Світової організації торгівлі та отримання асоційованого членства в ЄС потребує зваженого підходу з урахуванням сучасного стану та стратегії розвитку ринку фінансового капіталу. Доктор філософії та економіки Женевського університету Б. Гаврилишин зазначає: “Україна в нинішньому трансформаційному періоді формує й формуватиме свою стратегію та політику, аби віднайти для себе найпривабливіше місце в мінливій світовій констеляції з точки зору національної безпеки, ефективності економіки, добробуту народу, ... соціальної справедливості та внутрішнього миру” [2, 10].

У вітчизняній економічній літературі зазначені проблеми широко висвітлені в працях С. Боринець, А. Гальчинського, Л. Кістерського, Ю. Полунєва. Відтак основне завдання даної публікації – дослідження економічної співпраці ЄС з Україною і тенденцій створення регіональних об'єднань з урахуванням багатовекторності інтеграційних процесів. Мета цієї публікації – визначення стратегічних перспектив розвитку вітчизняного ринку фінансового капіталу з урахуванням поглиблення світогосподарських зв'язків у процесі глобалізації.

Співпраця України з Європейським Союзом – важлива умова її інтеграції у світову економіку, один із факторів успіху демократичних перетворень і визнання її як країни з ринковою економікою. В 2004 р. Європейська Комісія представила в Україні документ “Оцінка ринковості економіки України”, згідно з яким надання статусу країни з ринковою економікою залежить від врегулювання проблемних питань: скасування державного втручання в ціноутворення у металургійній та хімічній галузях і впровадження законодавства про банкрутство на недискримінаційній основі, в тому числі визнання статусу “казенні підприємства” [6, 6].

Процес європейської інтеграції –

тривалий і багатогранний. Наприкінці XIX ст. Ф. Енгельс у праці “Сила й економіка в утворенні нової німецької імперії”, пишучи про роздрібненість європейських держав, їх економічну слабкість, констатував, що “... у кожній державі й державці інші гроші, інша міра й вага, часто-густо по кілька їх у тій самій державі. І з усіх цих численних ґатунків монет, міри й ваги жоден не був визнаний на світовому ринку... І як могли постати великі кредитові установи на цих необмежених валютних просторах, з банкнотами в гульденах тут, в пруських талерах там, а поряд із тим у талерах золотих, талерах “нові-дві-треті” ... при безконечних обрахунках курсу та його хитаннях” (правопис джерела – *прим. авт.*) [3, 7–8].

Західноєвропейська фінансова структура поступово ставала гетерогенною, оскільки взаємозалежність та автентичність національних систем потребували визначення єдиної логіки розвитку. Обмеження взаємопроникнення фінансових ринків, орієнтація промислового капіталу на сприятливі виробничі умови (дешеві робоча сила, матеріали й сировина, розвинута інфраструктура тощо), торговельні бар'єри на початках ускладнювали інтеграційні тенденції. Еволюція європейського економічного простору при наявності різних тенденцій розвитку національних ринків та здійснення більшості країн протекціоністської політики зумовила доцільність функціонування спільного механізму інвестування капіталу. У 1950-х рр. виник євроринок, який почав формуватися, по-перше, в умовах послаблення обмежень міждержавної торгівлі та валютних відносин з метою посилення інтеграції у вирішенні спільних економічних проблем; по-друге, введення певних обмежень для протистояння експансії інших потужних фінансових центрів (насамперед американських та японських).

Зміцнення позицій західноєвропейських країн і Японії дозволило призупинити неконтрольоване проникнення на їхні внутрішні ринки фінансового капіталу США (даному процесу сприяло також зростання дефіциту платіжного балансу цієї країни). Ринок єврокапіталів розвивався паралельно з національними ринками капіталів, тому економічна взаємозалежність ставала дедалі багатограннішою. Проте міжнаціональні та інтеграційні форми концентрації виробництва суттєво не впливали на зацікавленість фінансового капіталу в збереженні впливу на периферійні ринки.

Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС), створене шістьма країнами в липні 1968 р., стало наступним етапом співпраці й поступової відмови від національного суверенітету. За Римською угодою найголовніше завдання інституцій Співтовариства полягало у створенні спільного ринку між країнами-членами. Економічну інтеграцію було розпочато зі створення митного союзу, який сприяв звільненню від торговельних квот, мита та інших бар'єрів між країнами-членами, а також введенню Єдиних торговельних тарифів стосовно третіх країн. Відповідно, спростилася процедура переміщення (руху) товарів, вироблених на території країн-членів союзу: усі товари та послуги пропонували на тих самих умовах, що й на внутрішньому ринку. Регулювання тарифів вимагало постійного проведення спільної торговельної політики країнами-учасницями.

Європейське Співтовариство сприяло гармонізації національних політик країн-учасниць, спрямованих на вільне переміщення капіталів і товарів, розвиток спільного підприємництва та міграції трудових ресурсів. Від 1970 р. Співтовариство управляє власними фінансовими ресурсами, в ньому функціонує

механізм їх взаємопередачі між національним і наднаціональним рівнями. Європейська Комісія керує бюджетом Співтовариства й різноманітними фондами: кредитним, Європейським сільськогосподарським орієнтаційно-гарантійним фондом (ЄСОГФ; EAGGF), Європейським фондом регіонального розвитку (ЄФРР; ERDF), Європейським соціальним фондом (ЄСФ; ESF), Європейським фондом розвитку (ЄФР; EDF) і бюджетом науково-дослідних програм.

Важливу роль відіграє Економічний і соціальний комітет (ЕКК; ESC), члени якого за власним бажанням беруть участь у діяльності трьох груп:

– група підприємців (відома, як Група I), що складається з представників фінансових, банківських та промислових секторів економіки, транспортної федерації тощо;

– група трудящих (відома як Група II), що складається переважно з представників організацій профспілок;

– група представників сільського господарства, наукоємних галузей, асоціацій споживачів та організацій, що представляють різноманітні інтереси (наприклад, рух) тощо.

У 1985 р. країни Європейського Співтовариства розробили "Програму-1992", яка передбачала здійснення близько 300 заходів, спрямованих на ліквідацію фінансових, організаційних і технічних перешкод, що недостатньо сприяли розвитку спільного ринку. За оцінками експертів, вона була виконана до 1992 р. на 95%.

В усіх міжнародних організаціях, утворених з метою співробітництва, зокрема Організації економічного співтовариства та розвитку (ОЕСР), Раді Європи (РЄ), країни-члени мають тісні взаємозв'язки в різноманітних секторах економіки та соціальній сфері. Зближення націо-

нальних політик вимагало подальшого забезпечення ефективного функціонування спільного ринку у виробництві, оподаткуванні, збереженні однакових умов конкуренції тощо. Поступова часткова відмова від національного суверенітету була складним політично-соціальним процесом, що гальмував створення спільного ринку Співтовариства, яке до грудня 1992 р. розширилося до дванадцяти країн.

Інтеграційні процеси в Західній Європі (європейський фланг) розглядалися в радянській економічній літературі переважно критично (на противагу позитивізму діяльності Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ)). Є. С. Хесін, В. М. Шенаєв, Ю. І. Юданов у монографії "Влада великого капіталу" зазначали, що не слід переоцінювати цю "єдність", оскільки жодні союзи не можуть узгодити протиріччя між інтересами національних фінансових капіталів [1, 244].

Становлення європейського фінансового ринку – наслідок складного процесу поглиблення інтеграції в одному з найрозвинутіших регіонів світового господарства – Західній Європі. Виступаючи наддержавним утворенням, він сприяє не лише інтеграції країн Європейського Союзу, а й подоланню неузгодженості в здійсненні економічної та грошово-кредитної політики європейських країн. На економічну стабільність суттєво впливало коливання валютних курсів та відповідний фінансовий ризик обмінних операцій. Процес скерування економічних політик на тіснішу координацію й конвергенцію країн та регіонів, що входять до союзу, проведення валютної політики, спрямованої на введення спільної грошової одиниці, регламентувала Маастрихтська Угода.

Розвитку економічної системи глобального масштабу сприяло підписання Маастрихтської Угоди про Європейський

Союз 7 лютого 1992 р. Перед Союзом постало завдання сприяти збалансованому й стабільному економічному та соціальному прогресу шляхом розширення територіального простору без внутрішніх кордонів та обмежень; розвитку валютного союзу, включаючи введення єдиної валюти – євро; зміцненню позицій європейської спільноти на міжнародній арені в сфері проведення спільної зовнішньої політики та єдиних заходів безпеки, а також посилити захист прав та інтересів громадян країн-членів шляхом уведення громадянства Союзу.

Європейський Союз формувався від виконання взаємних зобов'язань у певних секторах економіки до єдиного внутрішнього ринку й втілення узгодженої зовнішньої політики. Важливою залишається проблематика адаптації законодавства Європейського Союзу й країн Центральної та Східної Європи, які прагнуть приєднатися до європейської спільноти. Розробляється концепція федералізації структур Союзу й зменшення впливу ролі інституцій, створених на принципах міждержавної співпраці, оскільки набутий досвід свідчить, що спроби централізації влади наражаються на значний опір країн-учасниць.

З метою захисту єдиного європейського економічного простору та протистояння можливим фінансовим кризам нині відбувається поступальне об'єднання зусиль європейських країн. В інтеграційних процесах держави беруть участь на демократичних і добровільних засадах, а їхнє співробітництво міцне завдяки простоті механізму утворення і часткового збереження національного суверенітету країн-учасниць.

Введення єдиної валюти (євро) стимулює підприємства, розташовані в країнах, що не входять до Європейського Союзу, в тому числі Україні, торгувати з європейськими компаніями, оскільки вони

мають змогу використовувати одну валюту при розрахунках з усіма контрагентами. Розширюються також можливості проведення фінансових операцій з використанням євро, оскільки економія (маржа) на обмінних операціях та уникнення супутніх ризиків сприяють розвитку фінансового ринку (операцій страхування та перестраховування, пенсійних нагромаджень тощо).

Стратегія інвесторів із ЄС в Україні передбачає вивчення перспективних підприємств (наприклад, згідно з рейтингом ТОП-100), врахування їхньої дохідності, обсягів експортно-імпортних операцій, фінансової стійкості, наявності надійних партнерів (потужних клієнтів). Основними сферами інтересів є харчова промисловість, виробництво будівельних матеріалів, телекомунікації, інформаційні технології, електроприладобудування тощо. На нашу думку, для залучення іноземних інвесторів оцінку привабливих проектів (розрахунок показників загальноекономічної, бюджетної і комерційної ефективності) потрібно систематизувати відповідно до міжнародних норм і стандартів, а також згідно з пріоритетами економічного інноваційного розвитку держави.

Особливої уваги заслуговує проблема впливу єдиної грошової одиниці економічного союзу (євро) на фінансові ринки і навпаки. В. М. Кравець, О. В. Кравець зазначають, що євро створює оптимальну економічну основу для революції у галузі інформаційних технологій, що й без єдиної валюти робить неминучою повну інтеграцію ринків цінних паперів і деривативів, оскільки фізичне місцезнаходження центрів торгівлі та взаєморозрахунків стає несуттєвим [8, 442–443].

Експерти МВФ (травень 2004 р.) зазначають, що європейська соціальна й економічна модель знаходяться на перехресті, оскільки на потенційне еко-

номічне зростання впливає багато чинників, особливо політичний консенсус, фінансова дисципліна, демографічні чинники тощо [13].

Україна повинна сприяти формуванню цілісного економічного, соціального та правового європейського простору. Згідно з Програмою діяльності Кабінету Міністрів України “Відкритість, дієвість, результативність” основним завданням на сучасному етапі є створення належної бази для набуття Україною повноправного членства в ЄС, вступ до СОТ та формування в суспільстві проєвропейської більшості [9]. За 100-бальною системою критеріїв ЄС Україна в показниках розвитку реального сектору економіки піднялася з 20 балів у 2000 р. до 58 балів у 2003 р. Торгівля з країнами ЄС становить майже третину обсягів зовнішньої торгівлі України, а інвестиції з країн Європи – 60% іноземних інвестицій України. За 2003 р. товарообіг із ЄС з урахуванням нових країн-членів зріс майже на 36%, а за перше півріччя 2004 р. – на 21% [11, 3.].

У вересні 2004 р. міжнародний журнал Institutional Investor’s опублікував кредитний рейтинг країн світу (173 країн; значення рейтингу встановлюється від 0 до 100 балів). За півроку, з березня 2004 р., Україна піднялася на шість позицій: з 86 на 80 місце; суверенний рейтинг держави в 2004 р. зріс на 4,5 пункти і сягнув 37 балів. Суверенний рейтинг України, визначений провідними рейтинговими агентствами, становить: Fitch-B+ стабільний; Moody’s - B1 позитивний; Standar & Poor’s (S&P) підвищило довготерміновий рейтинг до B+ позитивний [5, с. 10]. Підвищення рейтингів міжнародних агентств сприятиме подальшому поліпшенню інвестиційного клімату та довіри іноземних інвесторів.

З метою координації заходів, спрямованих на реалізацію стратегічних цілей

державної політики щодо забезпечення входження України в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір, створено Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. Основними стратегічними завданнями у сфері соціально-економічного розвитку є збереження позитивних тенденцій макроекономічної орієнтації економіки, грошово-кредитної, валютної, податкової і соціальної політики та зовнішньої торгівлі.

Державна рада з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України рішенням № 3 “Про подальші заходи у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України” від 19 травня 2003 р. вважає прискорення впровадження інноваційної моделі економічного розвитку України передумовою досягнення рівня соціального та економічного розвитку держав-членів ЄС [10]. Міжнародному співробітництву в інноваційній сфері сприяє прийняття Закону України “Про ратифікацію Угоди про відновлення Угоди між Україною та Європейським Співробітництвом про наукове і технологічне співробітництво” від 1 липня 2004 р., який передбачає звільнення від ПДВ операцій, що здійснюються в межах двостороннього наукового й технологічного співробітництва.

Європейський вибір зумовлює проведення дієвої фінансової політики з метою запобігання можливим непередбачуваним наслідкам процесів глобалізації (неконтрольоване переміщення капіталів, виникнення фінансових пірамід із використанням мережі Інтернет, постійні коливання дефляційних та інфляційних процесів тощо). Фінансова потужність держави забезпечує її вихід на світові ринки капіталу, ресурсів і праці. Законом України “Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства

Європейського Союзу” від 18 березня 2004 р. № 1629-IV запропоновано узгоджувальні заходи з правовою системою Європейського Союзу, яка включає акти законодавства ЄС (*acquis communautaire* (*acquis*)) [4, 24–25]. Зокрема, розділ V “Мета та завдання першого етапу виконання програми” пріоритетними сферами адаптації визначив законодавство про компанії, банківське право, податки (включаючи непрямі) та фінансові послуги.

Транснаціоналізація й інтернаціоналізація світової економіки загалом створюють сприятливі умови для поступального розвитку ринку фінансового капіталу. Для запобігання експансії спекулятивного капіталу в глобальному масштабі і дестабілізації національних економік країн з трансформаційною економікою особливу увагу доцільно приділити їх подальшій регіональній (етнічній) інтеграції для захисту регіональних економічних інтересів.

Процес формування Єдиного економічного простору (ЄЕП) відбувається відповідно до Угоди про формування Єдиного економічного простору, підписаної 19 вересня 2003 р., ратифікованої. Законом України від 20 квітня 2004 р. № 1683, яка набула чинності 20 травня 2004, і Концепції до неї як невід’ємної частини цієї Угоди. Головною метою формування Єдиного економічного простору є створення зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень.

Згідно з Угодою про формування Єдиного економічного простору під ЄЕП розуміють економічний простір, що об’єднує митні території сторін (Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Російська Федерація, Україна), в якому функціонують механізми регулювання економік, засновані на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили, і проводиться єдина зовнішньоторговельна, податкова, гро-

шово-кредитна і валютно-фінансова політика, узгоджена в тій мірі й у тому обсязі, в яких це необхідно для забезпечення рівноправної конкуренції та підтримання макроекономічної стабільності [12].

При цьому важливими складовими зони вільної торгівлі мають бути: скасування та незастосування у подальшому експортного мита; скасування та незастосування вилучень; скасування та незастосування кількісних обмежень; незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів; непов'язування відміни спеціальних захисних й антидемпінгових заходів із проведенням єдиної конкурентної політики; узгоджені принципи стягнення непрямих податків без вилучень та недопущення використання податків і зборів як інструмента захисту внутрішнього ринку та національних виробників.

Позитивними наслідками створення Єдиного економічного простору як зони вільної торгівлі є: зменшення ціни товарів, на які встановлюється експортне мито; зниження ціни російського газу та нафти за рахунок скасування експортного ПДВ на ці товари; уникнення збитків за рахунок застосування спеціальних захисних заходів; збільшення взаємного товарообігу за рахунок відмови від вилучень із режиму вільної торгівлі. Відповідно, входження України до ЄП сприятиме посиленню конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників і зростанню обсягів вітчизняного експорту.

Реалізація заходів на виконання програм розвитку інвестиційної діяльності на 2002–2010 рр. “Інвестиційний імідж України” також сприяє розвитку пріоритетних галузей економіки, впровадженню новітніх технологій і виробництву конкурентоспроможної на зовнішньому ринку продукції, укладанню двосторонніх угод про заохочення й захист інвестицій між

Україною з більш як 50 іноземними країнами; створення системи постійного інформування потенційних інвесторів про інвестиційні можливості України. Поліпшенню інвестиційного клімату в 2004 р. сприяє прийняття Цивільного процесуального кодексу України, Закону України “Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору”.

Розпорядженням Кабінету Міністрів від 1 квітня 2004 р. № 208 затверджено концепцію створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання. Використання результатів оцінки дасть змогу інвесторам визначити інвестиційну привабливість її об'єктів.

З метою досягнення поставлених цілей у формуванні ЄП проводяться засідання Груп високого рівня. На даний час працюють групи експертів із розробки пропозицій щодо реалізації заходів Комплексу основних заходів із формування ЄП і відповідного пакета документів із формування режиму вільної торгівлі товарами (послугами), вільного руху капіталу та робочої сили.

Позитивні тенденції, характерні для країн-учасниць ЄП, наступні:

- країни – торговельні партнери розвиваються стало;
- єдині технологічні умови виробництва і приблизно однакова якість продукції, що створює умови для співробітництва;
- немає серйозних ризиків зовнішньої кон'юнктури.

Оптимістичні перспективи створення ЄП сприяють і розвитку СНД:

- поступальні тенденції поглиблення міжрегіональної співпраці на фоні високого зростання економік країн СНД створюють реальні умови для зони вільної торгівлі;
- обговорюються основні засади створення в 2005 р. зони вільної торгівлі не тільки в рамках ЄП, а й на СНД-просторі;

– в 2004 р. підписано постанову про вирішення питань, що негативно впливають на багатосторонню торгово-економічну співпрацю в межах СНД [7, с. 2].

Загалом, проектування ЄЕП сприяло зростанню товарообігу між країнами протягом 2003–2004 рр. У 2005 р. Група високого рівня з формування ЄЕП продовжуватиме переговорний процес щодо укладання міждержавних угод стосовно квот на експорт товарів і запровадження єдиного принципу стягування ПДВ на всі товари й послуги в торгівлі між країнами-учасницями ЄЕП.

Позитивний вплив на національну економіку матиме, на наш погляд, розгляд проблем функціонування і державного регулювання ринку фінансового капіталу країн-учасниць ЄЕП. Оскільки діяльність учасників ринку передбачає не лише узгодження економічних інтересів, а й активізацію руху капіталу, то варто прийняти меморандум регулювання фінансових взаємовідносин.

Формування єдиного фінансового простору країн-членів ЄЕП потребує:

– уніфікації фінансового й валютного законодавства країн-членів ЄЕП для регулювання міждержавних потоків капіталів;

– застосування єдиних міжнародних стандартів, що сприятиме інтеграції ринків капіталів і координуватиме вихід на світові фінансові ринки;

– розробки концептуальних засад забезпечення довгострокової фінансової безпеки країн-учасниць ЄЕП;

– формування єдиного інформаційного простору, що своєчасно висвітлюватиме стан і перспективи функціонування ринку фінансового капіталу;

– проведення наукових досліджень сучасного етапу взаємозалежності фінансових ринків і розробки стратегічних напрямків їхнього розвитку з урахуванням векторності економік.

Механізм ефективного функціонування ЄЕП передбачає наступне: реалізацію тенденцій розвитку фінансових ринків та інформаційних технологій; координацію взаємодії валютно-фінансових ринків; становлення ліквідного вітчизняного ринку корпоративних цінних паперів, спроможного залучати інвестиції на фінансових ринках країн-учасниць ЄЕП для забезпечення виконання інноваційно-інвестиційних програм розвитку підприємств; створення єдиного універсального фінансового інструментарію для реалізації державних інвестиційних програм.

Для забезпечення адаптації ринку фінансового капіталу до глобального середовища з урахуванням інтеграційних процесів у світовій економіці варто здійснити наступні заходи:

1. Оскільки інтеграційні процеси потребують зваженого підходу до визначення пріоритетів економічної співпраці України з урахуванням національних інтересів, тому Україна, з одного боку, повинна сприяти формуванню цілісного економічного, соціального й правового європейського простору. З іншого – для запобігання експансії спекулятивного фінансового капіталу й дестабілізації національної економіки особливу увагу потрібно приділити подальшій регіональній (етнічній) інтеграції країн для захисту регіональних економічних інтересів. Відповідно, при формуванні ЄЕП варто дотримуватися принципів (критеріїв) Європейського Союзу. Оскільки серед членів СОТ є і регіональні об'єднання (зокрема ЄС), то формування ЄЕП загалом не суперечить вимогам СОТ.

2. На зовнішні ринки запозичень Україна повинна виходити лише для заміщення попередніх, більш дорогих запозичень, щоб не відволікати фінансові ресурси внутрішнього ринку.

3. Для зацікавлення іноземних інвес-

торів у реалізації вітчизняних інноваційних проектів варто оцінку привабливих проектів систематизувати відповідно до міжнародних норм і стандартів, а також з урахуванням пріоритетів економічно-інноваційного розвитку держави.

4. Формування єдиного фінансового простору країн-членів ЄЄП потребує уніфікації фінансового і валютного законодавства; застосування єдиних міжнародних стандартів; розробки концептуальних засад забезпечення довгострокової фінансової безпеки країн-учасниць ЄЄП; формування єдиного інформаційного простору й проведення наукових досліджень сучасного етапу взаємозалежності фінансових ринків та розробки стратегічних напрямків їхнього розвитку з урахуванням векторності економік.

Література

1. *Власть крупного капитала / Ин-т мировой экономики и междунар. отношений; Отв. ред. Е. С. Хесин, В. Н. Шеннаев, Ю. И. Юданов.* – М.: Мысль, 1987. – 333 с.
2. *Гаврилишин Б. Місце України в майбутній політичній констеляції // Вісник Національного банку України.* – 2003. – № 10. – С. 10.
3. *Енгельс Ф. Сила й економіка в утворенні нової німецької імперії.* – Партвидав “Пролетар”, 1932. – 64 с.
4. *Закон України “Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // Голос України.* – 2004. – № 100.
5. *Интернет: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=45479&cat_id=34267*
6. *Кабінет Міністрів: звіт про роботу в другому кварталі 2004 року // Урядовий кур’єр.* – 2004. – № 151, 12 серп. – С. 5–8.
7. *Коллективный поиск решений // Урядовий кур’єр.* – 2004. – № 174, 16 верес. – С. 1–2.
8. *Кравець В. М., Кравець О. В. Західноєвропейський банківський бізнес: становлення і сучасність / За ред. В. І. Міценка.* – К.: Знання-Прес, 2003. – 470 с.
9. *Програма діяльності Кабінету Міністрів України “Відкритість, дієвість, результативність” // Урядовий кур’єр.* – 2003. – № 173, 17 верес.
10. *“Про дальші заходи у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України” від 19 травня 2003 р. // Урядовий кур’єр.* – 2003. – № 101, 4 черв. – С. 1–3.
11. *Розширення ЄС і Україна // Урядовий кур’єр.* – 2004. – № 192, 9 жовт.
12. *Угода про формування Єдиного економічного простору // Урядовий кур’єр.* – 2003. – № 177, 23 верес.
13. *Concluding Statement of the IMF Mission on Euro-Area Policies (In the Context of the 2004 Article IV Consultation Discussions with the Euro-Area Countries) May 18, 2004.*

ХАВТУР
Ольга Володимирівна,
кандидат економічних наук

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО СТРАХОВОГО РИНКУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Теоретично обґрунтовано та простежено процес становлення й розвитку ринку страхових послуг в Україні в контексті впливу на розвиток страхової діяльності, й запропоновано його періодизацію. Проаналізовано показники, що характеризують стан і позиції вітчизняного страхового ринку. З'ясовано чинники, що суттєво гальмують можливості його розвитку.

The development process of the insurance services market in Ukraine in the framework of their impact on the insurance activities is theoretically grounded and studied. Factors characterizing conditions and positions of native insurance market are analyzed. Factors that slow down essentially the possibilities of insurance market development are cleared out in the paper.

Трансформаційні перетворення та соціальні зрушення в Україні зумовлюють суттєві зміни в організації страхової справи. Основним завданням стало подолання монополізму страхової діяльності, формування страхового ринку, розширення сфери й підвищення якості страхових послуг з метою забезпечення надійного страхового захисту суб'єктів ринкових відносин.

В економічній науці окремі проблеми формування та розвитку національного страхового ринку висвітлені у працях вітчизняних економістів: В. Базилевича, К. Воблого, О. Заруби, М. Клапківа, І. Мітюкова, С. Осадця. Серед досліджень російських вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії та практики функціонування ринку страхових послуг,

необхідно відзначити А. Гвозденка, О. Зальцова, Л. Рейтмана, В. Шахова.

У більшості робіт вітчизняних економістів заакцентовано увагу на виявленні загальних тенденцій розвитку страхового ринку України. Детальнішого системного аналізу потребують показники стану та позиції страхового ринку за роки незалежності України та проблеми, що суттєво гальмують його розвиток.

В Україні процес формування та розвитку страхового ринку можна поділити на декілька етапів:

- демонополізація страхової справи в колишньому Радянському Союзі (1988–1991 рр.);
- формування страхового ринку в Україні (1991–1993 рр.);

- трансформація та розвиток страхового ринку України:

- після прийняття Декрету “Про страхування” (1993–1996 рр.);

- після прийняття Закону України “Про страхування” (1996–2001 рр.);

- після прийняття Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про страхування” (2001–2003 рр.).

Закон “Про кооперацію”, прийнятий Верховною Радою СРСР 26 травня 1988 р., поклав початок новому етапові розвитку страхування в нашій країні – демонополізації страхової справи [2, 14]. Подолання виключного права держави на проведення страхових операцій, що супроводжувалося появою страхових компаній різноманітних організаційно-правових форм та досягненням автономності союзних республік щодо вирішення юридичних та економічних питань у страховій справі, створює передумови формування страхового ринку України. Відповідно, в 1988 р. утворилися перші кооперативи. Згідно із Законом “Про кооперацію” кооперативи могли страхувати своє майно та інші майнові інтереси в органах державного страхування, визначати умови, порядок та види страхування, створювати кооперативні страхові організації. Проте перелік страхових послуг, які надавали кооперативи, не обмежувався лише сферою, дозволеною законом. Положення “Про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю”, затверджене Радою Міністрів СРСР 19 червня 1990 р., прискорило створення недержавних страхових компаній в СРСР. Починаючи з 1991 р., після припинення існування СРСР усі союзні республіки та Україна почали самостійно вирішувати всі питання стосовно організації страхової діяльності на своїй території [8, 7].

У складних умовах становлення молодій державі Укрдержстрах продовжував виконувати свою роботу. Обсяг страхової

відповідальності за договорами особистого та майнового страхування зріс до 200 млрд. крб., щорічний приріст договорів добровільного страхування серед населення становив 10–11%. У 1990 р. їх кількість досягла 40 млн. (2,5 договори на сім'ю), а платежі – 2,2 млн. крб. Всього серед населення здійснювалося близько 40 видів страхування [15, 3].

Від 16 жовтня 1991 р. діяла Постанова Кабінету Міністрів № 272 про створення на базі Укрдержстраху Української державної страхової комерційної організації, реформованої згодом в НАСК “Оранта” [12].

У 1990–1993 р. значного розвитку набуває страховий ринок України. Збільшуються обсяги страхових послуг з майнового та особистого страхування. Кількість страховиків зросла за цей період від 35 до 455 [14, 351]. При цьому визначено чотири фактори, що забезпечили інтенсивне зростання кількості страхових організацій, зокрема:

- створення в Україні дочірніх компаній російських страхових організацій, частка яких становила 15%;

- формування відділами Держстраху та Індержстраху “паралельних” комерційних страхових компаній, питома вага яких становила близько 20%;

- організація страхових компаній при міністерствах та відомствах, кількість яких досягла 20% від загальної чисельності;

- поява страховиків при великих ринкових структурах – банках, концернах, їхня питома вага становила близько 25%.

Проте створення значної кількості нових страхових компаній не забезпечувало формування повноцінного страхового ринку України. Базою його функціонування були нормативні документи, що регламентували діяльність господарських товариств. Водночас не було органу, який контролював страхову діяльність. Відповідна непорядкованість діяльності страховиків, незахищеність інтересів

страхувальників сприяли формуванню системи державного регламентування страхової діяльності. Основою її створення стали Декрет Кабінету Міністрів України “Про страхування” від 10 травня 1993 р. та Постанова Кабінету Міністрів України “Про ліцензування страхової діяльності” від 1 липня 1993 р. [3]. Відповідно, восени 1993 р. організовано виконавчий орган, що здійснював контроль за дотриманням норм чинного страхового законодавства – Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю.

Згідно з Декретом “Про страхування” створено ще один регулюючий орган – Ліга страхових організацій України. В Україні розпочався новий етап розвитку ринку страхових послуг. Після прийняття Декрету кількість страховиків на вітчизняному страховому ринку зросла до 700. Цим компаніям було видано 1175 ліцензій на здійснення страхової діяльності, з них 149 – зі страхування життя, 836 – майнового страхування, 330 – страхування відповідальності, 97 – за обов’язковими видами [8, 7].

У 1993 р. страхові організації зібрали страхових платежів за добровільними та обов’язковими видами страхування на 937,5 млрд. крб., у тому числі за добровільними видами 883,1 млрд. крб. і за обов’язковими видами страхування – 54,4 млрд. крб. Наведені дані свідчать про велику перевагу добровільної форми страхування перед обов’язковою. Це можна пояснити тим, що в даний період державні підприємства – основні платники за обов’язковими видами – опинилися у вкрай складному фінансовому становищі і тому не змогли сплатити страхові платежі. Відповідно, добровільні види страхування дістали поштовх до бурхливого розвитку (населення ще не довіряло страховим компаніям). У структурі премій найбільшу питому вагу займає добровільне особисте страхування в частині страхування

життя – 416,6 млрд. крб. (97,7% від загальної суми платежів за добровільним особистим страхуванням). Сума сформованих страхових резервів на початок 1993 р. становила 17 млрд. крб., на кінець року – 453,8 млрд. крб. Відрахування в страхові резерви становили 436,8 млрд. крб. (46,6%) – для виконання договірних зобов’язань перед страхувальником.

У ринкових умовах господарювання діяльність страхових компаній спрямована не лише на забезпечення страхового захисту, а й пов’язана з розміщенням страхових капіталів на фінансовому ринку. Проте на той час ринок капіталів був зовсім нерозвинутим. На ньому були представлені лише державні цінні папери та цінні папери потужних організацій, що значно звужувало інвестиційне поле. 1994–1995 рр. характеризувалися високим рівнем інфляції. Значного поширення набуло особисте страхування, відповідно до якого вітчизняні страхові компанії розробили правила інфляційного страхування життя. Серед видів особистого страхування особливе місце належало “змішаному” страхуванню життя з урахуванням інфляції, згідно з якими в одному договорі страхувалося дожиття, збитки від нещасного випадку й збитки від інфляції. Значно знизилися обсяги майнового страхування в умовах інфляційних процесів. Наказом Укрстрахнагляду від 2 березня 1994 р. № 12 було затверджене “Тимчасове положення про порядок формування і розміщення страхових резервів”, що визначало сутність та призначення, джерела формування й категорії активів, якими повинні бути представлені страхові резерви та обмеження щодо їх інвестування. Проте в 1995 р. рівень інфляції значно знизився. Відповідно, змішане страхування життя з урахуванням інфляції, не маючи достатньої законодавчої бази, перестало існувати. Це, в свою чергу, призвело до падіння темпів зростання

страхових послуг та банкрутства й ліквідації багатьох страхових компаній.

Серед страхових послуг у 1994–1995 рр. клієнти віддали перевагу добровільному особистому страхуванню, яке забезпечило 50,6% усіх надходжень страхових премій у 1994 р., і 40% – у 1995 р. Загалом, незважаючи на негативні наслідки проведення так званого страхування життя в попередні періоди, 1995 р. відбулося збільшення надходжень за цим видом страхування на 30 млрд. крб., а страхових виплат – у 1,5 рази. Цю подію можна оцінювати як позитивний факт, який свідчить про те, що страховики почали виконувати в повному обсязі свої зобов'язання й приймати на страхування збалансовані ризики. Значного розвитку в 1995 р. набуло страхування відповідальності, зокрема відповідальності юридичних осіб і цивільної відповідальності власників транспортних засобів. 1994–1995 рр. характеризувалися розвитком перестрахового бізнесу. Якщо в 1994 р. частка надходжень від перестраховування не становила навіть 1%, то в 1995 р. вона досягла 1,5% сукупних надходжень страхових премій.

Таким чином, першою спробою створення цивілізованого страхового ринку був Декрет “Про страхування”. Незважаючи на протиріччя та недоопрацювання у ньому, цей нормативний акт доволі сильно вплинув на ринок страхових послуг в Україні.

Найсуттєвішими недоліками Декрету “Про страхування” визнані [4, 9] наступні:

- відсутність самого поняття механізму “зароблених” премій;
- юридична невизначеність “технічних” і “математичних” резервів та обмеження величини резервів у структурі тарифної ставки;
- недостатня обґрунтованість системи оцінки платоспроможності страхових компаній;

- нерозподіленість страхування життя та ризикових видів страхування;
- низькі вимоги до реєстрації страхових компаній.

Відмічаючи недосконалість та ліберальність Декрету, необхідно зазначити введено заборону на здійснення страхової діяльності на території України іноземними страховиками. Іноземним страховим посередникам було відмовлено в здійсненні посередницької діяльності в Україні, що призвело до негативних наслідків: в Україну не надійшли сучасні страхові технології, зросла недовіра потенційних страхувальників до вітчизняних страховиків.

Процес формування цивілізованого ринку страхових послуг в Україні вимагав значних зусиль держави і страховиків, досконалої законодавчої та нормативної бази відповідно до умов соціально-економічного розвитку країни. Відповідно, Укрстрахнагляд розпочав роботу над розробкою проекту майбутнього Закону України “Про страхування”, який був прийнятий Верховною Радою України 7 березня 1996 р. й вніс вагомий корективи в страхову діяльність. Найважливішими з них є [5]:

- встановлення мінімального розміру статутного фонду страхової компанії – 100 тис. єкю, а для страхових компаній, створених за участю іноземних осіб – 500 тис. єкю (декрет передбачав створення статутного фонду в розмірі 5 тис. єкю, причому здебільшого він формувався не грошима, а майном);
- впровадження маржі платоспроможності на рівні 25–30% від суми премій та виплат за звітний період;
- розмежування ліцензування щодо страхування життя та ризикових видів страхування;
- впровадження поняття “технічних” і “математичних” резервів та вимог щодо відповідності їм обов'язків, взятих страховими компаніями;

- встановлення порядку “заробленої” премії, в основу якої покладено метод “однієї четвертої” від отриманих премій;
- підвищення вимог до ліцензування;
- збільшення частки можливої участі іноземних страхувальників у розмірі від 20 % до 49 %.

Необхідно зазначити, що 1997 р. був переломним на страховому ринку: в результаті перереєстрації страховиків він зменшився кількісно та поліпшився якісно. Перереєстрація страховиків згідно з новим положенням страхового законодавства щодо платоспроможності стала черговим етапом переходу вітчизняного ринку страхових послуг до загальноприйнятих у світі норм. За підсумками перереєстрації було відкликано ліцензії у 325 страховиків [9, 13]. За станом на 1 січня 1998 р. в Україні діяли 224 страхові компанії, серед яких 96,4% – акціонерні страхові товариства.

На страховому ринку України в 1997 р. (після прийняття Закону України “Про страхування”) намітилися як позитивні, так і негативні тенденції, зокрема:

- відбувалася подальша демонополізація, поява нових організацій;
- здійснювався розподіл страховиків на тих, що займаються страхуванням життя, й тих, що здійснюють інші види страхування;
- збільшилися обсяги обов'язкового страхування, а саме цивільної відповідальності власників транспортних засобів та авіаційного страхування.

Проте цей Закон, усунувши значні недоліки Декрету “Про страхування”, мав і ряд власних. Однією з вад був занадто великий перелік обов'язкових видів страхування, серед яких реально працювали лише одиниці [15, 3]. Зважаючи на демократизацію суспільних відносин, таке втручання держави в розробку страхового продукту є надмірним. Найсуттєвішим недоліком страхового законодавства 1996 р. був підхід до вимог перевищення

фактичного запасу платоспроможності над нормативним. Відсутність можливостей забезпечення платоспроможності значної кількості страхових компаній зумовлена вирахуванням при розрахунках фактичного запасу частини премій, що передаються в перестраховання. Відповідно, до кінця 1996 р. близько 15% суб'єктів страхового ринку працювали на межі виконання цих вимог. До вказаних недоліків Закону “Про страхування” варто додати наступні:

- відсутність у переліку видів страхування обов'язкового страхування майна державних (у тому числі сільськогосподарських) підприємств, незважаючи на запровадження його Указом Президента України ще 1994 р.;
- відсутність у Законі поняття “страхування життя”, що ускладнює контроль органами держнагляду страхових компаній, які цей вид страхування здійснюють.

Доповненням до Закону “Про страхування” в Україні були нормативні акти, впровадження яких спрямовано на вдосконалення вітчизняного ринку страхових послуг: Постанова Кабінету Міністрів України “Про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів” (№ 1175 від 28.09.1996 р.); Постанови Кабінету Міністрів України “Про порядок здійснення операцій з перестраховання”, “Про впровадження діяльності страховими посередниками”, “Про товариство взаємного страхування”.

Проте зазначені заходи не забезпечували ефективного функціонування страхового ринку України. Відповідно, Укрстрахнагляд розробив Програму розвитку страхового ринку на 1998–2000 рр., яка передбачає [13, 6]:

- збільшення мінімального розміру статутних фондів страхових компаній до 500 тис. єкю до 2000 р., а з 2003 р. – до 1 млн. євро. Це дасть змогу фінансово

зміцнити позиції страховиків для серйозних страхових угод;

- здійснення законодавчих змін у проведенні обов'язкового страхування. Сутність нових підходів до системи такого страхування полягає, з одного боку, в створенні монополії страховою компанією у сфері обов'язкового страхування, що дасть змогу забезпечити страхове відшкодування в разі настання страхових подій навіть тим підприємствам та приватним особам, які за будь-яких обставин не встигли придбати страховий поліс. З іншого боку, стимулом для укладання страхових угод буде пеня або штраф для тих юридичних і фізичних осіб, які зобов'язані купити страхові поліси, проте їх не купили;

- вдосконалення механізму формування та системи розміщення страхових резервів.

У Програмі Український страховий нагляд розробив конкретні тенденції та шляхи розв'язання проблем розвитку страхової справи. На жаль, відповідні задуми не вдалося втілити в життя. Тому 2 липня 2001 р. Постанова № 98 затвердила Програму розвитку страхового ринку України на 2001–2004 рр. До основних завдань, які потрібно було виконати згідно з Програмою 1998–2000 рр., додавалися такі [11, 3–5]:

- сплата внесків до статутного капіталу страховика повинна здійснюватися виключно грошима, в тому числі в іноземній валюті;

- розширення ринку перестраховування;
- вдосконалення системи державного регулювання страхової діяльності;

- відновлення довіри до страхової галузі;

- кадрове забезпечення страхової діяльності.

Реальне втілення цієї Програми відбулося з прийняттям 4 жовтня 2001 р. Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про страхування", який вніс позитивні зміни, зокрема [6]:

- збільшення мінімального розміру статутних капіталів:

- для страховиків, які займаються іншими, ніж страхування життя видами страхування, – до 500 тис. євро, від дня набрання чинності цим Законом, протягом трьох років від дня набрання чинності – 1 млн. євро;

- для страховиків, які займаються страхуванням життя – до 750 тис. євро та 1,5 млн. євро;

- статутний капітал повинен бути сплачений виключно в грошовій формі;

- розширення меж інвестування тимчасово вільних коштів, зокрема:

- 1) загальний розмір внесків страховика до статутного капіталу інших страхових компаній не повинен перевищувати 30% (в Законі старої редакції – 20%) його власного статутного фонду, в тому числі розмір внеску до статутного капіталу окремого страховика не може бути більшим 10% (5% у старій редакції Закону);

- 2) у категоріях активів, якими повинні бути представлені кошти страхових резервів, з'явилися нові – банківські метали та інвестиції в економіку України за напрямками, визначеними Кабінетом Міністрів України;

- наближення страхового законодавства до національних стандартів бухгалтерського обліку та звітності.

Після реєстрації страховиків у зв'язку з прийняттям Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про страхування" в 2001 р. кількість страховиків на страховому ринку України зросла до 328 (на 31.12.2000 р. – 283).

Функціонування вітчизняного страхового ринку за шестирічний період (1996–2001р.) характеризується високою динамікою розвитку (табл. 1) [7, 12; 10].

Як видно з табл. 1, загальний обсяг страхових премій за усіма видами страхування зріс за 6 років майже в 10 разів. Це є позитивною тенденцією розвитку національного страхування, що свідчить

Таблиця 1

Показники розвитку страхування в Україні впродовж 1996–2001 рр.

№	Показники	1996	1997	1998	1999	2000	2001	97 / 96	98 / 97	99 / 98	00 / 99	01 / 00
1	Страхові премії, в т. ч.	317,8	408,4	789,2	1164,1	2137,8	3030,5	129%	193%	148%	184%	142%
	передано в перестраховання	55,4	63,1	238,5	451,2	952,1	1492,4	114%	378%	189%	211%	157%
2.	Частка премій, сплачена перестраховиками, %	17	15	30	39	45	49	*	*	*	*	*
3.	Страхові виплати	147,3	129,2	177,8	360,9	408,1	424,2	88%	138%	203%	113%	104%
4.	Сформовані страхові резерви на 31.12	92,7	159,8	447,7	537,0	944,9	1185,2	172%	280%	120%	176%	125%
5.	Обсяг сплачених статутних фондів на 31.12	64,2	118,7	150,6	327,9	505,6	1036,9	185%	127%	218%	154%	205%

про реальне збільшення обсягу ринку страхових послуг. Проте таке зростання величини страхових надходжень є вкрай нерівномірним (додаток А. 1).

Чинником, що визначає відповідну динаміку страхових премій, є добровільне майнове страхування (рис. 1).

Страхові надходження за добровільним страхування майна зросли в загальному обсязі страхових премій від 36,9% у 1996 р.

до 73,4% у 2001 р. Негативним аспектом розвитку страхового ринку впродовж 1996–2001 рр. було зниження частки особистого страхування (на 12%) та страхування життя (на 10,1%), які є надійним джерелом довгострокових інвестиційних ресурсів. Незначними за обсягом є страхові надходження зі страхування відповідальності, що становлять лише 4% в 1996 р. й зменшуються до 2,4% у 2001 р. в сукупній

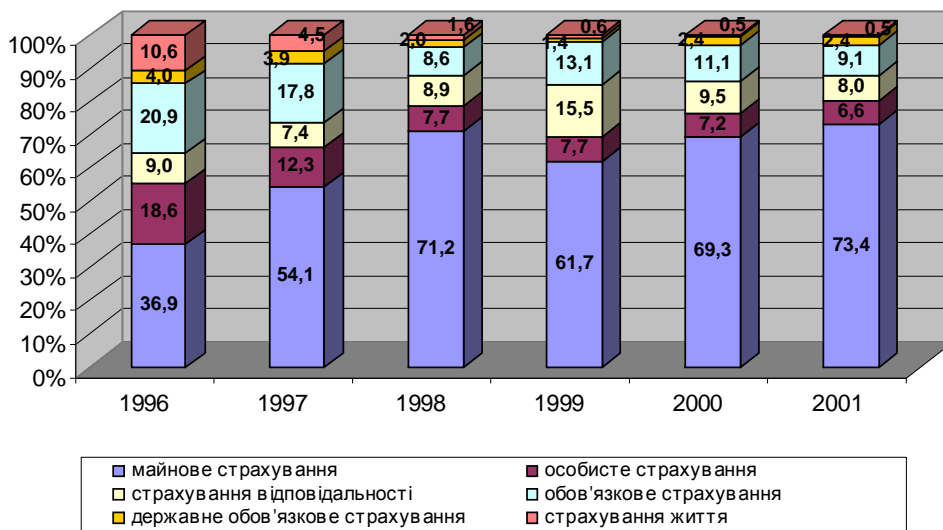

Рис. 1. Структура страхових премій страхових компаній України впродовж 1996–2001 рр.

величині страхових премій. Аналогічна тенденція простежується й за обов'язковим страхуванням, частка якого знизилася впродовж шести років на 11,8%. Таким чином, необхідно зазначити, що пріоритетним напрямком діяльності страхових компаній України є добровільне майнове страхування.

Як свідчать дані табл. 1, у 2001 р. страховиками виплачено 424,2 млн. грн. населенню та організаціям, що більш як у 2,8 рази перевищує страхові виплати, здійснені у 1996 р. Позитивним аспектом розвитку страхового ринку є те, що темпи зростання страхових премій продовжують випереджати темпи зростання страхових виплат. Це забезпечує збільшення прибутковості страхових компаній.

Величина сформованих страхових резервів у 2001 р. досягла 1185,1 млн. грн., і перевищила аналогічний показник у 1996 р. – в 12,8 рази (додаток А. 2). Таке зростання обсягів страхових резервів порівняно із зібраними платежами (в 10 разів) впродовж 1996–2001 рр. свідчить про підвищення можливостей страховиків щодо виконання своїх фінансових зобов'язань перед страхувальниками. Проте негативним аспектом є зниження темпів такого зростання страхових резервів.

Упродовж 1996–2001 рр. намітилася тенденція до збільшення обсягів і темпів зростання статутного фонду вітчизняних страховиків. Так, якщо в 1996 р. розмір статутного фонду становив 64,2 млн. грн. то в 2001 р. зріс до 1036,9 млн. грн. (в 1,6

разу) (додаток А. 3). Це свідчить про нарощування фінансової бази страхових компаній, що дає змогу приймати на страхування значні ризики.

Важливий елемент здійснення страхової діяльності й дієвий спосіб підтримки платоспроможності страховиків – використання системи перестраховування. За підсумками шести років (1996–2001 рр.) частка премій, сплачена перестраховиками, зросла від 17% до 49%. Тобто, практично половину ризиків страхові компанії перестраховують в інших страховиків, зокрема іноземних. Така тенденція свідчить про значний розвиток перестраховування, зумовлений недостатньою ємністю ринку страхових послуг для утримання великих ризиків на території України.

Кількість страхових компаній за станом на 31.12.2003 р. досягла 357 (на 31.12.2002 р. – 338). Важливо зазначити, що від 2002 р. страховий нагляд за діяльністю страховиків здійснює Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України.

У процесі аналізу показників, що характеризують стан та позиції вітчизняних страховиків за 2002–2003 рр., встановлено високу динаміку його розвитку (табл. 2) [1]:

- загальна валова сума страхових премій, отримана страховиками в 2003 р., становила 9135,3 млн. грн. Порівняно з 2001 р. обсяги цього показника зросли в 3 рази. Якщо за шість років (від 1996 р. до 2001 р.) величина страхових надходжень

Таблиця 2

Показники розвитку страхування в Україні впродовж 2002–2003 рр.

№	Показники	2002	2003	02/ 01	03/02
1	Страхові премії, у т. ч. передано в перестраховування	4442,1	9135,3	147%	206%
		2221,0	5400,0	149%	243%
2.	Частка премій, сплачена перестраховиками, %	50	59,3	*	*
3.	Страхові виплати	543,1	860,6	128%	158%
4.	Сформовані страхові резерви на 31.12	1898,2	3775,0	160%	199%
5.	Обсяг сплачених статутних фондів на 31.12	1550,5	3523,9	150%	227%

збільшилася в 10 разів, то за вісім років (від 1996 р. до 2003 р.) – майже в 28 разів (рис. 2). Відповідно, частка страхових премій у ВВП за останніх три роки зросла у 2,3 разу (у 2003 р. становила 3,47%). Чинником, що зумовлює відповідну тенденцію, є майнове страхування в частині фінансових ризиків (за станом на 31.12.2003 р. цей вид страхових послуг займає 48,6% у загальному обсязі страхових надходжень);

- загальна сума страхових виплат, здійснених страховиками у 2003 р., становила 860,0 млн. грн. (див. рис. 2). Порівняно з 2001 р. вона зросла в 2 рази (на 70%). При цьому рівень страхових виплат знизився від 12,2% в 2002 р. до 9,4% в 2003 р. за рахунок державного обов'язкового страхування (на 10%) та страхування життя (на 4%). Це позитивна тенденція розвитку страхової діяльності, що забезпечує зростання рентабельності;

- величина страхових резервів, сформованих на 31.12.2003 р., досягла 3775 млн. грн., що в 3 рази (на 72%) перевищує аналогічний показник у 2001 р.;

- впродовж трьох років обсяг статутних капіталів страховиків України збільшився в 3 рази (на 22%), що забезпечує зростання їхньої платоспроможності та фінансової стійкості:

- у 2003 р. страховики (цеденти, перестраховальники) за договорами перестраховування ризиків сплатили 5,4 млрд. грн. (59,3% від валових страхових внесків). Цей показник за останніх три роки зріс на 0,3% (в 2,4 разу), що свідчить про низьку капіталізацію вітчизняних страховиків.

Аналіз тенденції розвитку страхового ринку України впродовж 1996–2003 рр. свідчить про наступне:

1. Реально зросли обсяги страхових операцій за всіма галузями й видами страхування,

відбулися структурні зміни на користь добровільного страхування.

2. Найбільшим попитом користується добровільне майнове страхування в частині страхування фінансових ризиків, яке займає найбільшу частку в страхових надходженнях.

3. Розподіл страховиків на тих, що займаються страхуванням життя, й тих, що займаються іншими видами страхування, призвів до помітного зменшення ринку страхування життя.

4. Незважаючи на значну капіталізацію страховиків, вони мають ще доволі низькі обсяги фінансового потенціалу на страховому ринку України. Відповідно, страхові компанії не повною мірою виступають гарантом захисту інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та населення, а відтак – не в повному обсязі виконують функцію страхового захисту.

5. Зростають показники фінансової стійкості страховиків, намітилися тенденції до концентрації страхових капіталів, формування фінансових груп за участю страхових компаній.

6. Формуються економічно обґрунтовані проекти щодо вдосконалення чинного страхового законодавства та створення адекватних основ законодавчого регулювання розвитку страхової діяльності.

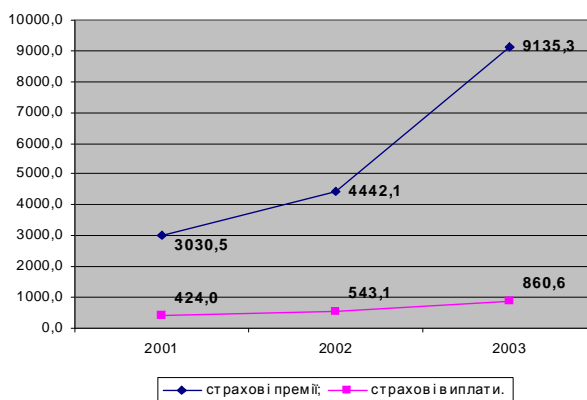

Рис. 2. Динаміка страхових премій та страхових виплат страховиків України впродовж 2001–2003 рр.

Становлення вітчизняного страхового ринку відбувалося в умовах глибокої соціальної кризи й анархії в законодавстві, зумовлених 70-річною монополією Держстраху. Така ситуація не могла позитивно позначитися на ринку страхових послуг в Україні, формування якого, відповідно, супроводжувалося всілякими катаклізмами. Окрім проблеми недостатньо розробленої законодавчої бази страхування, слабзорозвинутий вітчизняний страховий ринок піддається зовнішнім кон'юнктурним змінам.

Особливої ваги набувають проблеми в податковому законодавстві:

- 25-відсоткове оподаткування інвестиційної діяльності без урахування валових витрат, віднесених на страхову діяльність;
- формування двох систем обліку фінансової звітності: бухгалтерського та податкового;
- оподаткування валових внесків, що передаються в перестраховання за кордон.

Таким чином, невід'ємною умовою становлення дієвого страхового ринку в Україні є вдосконалення податкової політики, спрямованої на радикальне реформування системи, бази та норми оподаткування. Система оподаткування повинна відповідати реаліям української економіки. Відповідно, виникає необхідність в ефективному регламентуванні страхової діяльності. Проте Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю не зміг забезпечити належний рівень державного регулювання діяльності страховиків. Суттєвими перешкодами цьому були: відсутність досвідчених і кваліфікованих фахівців зі спеціальною страховою освітою; низьке технічне забезпечення; відсутність гнучкої системи штрафних санкцій у разі порушення страхового законодавства.

Важлива проблема на вітчизняному ринку страхових послуг нині – відсутність висококваліфікованого кадрового забез-

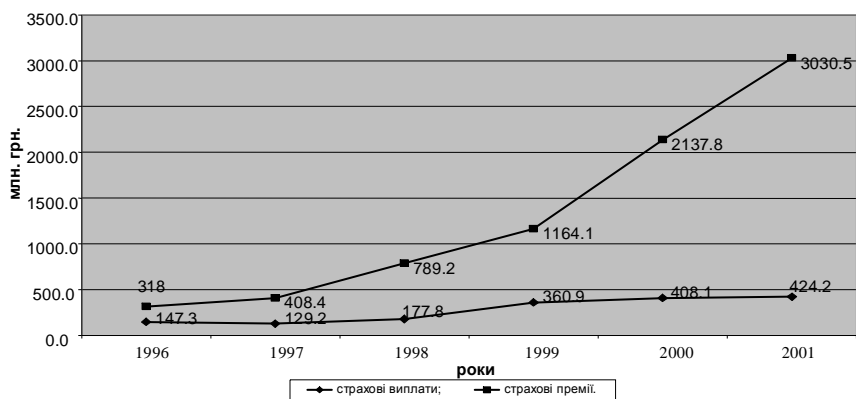
печення в страхових компаніях. Це пояснюється малою кількістю фахівців з вищою освітою зі страхування. Більшість страховиків в Україні обмежують свою діяльність щодо організації окремих служб з маркетингу та менеджменту, покладаючи виконання цих функцій на працівників, що вже працюють на конкретній посаді.

Низький рівень інформаційного забезпечення, відсутність достовірної інформації з широкого кола питань унеможливорює повноцінне функціонування ринку страхових послуг. Через відсутність інформації виникають конфлікти фінансового та правового характеру з клієнтами та контрольними органами. Для вирішення цієї проблеми потрібно створити єдину інформаційну мережу, з якої користувачі могли б отримати необхідну страхову інформацію. Однією з основних тенденцій на страховому ринку на 1 січня 2001 р. було значне зростання представництва страхового сектору в світовій мережі Інтернет та використання сучасних Інтернет-технологій [10, 4]. Це розширило інформаційне поле щодо страхової діяльності не тільки в країнах СНД, а й в усьому світі.

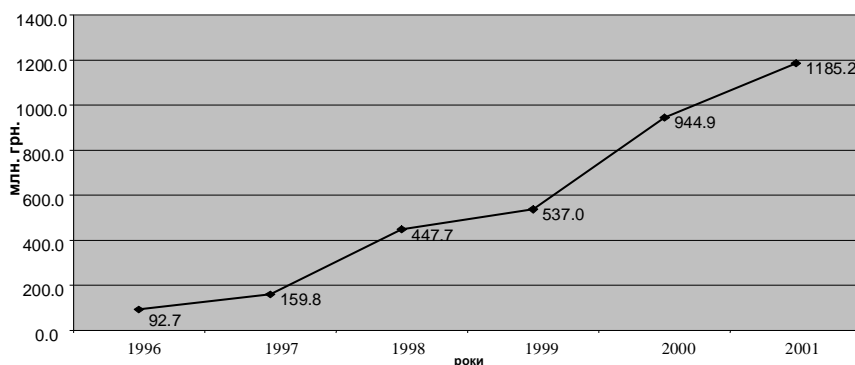
Характерною проблемою страхового ринку України є низький попит на страхові послуги, що характеризується низькою платоспроможністю населення і підприємств. Це, в свою чергу, не забезпечує належного розвитку страхової індустрії. Характерні недоліки вітчизняного ринку страхових послуг не дають змоги повноцінно конкурувати із західними страховиками.

Таким чином, наведений перелік проблем, що свідчить про низьку ефективність страхового ринку в Україні, потребує їх негайного вирішення. Успішний розвиток ринку страхових послуг залежить від обґрунтовано побудованої стратегії діяльності кожного страховика як суб'єкта ринку. Лише повноцінний та високорозвинутий ринок страхування здатний прискорити ринкову трансформацію національної економіки.

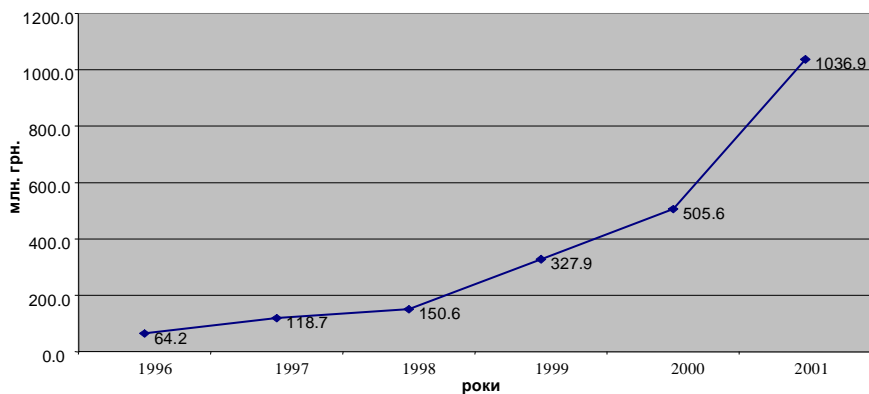
Динаміка надходжень страхових премій і страхових виплат страховиків України за 1996–2001 рр.

Розмір страхових резервів страховиків України за 1996–2001 рр.

Величина статутних фондів страхових компаній України впродовж 1996–2001 рр.

Література

1. Виплачувати відшкодування почали більше, але... // *Україна-business*. – 2004. – Квітень.
2. Гвозденко А. А. *Основы страхования: Учебник*. – М.: Финансы и статистика, 1999.
3. Декрет Кабінету Міністрів України “Про страхування” // *Україна-business*. – 1993. – № 47–49.
4. *Європейський досвід страхової діяльності і вдосконалення кадрового забезпечення: Професійні дискусії педагогів і практиків Сходу і Заходу. Матеріали міжнародної конференції від 17–18 жовтня 1996 р.* – К.: КЕДУ, 1996.
5. Закон України “Про страхування” від 07.03.1996 р. № 85/96 ВР // *Урядовий кур’єр*. – 1996. – Квітень.
6. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про страхування” від 4.10.2001 р. // *Україна-business*. – 2001. – Жовтень.
7. Залетов О., Бордюк Т., Пікотова О. *Показники діяльності страхових компаній та страхових брокерів за 2001 рік* // *Страхова справа*. – 2002. № 1 (15). – Січень–березень.
8. *Історія розвитку страхового ринку України* // *Голос України*. – 1996. – № 186–187.
9. *Новые СТРАХИ* // *Деловая неделя*. – 1998. – № 1–2.
10. *Огляд страхового ринку України* // Додаток до “Галицьких контрактів”. – 2001. – № 36.
11. *Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження програми розвитку страхового ринку України на 2001–2004 рр.”* // *Україна-business*. – 2001 р. – № 6 (507). – 13–20 лют. – с. 5–7.
12. *Постанова Кабінету Міністрів України “Про створення Національної акціонерної страхової компанії Оранта”* від 07.09.1993 р.
13. *Программа развития страхового рынка появится до 01.07.1998 года* // *Финансовая консультация*. – 1998. – № 8.
14. *Фінансові послуги в Україні: Енциклопедичний довідник* // І.О. Мітюков та ін. Т.4. – К.: Укрбланковидав. – 2001.
15. Якуненко К. *Були здобутки і радощі, невдачі і розчарування* // *Україна – business*. – №6. – 1996.

ФІНАНСИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

КОЗЮК
Віктор Валерійович,
кандидат економічних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОНЕТАРНОЇ УНІФІКАЦІЇ В ЗАХІДНІЙ АФРИЦІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Визначено глобалізаційні та регіоналізаційні детермінанти регіональної і монетарної уніфікації на основі аналізу цього процесу в західноафриканському регіоні. Обґрунтовано значущість чинників підвищення стабільності макроекономічної політики за рахунок вступу до валютного союзу для розвитку монетарної уніфікації та його ефективного функціонування в умовах глобалізації, навіть попри низький рівень фінансової відкритості.

On the base of analysis of process regional integration and monetary unification in West Africa the globalizational and regionalizational determinants of this are find. It is constant that increasing macroeconomic stability factors of currency union establishing are the dominant for monetary unification going forward and effective functioning of such union under globalization even when financial openness are low.

Діалектичний зв'язок між процесами глобалізації та регіоналізації дедалі відчутніше стає методологічною передумовою аналізу монетарних процесів. Це проявляється як у вигляді втрати теорією оптимальних валютних зон панівного статусу щодо обґрунтування процесів монетарної уніфікації, так і у вигляді погляду на процеси монетарної уніфікації як варіанта структурного та інституціонального згрупування регіоналізаційних процесів у світлі пошуку варіантів відповіді на виклики глобалізації. Вірогідний характер ефективності виникнення валют-

них союзів в умовах глобалізації як засобу розв'язання монетарних проблем, спричинених курсовою нестабільністю і високою мобільністю капіталів, впливає з наступних аргументів: утворення потужного регіонального об'єднання розширює масштаби внутрішнього ринку, роблячи його менш вразливим до коливань глобальної кон'юнктури, що додатково зумовлюється ефектом "ліквідності простору"; регіональна інтеграція позначається на зниженні відкритості економіки, що робить її менш залежною стосовно реакції центрального банку на курсові коливання,

внаслідок чого усувається конфлікт між внутрішніми та зовнішніми цілями монетарної політики; наддержавний характер інституціоналізації органів грошової влади розв'язує проблему незалежності центрального банку, яка стає основою забезпечення ефективної та здорової монетарної політики в умовах тяжіння до плаваючих валютних курсів і відсутності загально-визнаних резервних активів.

Відповідно, з'ясування характеру формування та функціонування чинних валютних союзів є актуальним як з точки зору виявлення глобалізаційних і регіоналізаційних детермінант їх становлення і верифікації спроможності підвищувати стійкість макроекономічного каркасу регіонального об'єднання в умовах глобалізації, так і з точки зору інтеграційного вибору України. Зауважимо, що в науковій літературі при аналізі процесів монетарної уніфікації основна увага приділяється Європейському валютному союзу (ЄВС) як найбільш значимому з міркувань глобальної фінансової стабільності й найбільш репрезентативному з точки зору актуалізації відомого п'ятиступеневого процесу економічної інтеграції. Тим не менше, ЄВС – не перше інтеграційне об'єднання у монетарній сфері. Історично першим валютним союзом у повоєнний час стала африканська зона франка. Інтерес до цього регіонального утворення зумовлений тим, що макроекономічна ситуація на Африканському континенті відображає сукупність складних монетарних і структурно-відтворювальних проблем, які певною мірою ближчі вітчизняній економіці, ніж досвід ЄВС, унаслідок чого дослідження процесів монетарної уніфікації в Африці є актуальним.

У вітчизняній науковій літературі вивчення процесів регіональної, зокрема монетарної, інтеграції фактично відсутні. Дослідження західних авторів переважно здійснюється з точки зору аналізу існую-

чого й очікуваного інституціонального каркасу та відповідності інтеграційної зони критеріям оптимальності валютних зон [1]. У роботі М.-О. Штраусс-Кана увага приділяється проблемам порівнянню процесів інтеграції у Європі та Західній Африці [2]. П. Мейссон і К. Паттілло розглядають процес монетарної уніфікації у Західній Африці з позиції теоретичної гіпотези про те, що формування валютного союзу посилює фіскальну дисципліну [3]. Історико-аналітичне бачення валютно-інтеграційних процесів на Африканському континенті в світлі тенденцій формування регіональних валютних зон міститься у праці Дж. Говкінза та П. Мейссона [4]. Однак, у вказаних дослідженнях не акцентується увага на тому, як процеси монетарної уніфікації відображають діалектику зв'язку між процесами регіональної інтеграції та глобалізації.

Формування і функціонування валютних союзів в Африці відображає системні зв'язки між валютними наслідками колоніального минулого та сучасними процесами регіональної інтеграції. Найтриваліший досвід функціонування валютного союзу має т. зв. зона франка або зона КФА (зона франка КФА), яка є результатом тривалої еволюції грошової системи африканських територій, підконтрольних у свій час Франції. На території Західної та Центральної Африки у 1930-х рр. було сформовано валютний механізм колоніальної адміністрації, який за змістом був системою золотого стандарту. Зі скасуванням у 1937 р. золотого стандарту у Франції валютний механізм африканських територій перетворився на франкодев'язний стандарт, а в 1939 р. усі валютні резерви Франції, її колоній і територій були об'єднані у пул, метою якого було полегшення валютного контролю в умовах запровадження обмежень на рух капіталів і централізація резервів, що передбачала підвищення гнучкості монетарної політики Банку Франції. У 1945 р. запроваджено

систему емісії колоніальних франків (франк КФА), а в 1951 р. грошова система африканських територій, підконтрольних Франції, була інституціоналізована за типом валютної ради з гарантованою урядом Франції конвертованістю франків КФА у французький франк.

Створення зони франка передбачало заснування двох центральних банків, компетенція яких розповсюджувалася на країни, які, відповідно, й утворили два валютних союзи на Африканському континенті: Західноафриканський валютний союз (WAEMU або ЗАЕВС; до них входять Бенін, Буркіна-Фасо, Гвінея-Бісау, Кот-д'Івуар, Малі, Нігер, Сенегал, Того) і Центральноафриканський валютний союз (САЕМС або ЦАЕМК; Габон, Камерун, Конго, ЦАР, Чад, Екваторіальна Гвінея). Функціонування обох валютних союзів засновано на спільних засадах: емісійні функції та здійснення монетарної політики делеговані відповідним центральним банкам; фіксація курсу франка КФА до французького франка (тепер – до євро); конвертованість у французький франк (вільний перелив капіталів); централізація 70% валютних резервів як авуарів на рахунках французького казначейства [5, 62], що функціонують за типом операційних рахунків для міжнародних розрахунків зони франка з рештою світу і по суті є елементом врівноваження платіжного балансу. Специфікою операційних рахунків є те, що, окрім того, що через них здійснюються міжнародні розрахунки країн – учасниць ЗЕВС і ЦАЕМК, дебетове сальдо може покриватися за рахунок короткострокових кредитів із боку казначейства Франції.

З одного боку, така система суттєво полегшує процес макроекономічного коректування, оскільки в умовах негативного впливу експансії внутрішнього попиту на можливості підтримання фіксованого курсу не потрібно вживати жорстких дефляційних заходів. Проте на початку

1990-х рр. Франція переглянула підходи до надання допомоги в рамках кредитування дебетового сальдо операційних рахунків цих валютних союзів, вимагаючи додержання основних засад демократизації в їхніх країнах і здійснення реформ, пов'язаних зі структурною адаптацією та розбудовою інституцій ринкової економіки. Запровадження євро, незважаючи на формальне збереження за Францією своїх попередніх зобов'язань, суттєво ускладнює процес надання таких кредитів через те, що Франція вже не може повною мірою брати на себе відповідальність за конвертацію франка КФА у валюту, емітентом якої вона не є безпосередньо. Очікуване підвищення ролі ЄВС у кредитних стосунках між Францією та країнами зони франка тільки ускладнюватиме можливості останніх вдаватися до зовнішніх гарантій щодо покриття своїх зобов'язань. З іншого боку, механізм кредитування в системі функціонування операційних рахунків не гарантує країнам – учасникам африканських валютних союзів уникнення макроекономічної дестабілізації. Досвід банківських криз у другій половині 1980-х рр. і девальвації франка КФА в 1994 р. продемонстрували, що фіскальне домінування, розширення грошової пропозиції в середині валютних союзів каналами рефінансування банківської системи, відсутність належного ринкового оточення у фінансовому секторі та ревальвація франка Франції щодо долара США відобразили вразливість валютного механізму цих африканських країн, а також неефективність зовнішнього гарантування конвертованості їх валют як засобу непрямого контролю за надекспансивною макроекономічною політикою.

Фіксація курсу щодо франка, а згодом до євро створила сприятливе підґрунтя для усунення валютних бар'єрів у розвитку регіональної інтеграції. Однак попри те, що спільний валютний і, зрештою, макроекономічний механізм у країнах зони

франка виступає фундаментом інтеграційних процесів, найістотніші кроки зі стимулювання регіональної інтеграції було зроблено тільки у 1990-х рр. Більше того, процеси регіональної інтеграції у Західній та Центральній Африці демонструють, що формується тенденція до розшарування зони франка за рахунок різного рівня інтеграції та макроекономічної стабільності як основи першої обох валютних союзів, зокрема, в світлі анонсованого створення ще одного інтеграційного об'єднання – Економічної співдружності країн Західної Африки (ECOWAS або ЕСКЗА; до нього входять Кабо-Верде, Гамбія, Гана, Гвінея, Ліберія, Нігерія та Сьєрра-Леоне), в рамках функціонування якого передбачене об'єднання із ЗАЕВС і запровадження в обіг єдиної валюти.

Так, ЕСКЗА була створена у 1975 р., проте найдієвіше процес регіональної інтеграції розпочався з 1999 р. після перемоги на виборах у Нігерії демократичних сил, що дало можливість задекларувати на зустрічі у Ломі лідерів країн – членів співдружності наміри стосовно прискорення цього процесу. Що стосується монетарних аспектів заснування ЕСКЗА, то у тому ж 1975 р. було створено Західноафриканський кліринговий дім, який був покликаний оптимізувати міжнародні розрахунки між суб'єктами підприємництва країн-учасниць з метою створення стимулів для розвитку інтрарегіональної торгівлі та кооперації. Проте, як стверджує африканський економіст М. Ойо, функціонування цієї структури в принципі не вирішило жодних проблем, які стосуються монетарних аспектів прискорення регіональної інтеграції. Більше того, обмежена можливість використовувати ті чи інші кредитні інструменти не забезпечувала прогресу в розвитку багатостороннього співробітництва в регіоні [6]. Для створення реальних монетарних передумов у розвитку регіональної інтеграції в 1987 р. була започаткована

Програма валютної кооперації, яка була покликана гармонізувати монетарні системи країн-учасниць і підвищити макроекономічну стабільність у регіоні, що створило би сприятливе підґрунтя для формування валютного союзу та переходу на здійснення єдиної монетарної політики. Відповідно до цієї програми Кліринговий дім було трансформовано у спеціальну агенцію з питань монетарної інтеграції, яка би заохочувала розвиток платіжних систем та інтрарегіональну торгівлю. При цьому були започатковані ініціативи з розробки та реалізації конвергенційних критеріїв. Слід зазначити, що перехід на єдину валюту в країнах ЕСКЗА – нечленах зони франка КФА відкладався чотири рази (1992 р., 1994 р., 2000 р., 2004 р.) внаслідок фіскальних проблем і невирішеності багатьох технічних аспектів, пов'язаних із трансформацією макроекономічної політики відповідно до критеріїв конвергенції та можливості брати участь у валютному союзі. У 1999 р. було оголошено про формалізацію критеріїв конвергенції та оприлюднено нову стратегію монетарної кооперації в ЕСКЗА, зміст якої визначається наступним: не чекати, поки окремі країни досягнуть поставлених вимог, а рухатися шляхом валютної уніфікації за моделлю “швидкої доріжки” (*fast track*) [6, 140–141]. У 2000 р. на зустрічі в Акрі було оголошено про створення ще одного валютного союзу, який повинен був інтегруватись із Західноафриканським валютним союзом, утворюючи єдиний економічний і валютний простір, при цьому до кінця 2002 р. мав бути створений єдиний центральний банк для країн – нечленів ЗЕВС. До кінця 2003 р. повинно було завершитися формування валютного союзу на території цих країн, а у 2004 р. мала відбутись інтеграція з центральним банком ЗАЕВС. Що стосується інтеграційних процесів ЗАЕВС, то в 1994 р. розпочався процес створення митного та економічного союзу, в 2000 р.

було завершено перехід на єдиний зовнішній митний тариф, у 2001 р. – ухвалено Пакт про політику конвергенції [3, 3–7].

Поглиблення інтеграції в ЗАЕВС і розширення західноафриканської інтеграційної зони за рахунок еволюції ЕСКЗА відображає специфічні моменти, які демонструють накладання загальних проблем розвитку економіки країн Африканського континенту зі специфічним впливом глобалізації на них.

По-перше, ускладнення механізму функціонування системи франку КФА за рахунок євроінтеграції демонструє необхідність ущільнення валютної інтеграції в Африці, тобто, потенційне зменшення джерел компенсації втрат від процесу адаптації до нових умов вимагатиме більшої орієнтації на внутрішні ресурси, акумуляція яких пов'язується з процесом регіональної інтеграції, що забезпечує економію на масштабі, поглиблення ринку, вдосконалення конкуренції як передумов для довгострокового економічного зростання. В цьому випадку валютний союз виконуватиме функціональне призначення, пов'язане зі створенням і відтворенням монетарних передумов і детермінант регіональної інтеграції. Аналізуючи досвід економічної кооперації та її перспектив, виконавчий директор Банку Нігерії Е. Ебі прямо вказував на те, що тенденції до регіоналізації на континенті безпосередньо зумовлюються глобалізацією: "Регіональна економічна кооперація забезпечує миттєвий вииграш частково за рахунок того, що перетворюється на стратегію боротьби з глобальними економічними проблемами, а частково за рахунок того, що заохочує внутрішнє економічне зростання та розвиток" [8, 145].

Сама ж валютна уніфікація повинна здійснюватися на вищому інституціональному рівні. З одного боку, гарантування конвертованості франка КФА не завжди є екзогенною рестрикцією, яка виступає в

ролі важеля стримування надекспансивної макроекономічної політики. Зокрема, це особливо проявилось на прикладі того, що більш виважена політика у ЗАЕВС супроводжується вищим рівнем розвитку та посиленням інтеграційних процесів порівняно з ЦАЕМК. З іншого боку, таке гарантування в принципі полегшує вплив стабілізаційної політики, проте останнє не гарантує, що інтереси країн зони франка та країн зони євро не будуть розходитися. Це зумовлює потребу в тому, щоби формування валютного союзу в Західній Африці могло забезпечити досягнення макроекономічної стабільності на тлі незначних втрат, пов'язаних зі стабілізаційною політикою за рахунок власних зусиль і без обумовленої та забюрократизованої допомоги з боку ЄВС. Природно, що це потребує надійного інституціонального фундаменту для функціонування союзного центрального банку, відображаючи закономірність, згідно якої відмова від конвенціональних чи механічних засобів обмеження надекспансивної поведінки органів грошової влади (за типом золотого стандарту) потребує заміни у вигляді інституціонально закріпленої незалежності центрального банку. Зокрема, сьогодні вже відомо, що мандатом єдиного Західноафриканського центрального банку буде забезпечення стабільності цін у валютному союзі. У перші роки свого функціонування його монетарною стратегією буде таргетування грошової маси, а згодом відбудеться перехід на таргетування інфляції (мірою розвитку трансмісійного механізму, збільшення кількості джерел статистичної інформації та загального підвищення її якості тощо). Зазначена тенденція, з одного боку, відображає те, що еволюція історичних типів центральних банків знаходить свій прояв не тільки на рівні окремих країн, а й на рівні валютних союзів, що, зокрема, кореспондує з досвідом заснування та функціонування Європейського центрального банку. З

іншого боку, вона підтверджує наявність тенденції до конвергенції у сфері інституціонального каркасу центральних банків, що у формі їх сучасного історичного типу стає пануючим імперативом організаційних засад їх функціонування, знову ж таки, не тільки на рівні окремої країни, а й на рівні валютних союзів як наднаціональних утворень¹.

По-друге, в світлі вищесказаного забезпечення незалежності єдиного центрального банку та його інституціональний захист не можуть розглядатися повною мірою як єдиний вектор забезпечення грошової стабільності, основа функціонування будь-якого валютного союзу та передумова стабільного розвитку в умовах глобалізації. Це пов'язано з тим, що потенціал економік країн цього регіону є дуже малий для того, щоби спільна валюта виступила номінальним якорем цінової стабільності для всього інтеграційного об'єднання. Звідси випливає, що західноафриканським країнам все одно необхідна прив'язка до однієї зі світових валют. Унаслідок історичної прив'язки до французького франка збереження прив'язки до євро та структури торгівельних зв'язків сьогодні і в перспективі валютою-орієнтиром у регіоні залишиться євро, до якого наразі підтримується фіксований курс. Слід відзначити певну закономірність: у розвинутих країнах забезпечення інституціонального захисту автономії центральних банків у багатьох випадках розглядається як засіб уникнення потреби підтримувати фіксовані курси чи курси з обмеженою гнучкістю за рахунок того, що незалежність органів грошової влади забезпечуватиме внутрішню цінову стабільність, на підґрунті чого нівелюватимуться негативні монетарні детермінанти курсових флуктуацій. У випадку з

Африканськими валютними союзами, що, зрештою, можна порівняти з випадком Східнокарибським валютним союзом, інституціональний фундамент розбудови незалежних органів грошової влади потрібен не як альтернатива фіксованим курсам, а як підґрунтя, на котрому політика фіксації курсів буде ефективною в світлі тенденції до необхідності забезпечення певної гнучкості внутрішньої грошової пропозиції, наприклад, у сфері управління ліквідністю на міжбанківському ринку. Однак, процес еволюції ЕСКЗА демонструє, що збереження плаваючого курсу для Західноафриканської валютної зони також може розглядатись як можливий варіант валютного устрою, проте він суперечить досвіду та практиці функціонування західноафриканської зони франка КФА, де підтримується фіксований курс щодо євро. Відповідно, це створює додаткові труднощі для процесу злиття двох валютних союзів, концептуальне бачення подолання яких наразі ще не сформовано.

По-третє, з формуванням валютного союзу та переведенням монетарної політики на якісно новий інституціональний рівень, що утворюється внаслідок процесу інтеграції, пов'язується загальне підвищення ефективності макроекономічної політики. Це обумовлено кількома факторами: підвищенням незалежності центрального банку, виконанням конвергенційних критеріїв, послабленням фіскального домінування, зниженням бюджетних дефіцитів. Посилення дисципліни у сфері фіскальної політики, на думку П. Мейссона та К. Паттілло, є найважливішими детермінантами розвитку інституцій валютного союзу. Так, фіскальні проблеми африканських країн нерозривно пов'язані з багатьма макроекономічними негараздами. Вузкі внутрішні фінансові ринки зумовлюють домінування зовнішніх запозичень у структурі фінансування бюджетних дефіцитів, а труднощі із залученням ресурсів

¹ *Більш детальну інформацію про історичні типи центральних банків і критерії їх визначення див. [9].*

приватними каналами – через міжнародні ринки капіталу – актуалізують звертання до сеньйоражу, який практично перманентно залишається найбільшим джерелом інфляції. Вказані автори стверджують, що порівняно з досвідом ЄВС, де домінувала німецька жорстка антиінфляційна лінія щодо мінімізації сеньйоражу, країни – учасниці африканських валютних союзів не мають такого гегемона. Зокрема, це є однією з передумов для потреби підтримання фіксації валютного курсу франка КФА, оскільки, якщо не рахувати країн ЗАЕВС, то країна з найбільшим економічним потенціалом (Нігерія) має одні з найвищих рівнів інфляції і слабких центральних банків, що не дозволяє їй бути регіональним лідером за прикладом Німеччини в ЄВС. Так, якщо в другій половині 1990-х рр. в Німеччині сеньйораж становив 0,1% ВВП, а інфляція – 1,5%, то у країнах ЗЕВС – відповідно 0,6% та 6%, а в окремих країнах ЕСКЗА –

нечленах ЗАЕВС ситуація була гіршою: в Гані ці показники становили відповідно 2,0% та 37,1%, у Нігерії – 0,9% та 30,2%, у Сьєрра-Леоне – 1,4% та 24,9% [3, 14].

Негативним наслідком фіскальної розбалансованості є важка боргова ситуація практично всіх Західноафриканських країн, що демонструють дані табл. 1.

Як видно з табл. 1, фіскальна розбалансованість, участь центрального банку у фінансуванні урядових видатків і боргове навантаження в африканських країнах суттєво перевищує ту, що склалася в зоні євро. Потенційний фіскальний тиск на монетарну політику створює суттєві перешкоди для ефективного здійснення політики підтримання низької інфляції, відповідно до чого валютна уніфікація розглядається як засіб не тільки забезпечення цінової стабільності, а й як засіб створення середовища більш жорстких бюджетних обмежень для урядів країн-

Таблиця 1

Фіскальна розбалансованість у країнах Західної Африки в 2000 р. (% ВВП) [3, 16]

	Бюджетний дефіцит		Фінансування з боку центрального банку	Державний борг		
	Не включаючи гранти	Включаючи гранти		Загальний	Внутрішній	Зовнішній
Зона євро	1,6		–	72,9	–	–
ЕСКЗА, ЗАЕВС						
Бенін	-2,3	1,1	-3,9	65,0	5,7	59,3
Буркіна Фасо	3,4	12,3	0,5	77,5	7,0	70,5
Кот-д'Івуар	2,9	3,5	1,0	139,7	20,9	118,8
Гвінея Бісау	14,6	–	3,9	–	–	364,4
Малі	3,8	8,0	0,2	121,4	4,6	116,8
Нігер	1,9	8,0	0,4	103,9	11,7	92,2
Сенегал	1,4	3,6	2,8	105,4	11,4	94,0
Того	3,3	4,4	–	133,0	17,0	116,0
ЕСКЗА, нечлени ЗЕВС						
Гамбія	3,7	4,8	6,4	392,2	281,5	110,6
Гана	8,2	8,2	5,1	124,9	21,8	103,1
Гвінея	3,0	5,1	2,1	68,1	0,9	67,3
Ліберія	9,6	0,4	–	–	–	–
Нігерія	8,4	7,7	11,3	122,4	24,7	97,8
Сьєрра-Леоне	10,3	14,9	6,8	280,6	51,8	228,8

учасниць. Зокрема, саме у площині запровадження інтеграційних рестрикцій на фіскальну експансію знаходиться подальший прогрес регіональної інтеграції у Західній Африці.

По-четверте, інтеграційний процес у ЕСКЗА передбачає досягнення певних конвергенційних критеріїв, що є суттєвою відмінністю між валютним союзом у Західній Африці та на Карибах. Якщо функціонування останнього не передбачає формалізованих критеріїв конвергенції, то у першому вони стають чи не єдиним можливим засобом переведення макроекономічної політики на здорову основу. Проте з масштабів фіскальної розбалансованості, а також з огляду на принципову роль фіскального фактора у забезпеченні макроекономічної стабільності, у валютному союзі впливає характер критеріїв конвергенції для країн-учасниць ЕСКЗА. Так, якщо критерії євроконвергенції передбачають необхідність підтримання інфляції на рівні не більше 2,5%, бюджетного дефіциту менше 3% ВВП, державного боргу менше 60% ВВП, коливання валютного курсу в межах 15%, то критерії конвергенції в Африці є дуже відмінними як за структурою, так і у валютних союзах. Наприклад, критерії конвергенції в зоні франка КФА передбачають необхідність підтримання інфляції нижче 3%, відсутність бюджетного дефіциту (не включаючи гранти), державного боргу – нижче 70% ВВП, урядових надходжень – понад 17% ВВП, дефіцит поточного рахунка – не більше, ніж 3% ВВП.

Водночас конвергенційні критерії ЕСКЗА (так звані Акрські критерії) передбачають: бюджетний дефіцит (не враховуючи гранти) не більше 4% ВВП; інфляція нижче 5%; валові резерви центральних банків повинні перевищувати 6 місяців імпорту товарів і послуг; фінансування уряду з боку центрального

банку не повинно перевищувати 10% податкових надходжень.

Так, через те, що валютний механізм ЗАЕВС функціонує через фіксацію курсу, то це автоматично виключає потребу у формалізації обмежень на його коливання, за типом тих, які мали місце при функціонуванні ЄВС. Проте для решти учасників передбачений механізм обмеження коливань курсу валют щодо долара США (в межах 10%) і між собою (5–10%), а це знову таки є розбіжністю між зорієнтованим на євро ЗАЕВС.

Звертає на себе увагу такий критерій, як мінімально допустимий обсяг валютних резервів. Це, з одного боку, узгоджується зі стратегією підтримання фіксованого курсу, але, з іншого, є додатковим засобом контролю за монетарною політикою з метою недопущення ризику курсової дестабілізації, зумовленого надекспансивною грошовою пропозицією.

Зазначимо, що принциповою відмінністю критеріїв конвергенції в системі африканської та європейської валютної уніфікації є їх фіскальна складова. Згадані вище П. Мейссон та К. Паттілло наголошують на тому, що визначальними факторами досягнення конвергенції економік є вирішення проблеми участі центрального банку у фінансуванні бюджетного дефіциту та запровадження жорстких інституціональних обмежень на фіскальну політику [1]. В ЄВС існує жорстка заборона на фінансування бюджетного дефіциту з боку центральних банків (до запровадження євро) та ЄЦБ (після запровадження євро), тоді як в ЕСКЗА передбачені тільки обмеження на монетизацію дефіциту. При цьому гранично допустимі показники бюджетного дефіциту і державного боргу в зоні франка КФА є вищими, порівняно з тими, які чинні для зони євро, а обмеження щодо державного боргу в ЕСКЗА взагалі відсутні. Останнє можна вважати наслідком тривалої тліючої

боргової кризи африканських країн, індивідуальним підходом до розв'язання проблеми боргового тягаря на рівні міжнародних фінансово-кредитних організацій і клубів кредиторів, через що досягнення спільності щодо граничних обсягів державного боргу навряд чи можливе як з макроекономічної, так і з технічної точки зору. Проте загалом більш м'які критерії конвергенції в Західній Африці, порівняно з Європою, відображають актуальність значних фіскальних проблем (нерозвинуті внутрішні боргові ринки, вузька податкова база, неефективний бюджетний менеджмент тощо), які в світлі валютної інтеграції вирішуються тільки на макроекономічному рівні.

По-п'яте, незважаючи на певну відмінність критеріїв конвергенції в ЕСКЗА та ЗАЕВС, що в принципі становить певну технічну проблему при реалізації політики валютної інтеграції, оскільки допускає різну структуру обмежень на ті чи інші макроекономічні рішення, наявність системи фіксованих курсів є принциповим стимулом для регіональної інтеграції. Однак валютна інтеграція у Західній Африці стикається з багатьма проблемами, які впливають з аналізу оптимальності валютної зони. Наприклад, М.-О. Штраусс-Кан, порівнюючи досвід заснування та функціонування ЄВС і зони франка КФА, прямо стверджує, що остання априорі не відповідає критеріям оптимальності валютної зони, тоді як перша набагато ближча до неї [2]. Це суттєво зближує досвід функціонування Східнокарибського та африканських валютних союзів, оскільки в обох випадках питання про невідповідність інтеграційного угруповання критеріям оптимальності валютної зони було відоме наперед і не розглядалось як перешкода для монетарної уніфікації.

Щодо аналізу з позиції теорії оптимальних валютних зон можна констатувати наступне: розвиток інtrarегіональної торгівлі у Західній Африці є дуже низький

(це видно на прикладі зони франка КФА; у ній на таку торгівлю припадає до 10% регіональної торгівлі, тоді як для країн АСЕАН – до 25%, країн зони євро – 50% [10, 19]), що, в принципі, відповідає припущенням гравітаційних моделей зовнішньої торгівлі. Однак приклад африканських країн демонструє водночас вищий рівень спеціалізації на тлі низької диференціації виробництва, при цьому спостерігається чіткий поділ виробництв на ті, які є традиційними та спільними, і ті, що демонструють певну спеціалізацію порівняно з традиційною спеціалізацією регіону. Наприклад, традиційним експортом регіону є кава, какао, бавовна, рибні продукти, земляні горіхи, ліс, тоді як окремі експортні товари мають походження тільки з однієї чи декількох країн: нафта – з Нігерії, уран – із Нігеру, боксити – з Гвінеї, фосфати – із Сенегалу і Того. Понад 50% експорту таких країн як, Нігерія, Нігер, Гвінея та Гвінея-Біссау, припадає на один товар, при цьому тільки одна Нігерія є нафтоекспортером, тоді як решта країн нафту імпортують. З точки зору теорії оптимальних валютних зон країна-нафтоекспортер і країна-нафтоімпортер не можуть формувати таку зону, оскільки їхні зовнішні шоки завжди будуть асиметричними. Останнє розглядається як одна з найбільших проблем процесу валютної уніфікації, навіть попри наявність глобалізаційних детермінант для цього. Тим не менше інтеграційні процеси у Західній Африці розвиваються як на тлі значного коливання умов торгівлі загалом, так і некорельованості шоків умов торгівлі. Наприклад, якщо за період 1980–1996 рр. в зоні євро варіація умов торгівлі в середньому становила 4,68, то в ЕСКЗА – 15,99; середня кореляція змін умов торгівлі між країнами зони євро за відповідний період становила 0,45, то в ЕСКЗА – 0,17 [3, 10–11].

З одного боку, досвід формування валютного союзу у Європі та дискусії

щодо аналогічних процесів в Америці чи Азії показує, що значимість асиметрії шоків як бар'єру для валютної уніфікації є найвищою. Досвід же функціонування зони франка КФА та процесів посилення інтеграції в ЕСКЗА відображає, що така асиметрія не повинна розглядатись як суттєва перешкода на шляху регіональної інтеграції. З цього можна зробити висновок, що асиметрія шоків як бар'єр для переходу на єдину монетарну політику внаслідок створення валютного союзу є тим значимішою, чим більше розвинуті країни – потенційні учасники валютного союзу. З іншого боку, процеси валютної уніфікації у Західній Африці, так само як і в ЄВС і Східнокарибському валютному союзі, не можуть бути обґрунтовані на основі парадигми оптимальних валютних зон. Потреба у регіональній інтеграції, що каталізується в спосіб уніфікації валют і здійснення єдиної монетарної політики, випливає з процесів глобалізації, внаслідок чого перша розглядається як спосіб послаблення негативного впливу останньої за рахунок розвитку внутрішнього ринку і зниження залежності від екзогенних шоків.

По-шосте, в африканських країнах, що здійснюють процес валютної інтеграції, простежується специфічний зв'язок між нею та власне фінансовою глобалізацією. Так, потреба у формуванні моновалютної зони в ЄВС обумовлювалася неспроможністю підтримувати обмежені коливання валютних курсів на тлі реалізації монетарної політики, зорієнтованої на внутрішню рівновагу, та наростаючої фінансової відкритості і підвищення волатильності міжнародних потоків капіталу. В Східнокарибському валютному союзі формування моновалютної зони інспірується потребою створення стимулів для розвитку внутрішнього фінансово-інвестиційного ринку, внаслідок чого послабилася би залежність від міжнародних потоків капіталу, рух яких може дестабілізувати систему підтримання фіксованого курсу щодо долара США в

світлі орієнтації на цінову стабільність Центральним банком Східних Карибів. У ЕСКЗА фактор вразливості до міжнародних волатильних потоків капіталу й імперфекцій глобальних фінансових ринків неактуальний, що обумовлено низьким рівнем фінансової відкритості країн співдружності, практично відсутньою інтеграцією з міжнародними фінансовими ринками, випадінням країн регіону зі сфери інтересів глобальних інвесторів. Останній фактор можна вважати своєрідною результуючою широкого спектра макроекономічних і політичних проблем регіону. Фіскальні дисбаланси, нестабільна макроекономічна політика, значна обтяженість зовнішнім боргом, низький рівень економічного розвитку, нерозвинутість фінансової інфраструктури та, зрештою, нестабільна політична ситуація в окремих державах регіону унеможлиблює операції з фінансовими інструментами цих країн у глобальних торгівельних системах чи приватним порядком. За рахунок цього такі інструменти не використовуються у глобальних диверсифікаційних стратегіях, що й робить менш болісним для даних країн ЕСКЗА вплив фінансової глобалізації, але не розв'язує дилему пошуку доступних джерел зовнішнього фінансування економічного розвитку.

Таким чином, можна стверджувати, що формування валютного союзу як засобу вдосконалення макроекономічної політики, зокрема, створення передумов для реалізації успішної політики підтримки цінової стабільності через запровадження фіскальних рестрикцій, повинно створити передумови для інтеграції з глобальними фінансовими ринками у перспективі. Фактори оптимальності валютних зон не є суттєво значимими для каталізації процесів валютної інтеграції в регіоні; на передній план виходять фактори стимулювання регіональної інтеграції, навіть попри низький рівень інтра регіональної торгівлі як засобу послаблення вразливості

регіону від коливань глобальної кон'юнктури, та фактори підвищення макроекономічної стабільності. Остання забезпечуватиметься через формування інституціонального каркасу монетарної інтеграції, в якому критерії конвергенції виконують принципове функціональне значення щодо реалізації політики стабільності цін і фіскальної дисципліни.

Література

1. Masson P., Pattillo C. *Monetary Union in West Africa (ECOWAS). Is It Desirable and How Could It Be Achieved?* // *IMF Occasional Paper*. – 2001. – № 204 // www.imf.org.
2. Strauss-Kahn M.-O. *Regional Currency Areas: A Few Lessons from the Experiences of the Eurosystem and the CFA Franc Zone P.* // *Currency Areas and the Use of Foreign Currencies*. – *BIS Paper*. – 2003. – № 17. – P. 43–58.
3. Masson P., Pattillo C. *Monetary Union in West Africa: An Agency of Restraint for Fiscal Policies ?* // *IMF Working Paper*. – 2001. – WP/01/34. – P. 1–38.
4. Hawkins J., Masson P. *Economic Aspects of Regional Currency Areas and the Use of Foreign Currencies // Currency Areas and the Use of Foreign Currencies*. – *BIS Paper*. – 2003. – № 17. – P. 2–36.
5. Pua Б. *Перспективы зоны франка в условиях введения евро // Деньги и кредит*. – 2003. – № 9. – С. 61–64.
6. Ojo M. *Regional Currency areas and Use of Foreign Currencies: the Experience of West Africa // Currency Areas and the Use of Foreign Currencies*. – *BIS Paper*. – 2003. – № 17. – P. 140–144.
7. *IMF Concludes Discussion on Recent Economic Developments and Regional Policy Issues with the West African Economic and Monetary Union // IMF Public Information Notice*. – 2003. – № 31 // www.imf.org.
8. Ebi E. *Regional Currency Areas: Lessons from the West African Sub-region and Nigeria's Policy Stance // Currency Areas and the Use of Foreign Currencies*. – *BIS Paper*. – 2003. – № 17. – P. 145–148.
9. Козюк В. *Структурно-функціональний аналіз розвитку центральних банків // Банківська справа*. – 2003. – № 1. – С. 64–73.
10. *Exchange Rates in the Increasingly Interdependent World // IMF Occasional Papers*. – 2001. – № 193 // www.imf.org.

СПІВАК
Інна Віталіївна,
кандидат економічних наук

СТРАТЕГІЯ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ВАЖЕЛІВ НА МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ РИНКАХ: США, ЄВРОПА, КИТАЙ

Значні коливання цін на сировину нафту, та фондових індексів і подальші зміни в кон'юктурі світової економіки дедалі частіше пов'язують зі зростаючою економічною потужністю Китаю. Однак сам він не поспішає змінювати своїх позицій щодо стабільного фіксованого курсу юаня, нарощування міжнародних резервів та скорочення попиту на сировину. Тому в даному випадку варто навчитися правильно оцінювати ситуацію, що склалася, а також адекватно реагувати на неї.

The considerable price-waves on rock-tar, oscillation of fund indexes and change, in stating of affairs a peace economy all often link to the increasing force of China. However itself China does not hurry to change its the positions in relation to the stable fixing course of yuan, increase of international backlogs and abbreviation of demand on the raw material. That is why now needed to learn correctly to estimate a situation, that folded, and also adequately to react on her.

Кілька років поспіль на світовій арені відбуваються значні коливання, які більше схожі на звичайні спекулятивні ігри, ніж на реакцію на зменшення темпів розвитку світової економіки. Важливе місце у цій ніші займає прогресуючий Китай (КНР), який своєю потужністю чинить тиск на основних лідерів – США та Європу. Беззаперечно, що така ситуація викликає занепокоєння не тільки США, а й усієї світової спільноти, в тому числі України, оскільки саме Китай входить до п'ятірки важливих торговельних партнерів. Однак проаналізувавши й вивчивши мотиви

нинішніх дій уряду КНР, мимоволі починаєш розуміти їх і прогнозувати власні подальші кроки.

Виходячи з теорій циклічного розвитку, економіка будь-якого масштабу розвивається хвилеподібно в чотири етапи: 1) піднесення – зростання виробництва і ВВП на тлі зменшення безробіття й низьких темпів інфляції; 2) бум – пікова точка пожвавлення економіки, на якій можливий “перегрів”, тобто надмірно високі темпи розвитку; 3) економічний спад – зниження ділової активності, виробництва й ВВП, які, у свою чергу, супроводжуються високою

інфляцією та безробіттям; 4) похвалення економічної кон'юнктури. Довгочасність циклів може бути різною: довгострокові тривають 15–20 років, середньострокові – 5–10 років. Для кожної держави їхня тривалість індивідуальна, й у різних країнах вони можуть не збігатися за часом. Так, традиційно вважають, що європейські цикли відстають від американських приблизно на рік–півтора. Визначити, на якому етапі розвитку перебуває економіка країни в даний момент украй важливо. Особливо необхідно орієнтуватися в циклічних процесах найбільших країн світу, які здатні “штовхати догори” або “тягнути донизу” інші держави.

На основі визначення поточного стану економіки ухвалюють рішення про необхідність державного втручання в процеси, оскільки ринок часто не може перейти до збалансованості самостійно. В США це зведено в ранг стратегічної політики. Наприклад, визначення поточної стадії розвитку Штатів належить до виняткових повноважень комітету з вивчення бізнес-циклів нацбюро економічного аналізу. На підставі отриманих висновків Федеральна резервна система та мінфін проводять обмежувальну або стимулюючу політику, регулюючи фінансові потоки. В першому випадку вони зменшують загальне фінансування економіки через підвищення рівня процентних ставок за кредитами і зниження держвитрат, у другому – роблять все з точністю до навпаки [1].

Основна роль держави в циклічному процесі – стримувати надмірне зростання і не допускати значних спадів: тобто перегрівів і депресій. Щодо економіки Китаю цей принцип на даний час вкрай актуальний. Річ у тому, що за її перегрівом може настати катастрофічне “стиснення” з подальшим падінням загальносвітового попиту й обвалом цін на ресурси.

За оцінками експертів, протягом

останніх півтора року зі всього приросту попиту на продукцію світових товарних ринків на КНР припадало близько 70%. У масштабах китайської економіки це привело до небувалого сплеску попиту на сировину, будівельне устаткування та енергію, яких все одно не вистачає. Так, у першому кварталі при рекордних власних обсягах виплавки сталі до країни довелось імпортувати додатково 10 млн. т прокату. Це закріпило світову тенденцію до подорожчання енергоносіїв і металів, що активно використовують у будівництві. Так, за останніх два роки алюміній подорожчав майже в півтора рази, чавун – втричі. Зрозуміло, що закладені в будівництво дорогі ресурси рано чи пізно зумовлять або зростання цін, або великі збитки інвесторів.

За офіційними даними, за перше півріччя 2004 р. інвестиції в сталеварний сектор збільшилися порівняно зі січнем – червнем 2003 р. на 54,7% – до 10,2 млрд. дол. США. За цей час випуск сталі в Китаї збільшився на 21,09% – до 124,75 млн. т, а прибутки 66 ключових виробників зросли на 83,08% – до 4,54 млрд. дол. США.

Одночасно зростання ВВП Китаю – понад 9,5%, в результаті чого уряд прийняв ряд адміністративних заходів щодо охолодження національної економіки [2].

Після заяви китайського прем'єра стосовно різкого обмеження інвестицій і споживання в Китаї ціни на дорогоцінні й кольорові метали, а також фондові індекси впали. Так, алюміній подешевшав з 1850 дол. США/т до 1550 дол. США/т, мідь – з 3150 дол. США/т. до майже 2600 дол. США/т. Проте це тільки перше грандіозне падіння світових цін на ресурси, яке може спровокувати подальшу економічну кризу, оскільки за економічним потенціалом КНР займає шосте місце в світі. З роками Китай перетворюється на індустріальний центр

світу – саме тут зосереджені виробничі потужності багатьох транснаціональних корпорацій, прискорено росте національний сектор економіки [3].

Упродовж останніх років Китай є потужним генератором світових цін на метали. В результаті феноменального зростання економіки частка цієї країни в глобальному споживанні сталевих продукції сягнула майже 27%. Внаслідок цього в 2-й пол. 2003 р. на світових ринках виник дефіцит, що призвело до підвищення цін.

Так, від липня до березня наступного року металопродукція щомісячно дорожчала на кілька відсотків, а в зимовий період вартість деяких товарів у Китаї підвищувалася на 20–30%. Відповідно зростали ціни майже в усіх інших країнах – виробники з чорних металів у світі подорожчали в середньому на 60%.

Проблема збуту, що ще зовсім недавно змушувала країни домовлятися між собою про скорочення виробництва, плавно відійшла на другий план – меткомбінати тільки нарощували темпи виплавки. Щоб запобігти кризі, Пекін згодом почав упроваджувати комплекс “охолоджувальних” заходів. Зокрема, національний банк ускладнив видачу кредитів промисловим підприємствам, а законодавці прийняли відповідні документи щодо обмеження інвестицій у сталеливарну галузь.

Експерти прогнозували подальше зниження цін на сталь. Понижувальній тенденції сприяло й зміцнення американського долара щодо юаня, а також здешевлення сировинних ресурсів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Однак проблема перевиробництва існує й надалі. Попит на металопродукцію наприкінці 1-го кварталу 2004 р. почав знижуватися, але виробництво в Китаї за цей період зросло на 29,47%. При цьому продовжують наростати інвестиції в основні фонди сталеливарного сектору. В

січні – березні вони перевищили 4 млрд. дол. США, що на 107,2% більше відповідного показника попереднього року, – повідомив комітет із національного розвитку і реформ КНР.

“Розвиток китайської металургії дає підстави очікувати, що 2004 р. виплавка сталі сягне 277 млн. т. Але якщо завершать всі поточні проекти з будівництва нових потужностей, то в 2005 р. виробництво перевищить 330 млн. т. А такий обсяг продукції внутрішній ринок Китаю не буде споживати навіть в 2010 р.”, – зазначили експерти комітету в газеті China Business Weekly.

За свідченням аналітиків, зниження вартості чорних металів стало глобальним явищем. Проте, незважаючи на заходи щодо скорочення інвестицій, Китай продовжує підтримувати масштабні проекти зведення потужностей для виробництва сталі з високою доданою вартістю. Таким чином, зусилля щодо охолодження сектору внесуть корективи в структуру металургійної промисловості, однак значною мірою вплинуть на її зростання.

“Якщо так піде далі, глобальна сталева індустрія дуже постраждає. Поточна сприятлива ринкова кон'юнктура ослабне, якщо Китай перестане імпортувати метал”, – заявив консультант із торгових питань професор Кембріджського університету Ічвальд Хедж [3].

У галузі масового виробництва Китай нині досягнув масштабів американського континенту на ринку зерна, а саме – став дуже ефективним й агресивним конкурентом з практично невичерпним потенціалом. Китай ось-ось випередить Японію за обсягами торгівлі, а в найближчі десятиріччя він може зрівнятися і з США, і з Європейським союзом. В країні дуже низький рівень інфляції, при цьому продуктивність швидко зростає. Золотовалютні резерви Китаю досягли 402

млрд. дол. США – більше тільки у Японії. Внаслідок цього Китай звинувачують в розповсюдженні у світі дефляційних тенденцій.

При цьому між Китаєм і США сформувався своєрідний симбіоз: США витрачають засоби, Китай – позичає. Штати активно пом'якшують грошову політику – Китай стримує американську інфляцію. Кожна сторона отримує свою вигоду: американці можуть витратити більше, ніж заробляють, китайці зміцнюють свої резерви. Однак ця політика має негативні наслідки. Дефіцит торговельного балансу, що зростає між США і Китаєм, стає мішенню для критиканства популістів. А гігантський дефіцит рахунку поточних операцій США створює небезпеку краху основної світової валюти. Найгірший сценарій може й не відбутися, проте два міркування з цього приводу залишаються вельми актуальними. По-перше, Китай повинен звернути особливу увагу на те, як його політика й прогрес позначаються на глобальній ситуації. По-друге, Китай повинен нести частину відповідальності за розвиток світової економіки.

Незважаючи на тенденції останніх років, Китай поки що не став повноцінною фінансовою державою (країні не вистачає конвертованої валюти), однак він уже є найважливішим гравцем у світовій торгівлі. Швидке зростання китайського експорту, який, на думку багатьох економістів, ґрунтується на незбалансованому обмінному курсі, й відповідне швидке нагромадження валютних запасів – серйозна проблема для найважливіших економічних партнерів країни. Тому Китаю пропонують переглянути свої пріоритети в межах глобальної економічної системи. По-перше, йому потрібно було б швидше рухатися в напрямку вільної торгівлі, принаймні в промисловості. На думку експертів, це сприяло б розвитку рівно-

правної вільної торгівлі, на якій ґрунтується економічне зростання Китаю, а також знизився б опір китайської експансії з боку зарубіжних прихильників протекціонізму [4]. По-друге, нагромадження валютних запасів дає змогу Китаю перейти до гнучкішого обмінного курсу, фінансової лібералізації і конвертованої валюти. Відсутність у Китаї вільно конвертованої валюти вже давно є серйозною перешкодою для роботи іноземних компаній на внутрішньому ринку країни. Штучно підтримуваний курс юаня став каменем спотикання у відносинах Пекіна і Вашингтона. Пропускаючи від 2003 р. гонконгські банки на ринок національної валюти, КНР робить пробний крок до послаблення контролю за потоками капіталу. На думку багатьох експертів, спектр банківських послуг в юанях міг би бути розширеним. "Китай використовує Гонконг для перевірки юаня на конвертованість, – вважає Герберт Лау, начальник аналітичного відділу брокерської компанії Celestial Asia Securities, – Китай в майбутньому обов'язково забезпечить вільну конвертованість юаня, адже він вступив до ВТО" [4].

Поточний режим уніфікованого керованого плаваючого обмінного курсу юаня, що базується на ринковому попиту та пропозиції валюти, почав діяти від 1994 р. У 1994–1997 рр. обмінний курс юаня до долара США зріс із 8,7:1 до 8,3:1 завдяки режиму керованого плаваючого курсу. Наприкінці 1997 р., на прохання сусідніх країн та міжнародних установ, Китай суттєво звужив коридор плаваючого обмінного курсу юаня, щоб зменшити шок Азійської фінансової кризи й розвіяти побоювання щодо девальвації юаня. Звуження коридору не слід розглядати як перехід від плаваючого до фіксованого курсу. Китай розглянув би питання повернення до попереднього коридору й поліпшення механізму формування обмін-

ного курсу женьмінбї (ЖМБ), якби в регіоні була узгодженість стосовно того, що криза минула, а пов'язані з нею проблеми вирішені. Проте думки щодо вирішення цього питання різняться, а багато сусідніх країн та економістів вважають, що ще не настав час робити такий крок [5].

На відміну від багатьох інших країн, Китай перебуває на стадії перегляду свого режиму торгівлі. Китай прийняли до СОТ лише наприкінці 2001 р., що привело до ряду реформ у торгівлі. На той час багато хто прогнозував, що імпорт Китаю стрімко збільшиться й перевищить потенційне зростання експорту через значне зниження тарифних і нетарифних обмежень, включаючи імпорتنі квоти та надання доступу до сектору послуг. Виявилось, що коли в 2002 р. було зафіксовано швидке збільшення обсягів імпорту Китаю, експорт теж зріс, що вилилось у 30,4 млрд. дол. США позитивного сальдо торгового балансу. Протягом 5 років після вступу до СОТ Китай продовжує і продовжуватиме знижувати тарифи й послаблювати кількісні обмеження імпорту, лібералізовувати торгівлю послугами, включаючи фінансовий сектор та сектор комунікацій. Усе це ще більше утруднює прогнозування балансу поточного рахунку. У 1-й пол. поточного року зростання обсягів імпорту в Китаї прискорилося, випереджаючи темпи зростання експорту, позитивне сальдо торговельного балансу зменшилось до 4,5 млрд. дол. США. Підрахунки загалом показують, що зростання імпорту в поточному році буде приблизно на 9 процентних пунктів вищим, ніж зростання експорту. Тенденція, при якій темпи зростання імпорту випереджатимуть темпи зростання експорту, зберігатиметься в Китаї ще впродовж одного-двох років. Тому зарано гадати, буде обмінний курс женьмінбї заниженим чи завищеним, і нерозумно коригувати обмінний курс на такій основі.

Від початку 2003 р. сталося послаблення долара США. На думку голови Народного банку, Китай можна було б заздалегідь повідомити про такий намір, якщо це послаблення було заплановане для вирішення торговельного дисбалансу між Сполученими Штатами та іншими країнами й регіонами, зокрема, дефіциту з Китаєм. На той час усі вважали, що США продовжуватимуть політику міцного долара, і лише з часом стало зрозуміло, що долару США “дозволили” падати. Таким чином, безпідставними є звинувачення Китаю в небажанні співпрацювати зі Сполученими Штатами щодо врегулювання платіжного балансу. По суті, США завжди знали, що центральний обмінний курс китайської валюти женьмінбї встановлюють на основі долара США, й тому не дивно, що послаблення долара не могло не вплинути на торгівлю між Китаєм і США.

Спроби зберегти стійкість долара США як своєї бази у світовому поділі праці призводять до певних труднощів в американській економіці. Втім, на думку офіційних осіб ФРС, нижня точка падіння пройдена, й надалі спостерігатимуться позитивні тенденції. Хоча 8 листопада 2004 р. курс долар/євро сягнув нового максимуму – 1,2986 EUR/USD. “Перепади курсу між цими двома валютами, падіння однієї і піднесення іншої, є елементом великої “шахової” гри, що ведеться одночасно на тисячах дощок у різних площинах із постійно динамічними правилами” [6].

Загалом, упродовж 1990-х рр. у США утворився колосальний економічний “пузир”, який частково був спровокований об'єктивними причинами: наприклад, необхідністю якнайшвидше захопити частину світу, що “звільнилася” після розпаду соціалістичної системи, а з іншого боку – причинами суб'єктивними: бажан-

ням отримати в ході цього процесу максимальний прибуток. Внаслідок цього в економіці США виникли значні структурні диспропорції, що становлять десятки відсотків ВВП, незважаючи на падіння долара, росте дефіцит зовнішньоторговельного балансу, що є класичним симптомом саме структурної природи кризи.

Наприклад, в 1926–1929 рр. Федеральна резервна система (ФРС) США ввела в економіку велику кількість грошей, але коли здавалося, що криза минула, все несподівано зруйнувалось і почалася Велика депресія. Схожа ситуація виникла в Америці у середині 1980-х р.: знову сукупний приватний попит відставав від сукупної пропозиції (виробництва) й локальні кризи (1973–1975, 1980–1982 рр.) загострювалися. У відповідь “рейганоміка” змінила зміст американської економіки: лібералізація регульованих галузей (ринок цінних паперів, житлове будівництво, соціальна сфера тощо) спрямували в ці сектори значні грошові потоки, а глобалізація дала змогу американському капіталу завоювати майже весь світ. Одночасно широко розповсюдився споживчий кредит, який дозволяв американцям витратити більше, ніж вони заробляли. У свою чергу, зростання обсягів вкладень в акції у 1999–2000 рр. створювали психологічний “ефект багатства” у широких верств населення. Разом з цим, структура американської економіки ставала дедалі вразливішою: реальне виробництво концентрувалося в країнах третього світу, а гроші – в спекулятивних активах – акціях, облігаціях та похідних фінансових інструментах.

Як наслідок, у 2000 р. межі глобалізації були досягнуті, а фінансові ринки стикнулися з проблемою “мильної бульбашки”, відтак розрив останніх провокує загострення циклічної кризи перевиробництва,

про яку можна говорити вже у все-світньому масштабі. У відповідь американська ФРС почала масштабне грошове “накачування” фінансової системи, а уряд обрав фіскальну політику. Наприкінці 2003 – початку 2004 рр. склалося враження одужання економіки США [7].

Однак згодом американські товари стають непотрібними світовому ринку. Зокрема, Китай надає перевагу продукції високих технологій з Японії, Південної Кореї та ЄС. Навіть Південна Корея експортувала в КНР у 2003 р. більше, ніж США – 43 млрд. дол. США проти 34 млрд. дол. США. Промислове виробництво Китаю зросло за 3 роки на 3/5, які споживання енергоресурсів. Споживання ж прокату збільшилося майже вдвічі й досягло гігантських масштабів – 271 млн. т. Співвідношення змінилося настільки радикально, що Європа не може чинити економічний тиск на КНР – країну, яка має в розпорядженні значні валютні запаси й спроможна збільшити їх на 117 млрд. дол. за рік.

Фред Бергстен, директор Вашингтонського інституту світової економіки, скаржиться, що азійські країни, які занижують валютний курс через нагромадження валютних резервів, не виконують своєї ролі в процесі глобальної структурної перебудови, необхідної для зниження американського торгового дефіциту [8].

Історія, як правило, повторюється. Відомо, що свого часу, коли у 80-х рр. ХХ ст. зріс дефіцит торгового балансу США, головним винуватцем визнали Японію й переконали девальвувати ієну: відповідно до “Плаза-угоди” 1985 р. її курс виріс майже в 2 рази – з 239 ієн за долар США в 1985 р. до 128 в 1988 р. У 1990-х рр. зростання в Японії практично не було, причому багато економістів пояснюють це саме ревальвацією в 2-й половині 80-х рр. У 1930-х рр., в період Великої депресії

багато країн вдалися до девальвацій, які, разом із протекціоністськими заходами, покликані захистити внутрішні ринки від іноземної конкуренції й дістали назву "політики пограбування сусіда".

У 1997 р. під час азійської валютної кризи Китай, на відміну від багатьох інших азійських країн, не девальвував юань (тобто відбулася його ревальвація відносно інших валют, що подешевшали), що схвалили США та міжнародні фінансові інститути. А нині США домагаються від Китаю ревальвації юаня, оскільки вважають, що він зростає за рахунок американської економіки та штучного заниження вартості своїх товарів, що експортуються у величезних кількостях на американський ринок (дефіцит США в торгівлі з Китаєм у нинішньому році, ймовірно, перевищить 150 млрд. дол. США – що більше, ніж весь російський експорт).

Китайський профіцит повертається в США у вигляді вкладень китайських резервів, що зростають, в облігації американського казначейства. Іноземні кредитори тримають зараз майже 1/3 американського державного боргу, причому частка азійських інвесторів у щорічних купівлях боргових зобов'язань американського уряду іноземцями становить 40% (європейських інвесторів – 43%). Якщо азійські країни (або навіть тільки Китай) відмовляться купувати американські облігації, процентні ставки США зростуть, рівень виробництва та реальних прибутків знизяться, долар різко подешевшає – тільки так можна буде поліпшити торговельний баланс. Ідея американської влади полягає в тому, щоб не чекати обвалу, а забезпечити "м'яку посадку" шляхом поступового подорожчання юаня порівняно з доларом, що повинно зменшити американський імпорт з Китаю і стимулювати американський експорт до Китаю.

США могли б і самі понизити курс долара через нагромадження власних золотовалютних резервів, але не прагнуть цього. Адже це пов'язано з витратами (для США – особливо великими, оскільки значна частка їхніх резервів – у золоті, а не у валютах інших країн, а зберігання золота жодних відсотків не дає, і зумовлює лише витрати), а вигоди від нагромадження резервів у вигляді прискорення зростання, які отримує Китай, США як розвинена країна навряд чи отримають. Тому Америка й намагається переконати Китай пожертвувати курсом юаня (і, врешті-решт, – економічним зростанням) для відновлення рівноваги американського платіжного балансу.

При цьому, з точки зору Європи як другої сили, ЄЦБ намагається не допускати значних коливань курсу євро/долар, щоб не спровокувати погіршення внутрішньої ситуації у еврозоні, яка теж доволі напружена. Хоча головні аргументи на користь підтримки стабільності курсу євро наступні:

– незмінність ЄЦБ ставки рефінансування банків – 2% при граничних позиціях за депозитами та кредитами 3,0% і 1,0% відповідно. При цьому ставку рефінансування банків ФРС вже втретє підняли (до 1,75% з 1%).

– в еврозоні зростання ВВП, водночас підтримане внутрішнім попитом, відбувається швидшими темпами, ніж у США. Зростання ВВП у 2004 р. планується в середньому на рівні 1,6% – 2,2%, підіймаючись до 1,8% – 2,8% у 2005 р. У США темпи зростання ВВП зменшуються – зростання в другому кварталі 2004 р. становило 2,8% проти 4,5% у попередньому. Уповільнення, що відбувається, пояснюється насамперед уповільненням особистих витрат споживання.

– ЄЦБ планує інфляцію в межах 2,1% і 2,3% у 2004 р. та 1,3% і 2,3% у 2005 р.

Інфляція в США визначена щорічною нормою 3,0 – 3,3%. Хоча за даними Федеральної комісії вільного ринку економіка є врівноваженою й оновлюватиметься прискореними темпами.

– щорічний приріст агрегату М3 у євроні стримується від літа 2003 р. Крім цього, низький рівень процентних ставок продовжує підтримувати грошове розширення, особливо для найбільш ліквідних активів, включених до вузького агрегату М1, а також збільшення позик у приватному секторі.

Таким чином, нині на міжнародних фінансових ринках найважливіше місце посідає Китай, що тримає в руках важелі економічного впливу на фінансові індикатори. Тому навіть за умов певних коливань курсів експерти рекомендують усі кошти конвертувати в китайський юань.

Щодо України, то оскільки одну з головних галузей експорту становить металопродукція, то при різкому зниженні цін на метал ми зазнаємо значних втрат. При цьому вони будуть не лише з боку експортерів, а й валютного ринку, який недоотримуватиме достатньої кількості іноземних коштів, що надходять у вигляді обов'язкового 50% продажу валютної виручки. Тому важливо усвідомлювати простір дії цього чинника й знаходити

можливості пропорційно розвивати усі галузі економіки.

Література

1. Лямец С. Ударная волна // *Киевские ведомости*. – 2004. – № 102 (3199), 18 мая.

2. Закиянов Д. Когда прогремит гром // *Киевские ведомости*. – 2004. – № 191 (3288), 9 ноября.

3. Закиянов Д. Пекин сменил тенденцию // *Киевские ведомости*. – 2004. – № 102 (3199), 18 мая.

4. Мировая экономика: глобальные тенденции развития // *Еженедельный новостной выпуск (2 ч.)*. – 2003. – № 384, 24 ноября.

5. Інтерв'ю Голови Народного банку Китаю агентству "Сінхуа" щодо обмінного курсу китайського юаню Женьмінбі (ЖМБ) та торгового балансу Китаю. – 2004.

6. Крупнов Ю. Четверта світова війна // www.krounov.ru/5/58_1.shtml, 09.11.2003.

7. Ралли евро-доллар. Круглый стол в редакции "Завтра" // www.zavtra.ru.

8. Полтерович В., Попів В. Валютні резерви та економічне зростання // www.russ.ru.

ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

ДАНИЛЕНКО
Теодозія Петрівна

ДОСУДОВА САНАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто суть досудової санації підприємства, її відмінні ознаки від санації в межах судових процедур, критерії успішного проведення досудової санації, а також проблеми формування джерел для її здійснення.

The essence of before-law sanation of the firm, criterions of it's successful leading and problems of creation of sources for it's accomplishment are considered in article.

Кризові явища у функціонуванні багатьох підприємств України мають масштабний характер. Найдієвішим засобом їх подолання є проведення фінансової санації (оздоровлення) підприємств. Рішення про здійснення санації ухвалюється як у досудовому порядку, так і в межах судових процедур.

Механізм проведення досудової санації визначений у Законі України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", низці нормативних актів Кабінету Міністрів України та Міністерства економіки України. Проблеми здійснення санації досліджує науковець О. О. Терещенко.

Однак ми вважаємо, що слід детальніше проаналізувати критерії досудової санації, джерела її проведення та можливі шляхи вирішення проблем, які при цьому виникають.

У Законі "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його

банкрутом" (далі Закон) передбачено два шляхи виходу підприємств із фінансової кризи: перший – через процедуру банкрутства, яка, в свою чергу, складається із процедури розпорядження майном боржника, його санації, укладення мирової угоди або ліквідації підприємства-банкрута, і другий – проведення досудової санації підприємства-боржника.

Як засвідчує практика, для кредиторів ліквідація боржника є не вигідною, оскільки процедура банкрутства підприємства триває більш ніж один рік. За цей період відбувається фактична девальвація національної валюти. Крім цього, після визнання боржника банкрутом його діяльність припиняється і втрати кредиторів зростають.

Разом із цим, заходи, спрямовані на фінансове оздоровлення підприємства, дають змогу відновити прибутковість його роботи, конкурентоспроможність продукції та платоспроможність, що, в свою чергу,

дає змогу зберегти виробництво, забезпечити робочі місця, сплачувати податки та погасити борги перед кредиторами.

Згідно із законом санація підприємства – це система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення його фінансового стану та задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємств, боргів і капіталу й (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника. При цьому схвалений кредиторами (комітетом кредиторів) план санації має затверджувати господарський суд.

На нашу думку, покладення на суд вирішення таких суто економічних проблем, як оцінювання перспективності санаційної програми боржника та його санаційної спроможності, не можна вважати доцільним.

Крім цього, значна частина справ про банкрутство, які доводять до стадії ліквідаційної процедури, ініціюється щодо підприємств, котрі не мають перспектив фінансового оздоровлення. Завдання ж виведення підприємств із кризового стану, як правило, вирішуються в позасудовому порядку.

Закон дає змогу врегулювати процес досудової санації неплатоспроможного підприємства як систему заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, інвестор, з метою запобігання банкрутству боржника шляхом реорганізаційних, організаційно-господарських, управлінських інвестиційних, технічних, фінансово-економічних правових заходів відповідно до законодавства до початку порушення справи про банкрутство.

Отже, основними ознаками, які відрізняють процедуру досудової санації та санації за рішенням суду, є часова ознака

здійснення санаційних заходів та їх спрямованість.

Єдиною вимогою щодо проведення заходів досудової санації є їх відповідність чинному законодавству, при цьому має бути відновлена платоспроможність боржника. Критерієм успішного проведення заходів досудової санації є встановлення факту відсутності у боржника кредиторської заборгованості за грошовими зобов'язаннями перед кредиторами (без урахування пені та штрафів), заборгованості перед працівниками та заборгованості зі сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), протермінованих понад три місяці.

Особливо важливою для встановлення критерію успішного завершення досудових санаційних заходів є диференціація кредиторської заборгованості підприємства. В процесі такої диференціації із загального обсягу заборгованості потрібно визначити таку, що можна не погашати в ході досудової санації, зокрема заборгованість за товарообмінними операціями, та за іншими угодами, що не передбачають грошових розрахунків, заборгованість із виплати неустойок, зобов'язання щодо виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника – юридичної особи.

Таким чином, досудову санацію можна вважати успішною і тоді, коли після її закінчення залишиться непогашеною кредиторська заборгованість за вищеподаними розрахунками, а також якщо загальний рівень заборгованості знизиться до межі трьохсот мінімальних розмірів заробітних плат.

Джерелами здійснення досудової санації підприємств є кошти від емісії та розміщення цінних паперів, погашення дебіторської заборгованості, виручка від реалізації майна та його орендування, пролонгації кредиторської заборгованості, отримання фінансової допомоги тощо. Органи влади можуть надавати боржнику

пільги за обов'язковими платежами перед бюджетом і позабюджетними фондами, брати на утримання об'єкти соціально-комунальної сфери та інженерної інфраструктури, що перебувають на балансі боржника, надавати йому фінансову допомогу в обмін на його майнові активи та вживати інші заходи, спрямовані на фінансове оздоровлення боржника. Згідно із законом, фінансову допомогу боржнику можуть надавати й інші зацікавлені особи, насамперед, засновники, власники, кредитори.

Підставою для застосування заходів досудової санації є спеціальна угода, укладена перед наданням боржнику фінансової допомоги, що регламентує взаємовідносини як у ході досудової санації, так і після її завершення. Фінансову допомогу боржнику можна надавати і на платній основі. Однією із найзручніших форм надання фінансової допомоги підприємству з боку його засновників є здійснення викупу зацікавленими особами емітованих боржником цінних паперів, у результаті чого відбувається перерозподіл статутного капіталу боржника на користь засновника (учасника), який надав фінансову допомогу.

Способом фінансової підтримки боржника з боку його кредиторів є надання йому відтермінування з оплати боргів або зниження суми боргу. В цьому разі в угоді може передбачатись прийняття боржником на себе певних зобов'язань.

Санацію державних підприємств здійснюють за рахунок їх коштів та інших джерел фінансування. Обсяг коштів для проведення досудової санації державних підприємств за рахунок Державного бюджету щорічно встановлюють згідно із Законом про Державний бюджет. На нашу

думку, це не відповідає принципам ринкової економіки, оскільки означає пряме втручання держави в механізм конкуренції.

Таким чином, ми розглянули лише окремі аспекти проведення санації підприємства до початку провадження справи про банкрутство у господарському суді та проблеми, які при цьому виникають. Вважаємо за доцільне запропонувати вдосконалення нормативного регулювання процедур досудової санації. На наш погляд, слід чітко визначити склад суб'єктів, які беруть участь у процедурі досудової санації, та їх відповідальність за результати проведення останньої, передбачити механізм переходу від досудової санації до ініціювання справи щодо банкрутства суб'єкта господарювання в суді.

Література

1. Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" від 30 червня 1999 р. № 784 – XIV (із змінами та доповненнями) // Законодавство України про банкрутство та судова практика / Упоряд. Б. М. Поляков. – К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2003. – С. 12–85.
2. Постанова Кабінету Міністрів України "Про Затвердження Порядку проведення досудової санації державних підприємств" від 17 березня 2000 р. № 515 // Законодавство України про банкрутство та судова практика / Упоряд. Б. М. Поляков. – К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2003. – С. 233–234.
3. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000.

ДОВКОЛА ФІНАНСОВИХ ПРОБЛЕМ: КРУГЛІ СТОЛИ, КОНФЕРЕНЦІЇ, ДИСПУТИ

13–14 травня 2004 р. в м. Свалява на Закарпатті відбулася міжнародна науково-практична конференція “Досвід і шляхи вдосконалення наукового й методичного забезпечення процесу підготовки фахівців із фінансової, банківської справи та оподаткування”.

Рішення про необхідність її проведення прийняті на розширених засіданнях науково-методичної комісії з фінансів та банківської справи Міністерства освіти і науки України, що відбулися в 2002 та 2003 рр. на базі Тернопільської академії народного господарства та Львівського банківського інституту. Водночас ініціаторами цього заходу виступили Національний банк України, Державна податкова адміністрація України, Державне казначейство України, Київський національний економічний університет, Тернопільська академія народного господарства та ряд інших провідних наукових і навчальних закладів.

Конференція розпочала роботу з виступу директора Інституту фінансів Тернопільської академії народного господарства, кандидата економічних наук, доцента Й. М. Бескида, який зосередив увагу на важливості такого зібрання, особливо в контексті необхідності вирішення багатьох проблем у підготовці кваліфікованих фахівців-економістів. Нині держава витрачає значні кошти на студентів, які навчаються за державним замовленням, однак після закінчення вищих закладів освіти спеціалісти не можуть працевлаштуватись. Така ситуація особливо проблемна й актуальна для

невеликих міст та периферійних населених пунктів.

Після представлення учасників слово надали кандидату економічних наук, професору, завідувачу кафедри фінансів підприємств Київського національного економічного університету А. М. Поддєрьогіну, який поінформував про необхідність та передумови проведення конференції, її регламент, а також висловив подяку докторові економічних наук, професорові, ректорові Тернопільської академії народного господарства С. І. Юрію, організаційному комітету за високий рівень організації та підготовки цього зібрання.

На пленарному засіданні було заслухано ряд доповідей, які охопили широкий діапазон проблем підготовки фахівців з фінансів, банківської справи, оподаткування та страхування. Зокрема, доктор економічних наук, професор, директор Міжнародної Української фінансово-банківської школи М. І. Савлук у доповіді “Про структуру фінансів як науки та як спеціальності” зазначив, що вирішення практичних аспектів розбудови наукової та педагогічної діяльності у сфері фінансової спеціалізації неможливе без аналізу теоретичних підвалин фінансів. Доповідач наголосив, що теоретизація фінансової науки багато в чому супроводжувалася надмірним одержавленням і заполітизованістю економічної системи країни.

Крім цього, М. І. Савлук критично проаналізував особливості теоретичного трактування дефініції “фінанси” у вітчизняній та зарубіжній фінансовій науці. Така

ситуація робить категорію “фінанси” вразливою для подальшого стихійного поділу, про що свідчить поява спеціальностей “оподаткування”, “страхування” тощо. Щоби подолати ці труднощі, потрібно, перш за все, відмовитися від моністичного державницького трактування фінансів.

Активну участь в обговоренні доповіді взяв доктор економічних наук, професор кафедри податкової політики і оподаткування Національної академії ДПС України В. Л. Андрущенко, який також критично висловився стосовно визначень “фінансова та податкова політика”, що подають нові вітчизняні підручники з фінансів. Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету “Львівська політехніка” І. В. Алексєєв зацентрував увагу на проблемах ступеневої підготовки фахівців “бакалавр–спеціаліст–магістр” у контексті приєднання України до Болонського процесу, а також необхідності суттєвого перегляду навчальних планів і програм підготовки фінансистів у напрямку скорочення кількості дисциплін та започаткування спеціальності “державні фінанси”, зупинивши процес надмірного поділу спеціальності “фінанси”.

Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри казначейської справи Тернопільської академії народного господарства О. П. Кириленко, зазначила, що нині практично відсутні нові теоретичні наукові напрацювання, які були б безпосередньо реалізовані при підготовці підручників зі спеціальностей “фінанси”, “банківська справа”, “оподаткування”. Водночас співдоповідач наголосила на доцільності збереження нормативної дисципліни “місцеві фінанси” у навчальних планах підготовки магістрів.

Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічного аналізу і

фінансів Національного гірничого університету (м. Дніпропетровськ) О. С. Галушко висловила власне бачення теоретичного трактування категорії “фінанси”, підтримала необхідність обов’язкового викладання курсу “фінанси” як фундаментального та узагальнюючого при підготовці фахівців з економіки, а також висунула пропозицію щодо створення електронної міжвузівської мережі, де б узгоджувалися спільні навчально-методичні дії при переході до реалізації Болонської конвенції.

Дискусію підтримав кандидат економічних наук, професор кафедри банківської справи Тернопільської академії народного господарства Р. І. Тиркало, який наголосив, що на даний час потребують удосконалення викладу не тільки профільні для фінансистів та банкірів навчальні дисципліни, а й такі, як “макроекономіка”, “економічна теорія”, “мікроекономіка”. Крім цього, співдоповідач запропонував увести в навчальні плани такі курси, як “теорія фінансів”, “теорія кредиту”, “теорія грошей та грошового обігу”. Лише після належної теоретичної підготовки доцільно викладати прикладні дисципліни “банківська справа”, “казначейська справа”, “податкова справа” тощо. Доповідач наголосив на необхідності розмежування викладачів за теоретичними та прикладними курсами.

Тему обговорення продовжив доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Київського національного університету імені Т. Шевченка І. О. Лютий “Теоретичні засади розбудови фінансової науки”. Він визначив зростаючу роль державних та світових фінансів і фінансового ринку в умовах сьогодення, а також підкреслив проблеми викладання фінансових дисциплін у вищій школі, враховуючи суперечності й закономірності розвитку фінансової науки та практики. Так, нині в жодні навчальні плани спецкурсів

не включають вивчення боргової стратегії держави, залучення кредитних ресурсів та особливо їх ефективного витрачання. Саме тому, визначаючи напрямки розвитку фінансової науки, необхідно поєднати теорію фінансів із сучасними тенденціями, що відбуваються в розвинутому ринковому середовищі, причому вони повинні бути адекватно відображені в навчальних програмах і планах підготовки кваліфікованих фахівців фінансово-банківського сектору. Тільки за цих умов навчання студентів буде якісним в теоретичному й практичному аспектах і користуватиметься попитом на ринку праці.

Доповідач також ознайомив зі специфікою дворічної підготовки магістрів у Київському національному університеті імені Т. Шевченка як експерименту для класичних університетів, змістом навчальних планів та програм, особливостями педагогічної та переддипломної практик магістрів.

Продовжив тему доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою фінансів Херсонського державного технічного університету В. П. Кудряшова виступ якого торкався структури, мети і завдань предмету дисципліни “фінанси”. Науковець проаналізував структуру курсу “фінанси”, затверджену ОПП МОН України, а також запропонував власну, що охоплює 12 тем.

Надзвичайно змістовною була доповідь кандидата економічних наук, професора, завідувача кафедри фінансів підприємств Київського національного економічного університету А. М. Поддєрьогіна “Досвід та проблеми викладання дисциплін фахового спрямування при підготовці фахівців зі спеціальності “фінанси”. Науковець зосередив увагу на проблемах кількості годин при викладанні фахових дисциплін, збільшення бюджету часу на самостійне вивчення матеріалу студентами, підготовки якісних підруч-

ників та посібників з фінансово-банківських спеціальностей через посилення контролю Міністерства освіти і науки України стосовно надання відповідних грифів. Учасники конференції також підтримали позицію доповідача щодо недоцільності поділу спеціальності “фінанси” та виокремлення нової спеціальності “оподаткування”. Такий поділ суперечить засадам фінансової науки, є антинауковим і швидше політичним та адміністративним рішенням, тим більше, деякі невеликі вищі навчальні заклади, котрі намагаються започаткувати її викладання, до цього не готові. Тому доцільним, на думку науковця, є збереження лише двох спеціальностей “фінанси” та “банківська справа”, а новостворену – “оподаткування” слід об’єднати зі спеціальністю “фінанси”.

Доповідач наголосив на можливості збільшення кількості часу на вивчення фахових дисциплін за рахунок варіативності навчальних планів та вибіркового викладання дисциплін і вилучення з навчальних планів курсів “управління персоналом”, “міжнародна економіка”, “стратегічне управління” тощо. Як показує досвід європейських класичних університетів, протягом року студент вивчає не більше 8–10 дисциплін. На таких засадах слід будувати й вітчизняну систему вищої освіти.

Крім цього, А. М. Поддєрьогін розповів про особливості модульно-кредитної системи оцінювання, контролю поточної роботи студентів та складання підсумкових іспитів і заліків в Київському національному економічному університеті. Доповідач також вніс пропозиції щодо перегляду нормативних дисциплін та вдосконалення систем оцінювання й контролю знань студентів з урахуванням позитивного досвіду розвинених країн Європи та світу.

Дискусію продовжив кандидат економічних наук, доцент, декан фінансово-

економічного факультету Київського національного економічного університету В. К. Хлівний, який розповів про підготовку фахівців із фінансів за трьома напрямками – податковий, страховий, банківський, об'єктивна необхідність яких пов'язана з процесами й тенденціями, що відбуваються в народному господарстві країни.

Специфіку підготовки фахівців для банківського сектору держави охарактеризував доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Київського національного економічного університету А. М. Мороз. У доповіді “Актуальні питання подальшого розвитку банківської системи” він зосередив увагу на особливостях переходу вітчизняної системи освіти на засади Болонського процесу, зокрема висловився щодо поспішності й неготовності вітчизняних навчальних закладів відповідати його вимогам, а також недоліках у підготовці банківських спеціалістів і напрямках їх усунення. Доповідач окремо наголосив на необхідності підвищення якості навчання магістрів, котрі повинні представляти бізнесову еліту або вищі ешелони державної влади. Водночас нині поняття “магістр” набуває масового характеру і значною мірою нівелюється, принижується.

Активне обговорення викликала доповідь кандидата економічних наук, професора, завідувача кафедри податків і фіскальної політики Тернопільської академії народного господарства А. І. Крисоватого “Концепція розвитку спеціальності “оподаткування”. Доповідач обґрунтував необхідність кадрового забезпечення податкових органів держави, запропонував альтернативну модель підготовки бакалаврів за спеціальностями “суспільні фінанси” та “економіка, фінанси і підприємництво”, а також представив програми підготовки магістрів зі спеціальності

“оподаткування” – “державний податковий менеджмент” і “податкове планування та консультування”. Перша зорієнтована на підготовку фахівців для державної податкової служби, друга – для суб'єктів господарювання.

Крім цього, доповідач розповів про певні здобутки в підготовці фахівців для податкової служби. Зокрема, Тернопільська академія народного господарства уклала угоду про співпрацю з Державною податковою адміністрацією України, згідно з якою передбачено цільову підготовку спеціалістів. Більш того, на 2008 р. є державне замовлення на випускників академії цього профілю. Таким чином, саме реальні потреби часу диктують необхідність підготовки фахівців з оподаткування, які, безперечно, зможуть себе реалізувати як в системі фіскальних органів держави, так в бізнесових структурах.

Наступним блоком питань, розглянутих на конференції, були проблеми, пов'язані з підготовкою фахівців у галузі страхування. З доповіддю “Роль освіти і науки у розвитку страхової справи” виступив доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри страхування Київського національного економічного університету С. С. Осадець. Він зазначив, що в умовах сьогодення розвиток страхового ринку в Україні відбувається швидкими темпами. Доповідач поінформував присутніх про специфіку організації навчального процесу при підготовці фахівців зі страхування.

Дискусію продовжив кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри страхування Тернопільської академії народного господарства Я. П. Шумелда. У доповіді “Застосування мультимедійної техніки при викладанні страхових дисциплін” він зробив акцент на необхідності поліпшення науково-методичного забез-

печення й методики викладання страхових дисциплін, виділив основні недоліки навчального процесу, особливо лекційних занять, і запропонував шляхи їх усунення. Доповідач також розповів про особливості роботи Українсько-Польського факультету фінансів і страхування Тернопільської академії народного господарства, напруження, здобутки при підготовці фахівців зі страхування, а також співпрацю з польськими науковцями та практиками в цій сфері.

Кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів С. О. Булгакова розповіла про інтегровану автоматизовану систему навчання та контролю знань за спеціальністю “фінанси”. Цей комплекс включає 11 дисциплін: “фінанси”, “бюджетна система”, “управління державним боргом”, “казначейська система виконання бюджету”, “облік в системі казначейства”, “облік в бюджетних установах”, “державні цільові фонди”, “державний фінансовий контроль” та ін.

Особливість автоматизованого комплексу в тому, що він представлений як підручник на одному лазерному диску, весь навчальний матеріал чітко й логічно згрупований. Автоматизована система створена для полегшення засвоєння матеріалу з фінансових дисциплін, крім цього, дає змогу здійснити самоконтроль за допомогою персонального комп'ютера.

Дискусію з проблем навчально-методичного забезпечення підготовки спеціалістів фінансово-банківського профілю продовжив кандидат економічних наук, доцент, директором науково-дослідного центру при НБУ О. І. Киреев. Зокрема, він наголосив на необхідності визнання бакалаврів як фахівців із вищою освітою і ліквідації будь-яких нормативних та адміністративних перешкод при їх працевлаштуванні. Співдоповідач виступив

опонентом щодо надмірного поділу спеціальності “фінанси” й виділення вузькопрофільних спеціальностей та спеціалізацій. Водночас підтримав пропозицію про необхідність об'єднання всіх фінансово-банківських спеціальностей в одну – “фінанси і кредит”, і зазначив, що нині має бути тісніший зв'язок між навчальними закладами та комерційними банками, органами державної влади та суб'єктами господарювання. Якщо, наприклад, ВНЗ хоче здійснювати підготовку фахівців банківського профілю, то йому слід обов'язково укласти договір про співпрацю з комерційним банком. Останній, в свою чергу, зобов'язаний забезпечити студентам проходження практики, а після закінчення навчання – працевлаштувати. За інших умов підготовка фахівців зумовлюватиме зростання безробітних із вищою освітою.

Доктор економічних наук, професор, декан факультету банківської справи Київського національного економічного університету М. І. Діба зазначив, що реалізація Болонського процесу – це проблема не тільки України, а й 29 європейських країн, що приєдналися до нього 1999 р. Його основоположне питання – суттєве підвищення якості європейської освіти та науки. До цього повинна прагнути й Україна. Доповідач наголосив на необхідності зменшення аудиторного навантаження на студента й одночасного збільшення кількості годин на самостійну роботу. При цьому, в підготовці справді кваліфікованого, конкурентоспроможного на ринку праці фахівця визначальними є три складові: належні знання за спеціальністю (спеціалізацією), досконале володіння іноземною мовою та комп'ютерними інформаційними технологіями.

Робота конференції продовжилась у п'яти секційних засіданнях, де розглядали наступні питання:

- досвід і шляхи поліпшення науково-методичного забезпечення та методики викладання фінансових дисциплін;

- реалії та перспективи підготовки фахівців зі спеціальності «оподаткування»;

- розвиток наукових досліджень і вдосконалення підготовки кадрів для банківської справи;

- наукове й кадрове забезпечення розвитку страхової діяльності;

- математична підготовка фахівців для фінансової і банківської системи.

За результатами роботи міжнародної науково-практичної конференції “Досвід і шляхи вдосконалення наукового й методичного забезпечення процесу підготовки фахівців із фінансової, банківської справи та оподаткування” підбито підсумки, сформульовані наступні висновки та рекомендації:

- переглянути наявний перелік фінансово-банківських спеціальностей в напрямку їх укрупнення;

- підготовку фахівців з фінансової, банківської справи, страхування та

оподаткування здійснювати за однією спеціальністю – “фінанси і кредит”;

- дозволити навчальним закладам фінансові, банківські, податкові, страхові спеціалізації, починати з рівня “бакалавра”;

- навчання за напрямком “Економіка і підприємництво” здійснювати на двох рівнях – бакалавр та магістр;

- вдосконалити організацію підготовки бакалаврів із фінансових та банківських спеціальностей через обов’язкове написання дипломних (бакалаврських) робіт, проходження практики, зменшення переліку нормативних дисциплін та їх укрупнення.

Загальні висновки та пропозиції належним чином опрацює комісія у складі заступника голови організаційного комітету конференції, кандидата економічних наук доцента Й. М. Бескида та керівників профільних секцій. Доповіді, співдоповіді та виступи учасників конференції будуть опубліковані в науковому збірнику Тернопільської академії народного господарства.

Й. М. Бескид,

кандидат економічних наук

С. Д. Герчаківський

НАШІ АВТОРИ

- АДАМИК Богдан Петрович** кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Тернопільської академії народного господарства
- АЛЕКСЕЄНКО Людмила Михайлівна** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- БЕСКИД Йосип Миронович** кандидат економічних наук, доцент, директор інституту фінансів Тернопільської академії народного господарства
- ГЕРЧАКІВСЬКИЙ Святослав Дем'янович** викладач кафедри податків і фіскальної політики Тернопільської академії народного господарства
- ГОНЧАРЕНКО Владислав Васильович** доктор економічних наук, професор, проректор із міжнародних зв'язків, завідувач кафедри кооперації Полтавського університету споживчої кооперації України, заступник голови Ради Національної асоціації кредитних спілок України, голова Спостережної ради кредитної спілки "Каса взаємодопомоги" (м. Полтава).
- ГУЦАЛ Ігор Степанович** доктор економічних наук, професор кафедри банківського менеджменту і обліку Тернопільської академії народного господарства
- ДАНИЛЕНКО Теодозія Петрівна** старший викладач кафедри казначейської справи Тернопільської академії народного господарства
- ДЕМ'ЯНИШИН Василь Григорович** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Тернопільської академії народного господарства
- ДЕРЛИЦЯ Андрій Юрійович** кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Тернопільської академії народного господарства
- ІВАЩУК Олег Тимофійович** кандидат економічних наук, професор кафедри економіко-математичних методів і моделей Тернопільської академії народного господарства

КВАСОВСЬКИЙ Олександр Романович	кандидат економічних наук, доцент кафедри казначейської справи Тернопільської академії народного господарства
КИРИЛЕНКО Ольга Павлівна	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри казначейської справи Тернопільської академії народного господарства
КІЗИМА Тетяна Олексіївна	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Тернопільської академії народного господарства
КОЗЮК Віктор Валерійович	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя
КРАВЧУК Наталія Ярославівна	кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Тернопільської академії народного господарства
ЛЮТИЙ Ігор Олексійович	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
СПІВАК Інна Віталіївна	кандидат економічних наук, головний економіст Департаменту валютного регулювання Національного банку України
ХАВТУР Ольга Володимирівна	кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Тернопільської академії народного господарства
ЮРІЙ Сергій Ілліч	доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів, ректор Тернопільської академії народного господарства

Тематична спрямованість журналу: висвітлення актуальних питань теорії фінансів, грошей і кредиту; проблем у сфері державних фінансів; оподаткування і фіскальної політики; державного адміністрування і фінансового менеджменту; банківської справи й монетарної політики; ринку фінансових послуг і міжнародних фінансів.

Ринкові й демократичні трансформації в Україні на рубежі тисячоліть радикально змінили не лише вітчизняну економіку та фінансову систему, а й українську фінансову науку, що позначилося на наукових виданнях – їхніх тиражах, змістовності, професійному утвердженні нової генерації вітчизняних інтелектуальних родоначальників сучасної фінансової думки.

У пошуках підходів до вирішення гострих економічних і соціальних проблем перед вітчизняною фінансово-економічною думкою постають радикальної важливості питання про напрями й завдання фінансової реструктуризації в Україні, шляхи оздоровлення фінансової системи та інституційні реформи в реальному й фінансовому секторах економіки, методи збалансування та джерела наповнення бюджету, зміцнення національної валюти, механізми інтеграції України в міжнародний фінансовий простір. Фінансова доміганта починає відігравати провідну роль. Фінансові трансакції є тією головною детермінантою, яка нині визначає тенденції розвитку сучасної глобальної економіки. Необхідність глибокої перебудови суспільної свідомості, що відбувається у зв'язку зі становленням ринкового господарства, формуванням громадянського суспільства, створенням правової держави та розвитком демократії зумовлюється ще одним когерентним процесом – глобалізацією та бурхливим розвитком фінансового сектору світової економіки. Усе це зумовлює об'єктивну необхідність глибокого осмислення інтелектуального доробку, пізнання істини через суперечки, дискусії, творчі сумніви. У такому пошуку нікому не заборонено викладати, а тим паче – чесно й свідомо переглядати свою позицію, витісняючи застарілі погляди, консерватизм і закостенілість. Адже навряд чи можуть бути виправданими претензії до вчених, які прагнуть по-новому розглядати ті чи інші проблеми сучасності й вітчизняної фінансової науки.

Висвітлюючи актуальні проблеми фінансової теорії і практики, ми не претендуємо на ексклюзивні наукові здобутки, однак сподіваємось, що нове видання сприятиме не лише широкому інформуванню громадськості про фінансову діяльність та фінансові проблеми в Україні, а й консолідуватиме зусилля сучасних науковців і практиків для розв'язання нагальних економічних проблем держави.

Хочеться лише побажати усім енергії, творчої наснаги для реалізації планів і задумів, сміливих та конструктивних ідей, фундаментальних теоретичних пошуків, широкого кола читачів і талановитих авторів.

Редколегія

Світ фінансів

Випуск 1
2004 рік

Вимоги до оформлення статей

Науково-практичний журнал “Світ фінансів” виходить чотири рази на рік, обсягом до 10 ум. друк. арк. До друку приймаються статті, що мають наукову і практичну цінність.

До друку подаються роздруковані на папері та збережені на електронному носії матеріали у форматі MS Word або Page Maker:

- ⇒ стаття українською мовою (обсягом до 20 сторінок тексту, роздрукованого на папері формату А4 через 1,5 інтервалу, кеглем 14, шрифтом Times New Roman; поля зліва, знизу та вгорі 20 мм, справа – 10 мм);
- ⇒ коротка анотація (до 8 рядків українською та англійською мовами; а також назва статті англійською мовою);
- ⇒ відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь і вчене звання; посада; місце роботи – українською та англійською мовами; а також адреса і телефон);
- ⇒ список використаної літератури, який розміщується після статті під заголовком “Література” (бібліографічний опис літературних джерел здійснюється згідно зі встановленими вимогами (див. “Бюлетень ВАК України”. – 2000. – № 2. – С. 61–62.); посилання на літературу слід давати в квадратних дужках, наприклад [3, 68; 5, 37], де перша цифра вказує порядковий номер джерела у списку літератури, а друга – відповідну сторінку, джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого джерела крапкою з комою);
- ⇒ для аспірантів та здобувачів обов'язково додаються: витяг із протоколу засідання кафедри з рекомендацією статті для друку і рецензія наукового керівника або іншого фахівця у даній галузі знань, який має науковий ступінь чи вчене звання.

Обов'язково є наявність фотографії автора (у цифровому форматі).

Відповідно до постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/1 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” наукові статті, що подаються до друку, повинні містити такі необхідні елементи:

- ⇒ постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- ⇒ аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
- ⇒ формулювання цілей статті (постановка завдання);
- ⇒ виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- ⇒ висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямку.

Автори відповідають за точність наведених у статті даних, цитат, статистичних матеріалів тощо. Скорочення слів і словосполучень, крім загальноприйнятих, не допускається. Текст статті автор повинен вичитати й завізувати, сторінки – пронумерувати.

Матеріали оформлені з відхиленням від зазначених вимог, редколегія не розглядає.

Усі статті проходять обов'язкове рецензування.

Запрошуємо до творчої співпраці.

**Редколегія наукового журналу
“Світ фінансів”**